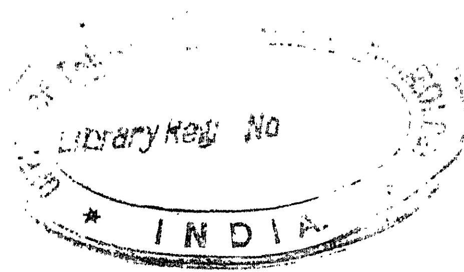
GOVERNMENT OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL SURVEY OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 32209.
CALL No. 063.93105/V.M.k.A-W

D.G.A. 79

Library Regd No
INDIA

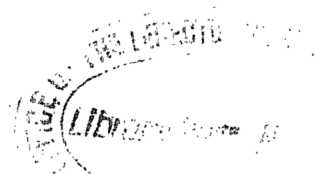
VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

GEDRUKT BIJ JOH. ENSCHEDÉ EN ZONEN.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

Afdeeling LETTERKUNDE.

22200

VIJFDE REEKS.

VIERDE DEEL.

063.93105
V.M.K.A.W.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1920.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.
Acc. No. 32209
Date 31.7.57
Call No. 063.93105
V.M.K.A.W

INHOUD

VAN HET

VIERDE DEEL

DER

VIJFDE REEKS.

PROCESSEN-VERBAAL

DER

GEWONE VERGADERINGEN.

VERSLAGEN.

VERHANDELINGEN.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 13en MEI 1918.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VERDAM, DE LOUTER, TE WINKEL, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, DE GROOT, BREDIUS, SIX, NABER, BAVINCK, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, VISSERING, WENSINCK, ADRIANI, DE VISSER en KUIPER, Secretaris.

Bij de opening der vergadering spreekt de nieuw benoemde Voorzitter, de Heer Snouck Hurgronje, onder waardeering van het vele dat door den afgetreden Voorzitter, den Heer Chantepie de la Saussaye, voor de Afdeeling is gedaan, de hoop uit dat de Heer Chantepie de la Saussaye, thans door zijn gezondheidstoestand genoopt om den voorzittershamer neder te leggen, weldra weer in staat zal zijn als rustend lid deel te nemen aan de werkzaamheden der Afdeeling en roept ten slotte, dankend voor het vertrouwen door de Afdeeling in hem gesteld, den steun der vergadering in bij het vervullen van zijne praesidiale werkzaamheid.

Hij geeft vervolgens in overweging in het vervolg geene

voorlezing der notulen te doen plaats hebben tenzij daartoe door een der leden de wensch wordt te kennen gegeven. Ingevolge dit voorstel, dat bij acclamatie wordt aangenomen, worden de notulen der vorige vergadering gearresteerd en ter inzage gelegd voor de leden.

Ingekomen zijn:

1°. Van het Ministerie van Binnenl. Zaken bericht dat door H. M. de Koningin zijn bekrachtigd de benoemingen van de Heeren Snouck Hurgronje en Boissevain tot Voorzitter en Onder-Voorzitter, van de Heeren Adriani en de Visser tot gewone leden, en van de Heeren Caetani te Rome, Evans te Oxford en Meillet te Parijs tot buitenlandsche leden der Afdeeling.

2°. Schrijven van dankzegging vanwege de familie de Beaufort voor de belangstelling door de Afdeeling betoond bij het overlijden van den Heer Mr. W. H. de Beaufort.

3°. Bericht van de Heeren Dr. N. Adriani en Prof. dr. M. W. de Visser dat zij, dankzeggend voor de op hen uitgebrachte keuze, gaarne het lidmaatschap der Akademie aannemen.

4°. Een Latijnsch gedicht voor den Hoeufft-wedstrijd getiteld Ruth, onder het motto Lux.

Hierop worden de nieuwbenoemde leden der Afdeeling, de Heeren Adriani en de Visser door den Secretaris binnengeleid en door den Voorzitter verwelkomd. Hierbij spreekt deze zijne ingenomenheid uit met het feit dat de keuze der Afdeeling, die dit jaar slechts twee vacatures vervulde, juist twee mannen aanwees die op zoo voortreflijke wijze twee gebieden van Oostersche beschaving en wetenschap vertegenwoordigen welke op dit oogenblik in onze Akademie in hooge mate de belangstelling vragen en gedeeltelijk schaars vertegenwoordigd zijn. Hij wijst tevens op de werkzame deelneming in den arbeid der Akademie door Dr. Adriani reeds geruimen tijd als corres-

pondent betoond en geeft uiting aan het vertrouwen dat de beide nieuwe leden hun wetenschappelijke kracht rijkelijk in dienst der Kon. Akademie zullen stellen.

Thans verkrijgt de Heer Juynboll het woord tot het voordragen zijner bijdrage over de regeling der Priesterraadsrechtspraak in Ned.-Indië.

Naar aanleiding der bedenkingen van vele zijden tegen de rechtspraak der priesters in Ned.-Indië ingebracht wijst spreker op het tweeslachtig karakter dezer rechtspraak. De zgn. „priesters" beslissen de aan hun oordeel onderworpen geschillen wel gedeeltelijk als deskundige Mohammedaansche wetgeleerden, maar toch voor een belangrijk deel slechts *als leeken*. Het is een fout der bestaande regeling, dat zij de geschillen betreffende familie- en erfrechtszaken, op welke de Mohammedaansche beginselen moeten worden toegepast, *in hun vollen omvang* en met uitsluiting van elk hooger beroep, aan de rechtsmacht der priesters heeft onderworpen. Daardoor wordt, in strijd met het belang der Inlandsche bevolking, meer dan voor de toepassing van het Mohammedaansche recht strikt noodzakelijk is, aan de kennisneming der gewone rechterlijke macht onttrokken. Op grond daarvan zal, naar sprekers opvatting, bij eene nieuwe vaststelling der competentie van de priesters beter onderscheid behooren gemaakt te worden tusschen de heterogene bestanddeelen der priesterrechtspraak en kracht van gewijsde uitsluitend aan dat deel van het vonnis der priesters moeten toegekend worden, dat onmiddellijk op voorschriften der Mohammedaansche wet gebaseerd is, hetgeen door den spreker nader wordt toegelicht.

De spreker, wien de Voorzitter dank zegt voor de gehouden voordracht, verklaart zich op verzoek van dezen bereid om zijne bijdrage af te staan voor de Verslagen en Mededeelingen. Naar aanleiding van het gesprokene heeft hierop eene gedachtenwisseling plaats tusschen den Voorzitter en den Spreker in welke op enkele punten het eigenaardig tweeslachtig karakter der besproken rechtspraak nader wordt toegelicht.

Bij de rondvraag biedt de Heer Caland ter opneming in de Verhandelingen der Akademie aan eene studie van Prof. I. H. F. Kohlbrugge te Utrecht getiteld: *Tier- und Menschengesicht als Abwehrzauber*. De Voorzitter noodigt de Heeren Six en Adriani uit zich te belasten met de beoordeeling dezer verhandeling. Genoemde Heeren verklaren zich hiertoe bereid.

Vervolgens wordt de vergadering gesloten.

DE REGELING DER PRIESTERRAADS-RECHTSPRAAK IN NED.-INDIË.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

Th. W. JUYNBOLL.

De regeling van de zgn. „priesterraads"-rechtspraak in Ned.-Indië, welke in haren tegenwoordigen vorm juist 70 jaren oud is, heeft bijna onafgebroken aanleiding gegeven tot klachten en bedenkingen. Sedert tientallen van jaren is men het er dan ook over eens, dat de bestaande regeling door eene nieuwe, betere moet worden vervangen. Maar het vraagstuk wacht nog steeds op eene bevredigende oplossing. Ook indien men ertoe wilde besluiten, om de priesterraden, zooals wel voorgesteld is, geheel op te heffen, zou toch de Mohammedaansche rechtspraak zelve, zij het dan ook in anderen vorm, moeten blijven voortbestaan. De toepassing der Mohammedaansche voorschriften zou dan aan de gewone rechtbanken voor Inlanders onder voorlichting van den panghoeloe moeten worden opgedragen [1]).

Het vraagstuk is min of meer ingewikkeld. Niet alleen de juridische zijde ervan trekt de aandacht, ook de religieus-politieke. Het is eene aangelegenheid, welke zoowel het recht en de rechterlijke organisatie als het Islam-beleid der Indische Regeering betreft.

De rechtspraak der „priesters", zooals men deze Inlandsche ambtenaren in het Europeesche spraakgebruik in Ned.-Indië ten onrechte noemt, is een verschijnsel, dat zich in alle Moslimsche landen, in den een of anderen vorm voordoet. Overal

[1]) Vgl. C. Snouck Hurgronje, Nederland en de Islâm, 1915, blz. 65 v.

plegen de Moslims het als iets vanzelf sprekends te beschouwen, dat sommige geschillen, welke het meer intieme leven der geloovigen betreffen en welke dus op deze, of op andere wijze, met den godsdienst in nauw verband staan — vooral dus zaken van familierecht, huwelijk, erfrecht, vragen betreffende godsdienstige stichtingen en dgl. — zooveel mogelijk met inachtneming der godsdienstige wet worden beslist.

Men moet dit ongetwijfeld betreuren. Want de desbetreffende Mohammedaansche voorschriften zijn ten eenenmale verouderd. Zij hebben eeuwen geleden voor alle Moslims in alle tijden goddelijke sanctie verleend aan zeer primitieve toestanden op het gebied van familie- en erfrecht, aan welke ook de Moslimsche samenleving op den duur moet ontgroeien. Men moet althans hopen, dat de polygamie en andere door den Islam niet alleen geduldde, maar zelfs geheiligde misstanden onder geleidelijke inwerking der nieuwere begrippen hunne waarde in het oog der Inlandsche bevolking zullen verliezen. Elk streven naar ontwikkeling in die richting verdient krachtigen steun en aanmoediging, ook van de zijde der Indische Regeering. Maar men mag toch niet uit het oog verliezen, dat de oude voorschriften voorloopig nog in Nederl.-Indië, evenals in alle andere Moslimsche landen als goddelijke geboden in hooge eere worden gehouden. Aan afschaffing daarvan valt vooreerst nog niet te denken. Ingrijpen van de zijde der Regeering op dit gebied zou niet alleen onvruchtbaar maar zelfs niet te rechtvaardigen zijn. Want aan al Hare onderdanen heeft de Indische Regeering vrijheid van belijdenis en eerbiediging van godsdienstige begrippen gewaarborgd. Ook de Mohammedaansche rechtsbedeeling op het gebied van familie- en erfrecht zal dus in verband daarmede eerlijk en ten volle geduld moeten worden, zoolang en voor zoover als de godsdienstige overtuiging der Inlandsche bevolking dit nog noodzakelijk maakt. Aan den anderen kant moeten toch, in het belang van den Inlander zelf, de noodige waarborgen worden gevonden, dat niet meer dan noodzakelijk is aan de gewone rechtspraak wordt onttrokken.

Aanvankelijk behoorde de priesterrechtspraak tot die Inlandsche

aangelegenheden, waarin de Regeering zich opzettelijk van alle inmenging meende te moeten onthouden. Men beschouwde die rechtspraak met zekeren schroom als een der godsdienstige instellingen der Inlanders en liet haar, als een onaantastbaar privilegie, liefst geheel aan de priesters over, vreezende anders wellicht de godsdienstige gevoelens in de Inlandsche maatschappij te zullen kwetsen. Zoo sprak reeds Daendels in art. 73 zijner Organisatie voor het bestuur van Java's Noord-Oost-kust van: „een regt der opperpriesters van de Javanen tot het decideeren van zekere geschillen", welk regt „in zijn geheel gelaten" behoorde te worden „om geenerhande inbreuken op de godsdienstige begrippen der Javanen" te maken. In 1820 werd aan de Regenten op Java in hunne instructie (Ind. Stbl. 1820 n°. 22) uitdrukkelijk gelast om er voor te zorgen, dat aan de priesters zou worden „vrijgelaten" het „oefenen van hun beroep overeenkomstig de zeden en gewoonten der Javanen zooals in huwelijkszaken, boedelscheidingen en dgl." Nog tegen het ontwerp van art. 3 der Recht. Organ. van 1848, dat een appel van de vonnissen der priesterraden op de Landraden had voorgesteld, werd als bezwaar aangevoerd, dat zulk een hooger beroep immers inbreuk zou maken op de rechten der priesterklasse. Zelfs art. 78 van het Reg. Regl., omstreeks dienzelfden tijd ontstaan, spreekt nog ten onrechte van geschillen, welke „volgens de godsdienstige wetten der Inlanders ter beslissing staan van hunne priesters" en „daaraan onderworpen blijven". Het besef, dat de Islam zelfs geen priesters kent en dat er dus geen sprake kan zijn van een recht van zulk eene priesterklasse om zekere soort van geschillen te beslissen, drong eerst veel later door. Het valt, dunkt mij, moeilijk te ontkennen, dat de uit die dagen dateerende, nog altijd bestaande regeling der priesterrechtspraak grootendeels op misverstand berust. Men liet de panghoeloe's eenvoudig begaan, omdat men niet over voldoende zaakkennis beschikte om behoorlijk rekening te kunnen houden met de belangen der Inlandsche bevolking, die men aan die rechtspraak onderwierp, zonder dat de competentie der panghoeloe's nauwkeurig omschreven werd.

Toch heeft reeds de op aandrijven van het Hooggerechtshof van Ned.-Indië ontworpen Resolutie van 1835 (Ind. Stbl. n°. 58) zonder eenigen twijfel beoogd, de rechtsmacht der priesters in zeer aanzienlijke mate te beperken. Dit oogmerk blijkt niet alleen uit het bedoelde besluit van 1835 zelve, maar ook uit de daarover gewisselde stukken [1]). En toch is die bedoeling destijds geheel misverstaan, zelfs in die mate, dat de Resolutie van 1835 haar oogmerk in de praktijk volkomen gemist heeft.

Om duidelijk in te zien, in welk opzicht de ontwerpers der bedoelde resolutie de rechtsmacht der priesters wilden beperken, lette men vooral op het tweeslachtig karakter der priesterrechtspraak. De taak der priesterraden bestaat namelijk voor een deel daarin, dat zij de aan hun oordeel onderworpen geschillen toetsen aan de Mohammedaansche voorschriften. Vordert, bijv., eene gescheiden vrouw *nafaqah* (dwz. levensonderhoud) van haren vroegeren echtgenoot, dan heeft de priesterraad te onderzoeken, of hare aanspraken volgens den maatstaf der Moslimsche wet inderdaad gegrond zijn, dus *òf* en *in hoeverre* zij al dan niet recht op *nafaqah* heeft. Geldt het in een ander geval, bijv., de verdeeling eener nalatenschap dan zal de priesterraad vóór alles hebben te onderzoeken, wie volgens de Mohammedaansche wet de wettige erfgenamen zijn en in welke onderlinge verhouding zij ieder voor hun aandeel in de nalatenschap kunnen opkomen. Wordt tevens het erfrecht van een der partijen betwist, bijv. op grond der bewering, dat hij, die zich als zoon van den erflater opwerpt, volgens de Mohammedaansche wet niet als diens wettige afstammeling kan beschouwd worden, dan heeft de priesterraad ook dat punt vooraf tot klaarheid te brengen.

Niet alleen de beslissing van die vragen geschiedt volgens de Moslimsche wet, maar ook het onderzoek der zaak. De geheele procedure en de bewijsleer worden door de Moslimsche voorschriften beheerscht. Vooral dit laatste mag niet uit het oog worden verloren. De toepassing van het Mohammedaansche

[1]) „Wet en Adat", Bd. II; C. B. Nederburgh. Acad. Proefschr., Leiden 1880, p. 13 vv.

recht bij de rechtspraak is niet mogelijk zonder daarmede gepaard gaande toepassing der Mohammedaansche procedure en bewijsleer bij het onderzoek der feiten [1]). Geheel ten onrechte wordt wel beweerd, dat de priesters geen betwiste feiten mogen vaststellen, daar dit toch volgens de bewijsleer van het Inlandsch Reglement zou moeten geschieden. Integendeel! Nauwkeurig wordt in de Moslimsche wetboeken vermeld, hoe elke soort van feiten op wettige wijze geconstateerd moet worden, bijv. hoe groot het aantal getuigen daarvoor moet zijn, òf en hoeveel gewicht daarbij aan het getuigenis van één of meer vrouwen kan worden gehecht, enz. De uiteenzetting der rechten en plichten valt in de Arabische kitâb's veelal samen met de omschrijving der bijzondere methode, waarop ieder van die rechten en plichten naar Allâh's wil moet bewezen worden. Scheiding tusschen een en ander is niet mogelijk. De procedure en bewijsleer vormen een noodzakelijk bestanddeel van elke toepassing der Mohammedaansche wet op geschillen.

Maar heeft nu de priesterraad, na onderzoek, beslist hoe de voorschriften der Moslimsche wet op het geschil moeten toegepast worden, dan is zijn taak daarmede meestal niet afgeloopen. De toepassing der Mohammedaansche voorschriften vormt gewoonlijk zelfs maar een bescheiden onderdeel van de rechtspraak der priesters. Daarmede wordt nog slechts in theorie beslist over den grondslag der rechten en plichten der partijen. Wat laatstgenoemden behoeven is nog wat meer. Zij verlangen een, ook voor werkelijke ten uitvoerlegging vatbare beslissing, een rechterlijke toewijzing van bepaalde goederen of sommen gelds. Deze laatste beslissingen nu vormen een tweede element der priesterrechtspraak. De bedoeling der vrouw, die eene vordering tot *nafaqah* instelde, was niet alleen om theoretisch haar recht op levensonderhoud volgens de Mohammedaansche wet erkend te zien, maar bovendien praktisch, om een bepaald bedrag in geld toegewezen te krijgen. Evenzoo bij het geschil over de nalatenschap. De erfgenamen zijn niet voldaan, wanneer

---

[1]) Zie: C. Snouck Hurgronje in Adatrechtbundel I, p. 223.

slechts theoretisch ieders erfrecht en de onderlinge verhouding van ieders erfdeel wordt vastgesteld, maar zij willen bovendien, dat ieders erfdeel op een bepaald bedrag worde begroot en dat aan ieder bepaalde goederen of bedragen aan geld ter verkrijging van zijn erfdeel worden toegewezen. De panghoeloe, die dus als deskundige zijne beslissing volgens het Mohammedaansche recht heeft gegeven, krijgt daarna nog in de tweede plaats vragen van geheel anderen aard te beantwoorden. Hij moet beoordeelen, of het bedrag, dat als levensonderhoud is gevorderd, inderdaad, met het oog op de levensomstandigheden der partijen, als billijk is te beschouwen; hij moet, in het andere geval, de verschillende bestanddeelen der nalatenschap naar hunne geldswaarde taxeeren, om ze naar billijkheid te kunnen verdeelen, enz. Voor de vervulling van dit laatste deel zijner taak heeft de panghoeloe geen speciale kennis der Mohammedaansche wet noodig. Hij treedt daarbij niet op als deskunnige, integendeel, veeleer als leek en vergist zich daarbij dan ook wel eens, naar beweerd wordt, bijv. bij de taxaties.

Bovendien kunnen zich bij de vervulling van dit laatstbedoelde deel zijner taak nog allerlei bijkomende zwarigheden voordoen. Het kan bijv. voorkomen, dat een der erfgenamen tijdelijk het beheer over den te verdeelen boedel gevoerd heeft; dan heeft de panghoeloe tevens dat beheer te beoordeelen; of wel, één der deelgerechtigden, of een derde, beweert eigenaar te zijn van de goederen, die volgens het beweren der andere partijen juist tot den onverdeelden boedel behooren; dan brengt de praktijk der priesters van oudsher mede, dat zij ook deze rechtsquaestics beslissen, ook al geldt het daarbij feitelijk geschillen over eigendom of schuldvordering, welke met familie- en erfrecht in geen onmiddellijk verband staan. In elk normaal geval zou dan ook ongetwijfeld de rechterlijke macht bij uitsluiting bevoegd zijn, over zulke geschillen betreffende eigendom of schuldvordering te beslissen. Slechts de toevallige samenhang van het geschil, bijv. met eene boedelverdeeling, is oorzaak, dat de zaak nu door den priesterraad beslist wordt en dat nog wel in hoogste instantie! Is het wonder, wanneer daartegen

meermalen ernstige bedenkingen werden geopperd? Geen rechter zou toch eraan denken, voor de beslissing van dergelijke vragen het advies van een Mohammedaansch wetgeleerde te moeten inwinnen. Speciale *kitâb*-wijsheid is voor de hier bedoelde uitspraken van den priesterraad in geen enkel opzicht vereischt. Welke waarborgen bestaan er, dat de hierbij eenvoudig als leeken optredende priesters, inderdaad juiste beslissingen zullen geven?

Resumeerende zien wij dus, dat de rechtspraak der priesters gewoonlijk tweeledig is. Voor een deel fungeeren zij inderdaad als deskundige wetgeleerden; dan is ook de Mohammedaansche procedure bij hun onderzoek gerechtvaardigd. Maar voor een zeer belangrijk gedeelte oordeelen zij eenvoudig als leeken, niet op grond hunner kitâb's, maar volgens hunne persoonlijke opvatting der billijkheid. Juist tegen dit laatste bestanddeel der priesterrechtspraak heeft steeds het grootste bezwaar bestaan.

Welnu, de zooeven bedoelde Resolutie van 1835 heeft tusschen deze beide elementen van de rechtspraak der priesters willen onderscheiden en wel in dien zin, dat hun rechtsmacht voortaan uitsluitend zou beperkt zijn tot de toepassing der Mohammedaansche voorschriften op geschillen van familie- en erfrecht. Alleen als deskundige wetgeleerden mochten zij blijven oordeelen, en hunne beslissing in dat opzicht zou, in den vorm van een vonnis gegeven, kracht van gewijsde bezitten. Maar verder zou hunne rechtsmacht niet meer gaan. Zij hadden dus niet meer te beslissen over het geheele geschil van familie- of erfrecht, maar slechts over dat gedeelte ervan, dat zij als deskundigen konden beoordeelen, terwijl al het overige ter beslissing van de gewone rechterlijke macht moest blijven. Deze laatste zou dus hebben te oordeelen over het bedrag der ingestelde vordering of de billijkheid der verlangde toewijzing van goederen. Op die wijze derhalve moesten de landraden de feitelijke tenuitvoerlegging der priesterraadsvonnissen mogelijk maken.

Aldus was blijkbaar de bedoeling der Resolutie van 1835. Maar die bedoeling is destijds slecht begrepen. De fout lag

hoofdzakelijk in de minder gelukkig gekozen bewoordingen van het besluit. Uit den aanhef, bepalende dat de priesters zouden uitspraak doen over „de" geschillen tusschen Javanen omtrent huwelijkszaken, boedelscheidingen en dgl., welke volgens de Mohammedaansche wetten moesten beslist worden, leidde men ten onrechte af, dat deze geschillen dus niet gedeeltelijk maar in hun vollen omvang, evenals van ouds, aan de rechtsmacht der priesters onderworpen bleven. Maar dan bleef als taak voor de landraden ten aanzien dezer geschillen niets anders over dan om, zoo noodig, nog *aan de tenuitvoerlegging* der priesterraadsvonnissen mede te werken, nl. door middel van executoirverklaring. In dien zin verstond men dan ook, hoewel ten onrechte, den slotzin der Resolutie, bepalende „dat echter alle civiele actiën tot uitkeering of betaling voortspruitende uit de uitspraken der priesters voor de gewone rechtbanken moesten worden gebracht, opdat deze daarop recht zouden doen met inachtneming van de uitspraken der priesters en om derzelver uitvoering te verzekeren".

Voor hen, die de Resolutie ten onrechte in dezen zin verstonden, werden de priesterraden in 1835 dus in hunne van ouds erkende rechtsmacht gehandhaafd. Zoo werd bijv. reeds kort daarna, in 1836, door den landraad te Pekalongan een vonnis van den priesterraad aldaar executoir verklaard, waarbij een Arabier, zekere Bin Salih bin Ishak, in een erfrechtsgeschil door dien priesterraad was veroordeeld om ter zake van het door hem gevoerde beheer over de nalatenschap van zijnen broeder de som van *f* 2792 uit te betalen aan diens erfgenamen. De priesterraad had dus, zooals gewoonlijk, uitspraak gedaan over het bedrag eener vordering en de landraad had dat vonnis executoir verklaard. Natuurlijk werd deze beslissing toen door het Hooggerechtshof afgekeurd. Dit college verklaarde, dat de priesterraad onbevoegd was geweest om den Arabier tot betaling van *f* 2792 te veroordeelen, dat de bemoeienissen van den priesterraad zich volgens Stbl. 1835 n°. 58 niet mochten uitstrekken tot zulke zaken welke veeleer het onderwerp konden uitmaken eener civiele actie, die door

de gewone rechterlijke macht moest behandeld worden, en dat een priesterraad zich bij erfrechtsgeschillen uitsluitend had te beperken tot aanwijzing van de verhouding, waarin de nalatenschap behoorde gesplitst te worden.

De Resolutie van 1835 is later vervangen door art. 3 der Recht. Organ. van 1848. Hoewel men toen feitelijk geen wijziging in den bestaanden toestand heeft willen maken, werden desniettemin de beperkingen in de competentie der priesters, welke de Resolutie van 1835 althans getracht had in te voeren, weder opgeheven. „De" tusschen Inlanders.... gerezen burgerlijke geschillen, welke volgens hunne godsdienstige wetten.... ter beslissing staan van hunne priesters, blijven daaraan onderworpen; zoo luidde artikel 3 der R. Org. Niet alleen dus dat gedeelte der bedoelde geschillen, waarover de priesters als deskundigen konden oordeelen, bleef aan hun rechtspraak onderworpen, maar die geschillen in hun vollen omvang. Ook aan dat gedeelte der vonnissen van de priesters, waarin zij slechts als leeken uitspraak deden, werd nu weder rechtskracht verleend. Eenige jaren daarna werd deze regel, zonder noemenswaardige wijziging in art. 78 van het Reg. Regl. overgenomen. Op het hoofdbeginsel, zooals dit ook in onze grondwet geformuleerd is, — dat alle twistgedingen over eigendom of daaruit voortspruitende regten, over schuldvorderingen of andere burgerlijke regten bij uitsluiting behooren tot de kennis der regterlijke magt, — volgt in alin. 2 van dat artikel als uitzondering: Evenwel blijven de tusschen Inlanders.... gerezen burgerlijke geschillen, welke volgens hunne godsdienstige wetten of oude herkomsten ter beslissing staan van hunne priesters.... daaraan onderworpen.

Over de vraag, hoever de competentie der priesterraden volgens deze 2e alin. van art. 78 Reg. Reglem. reikt, is men het niet volkomen eens. Volgens sommigen [1]) geeft art. 78 Reg. Reglem. aan de priesterraden slechts bevoegdheid om te vonnissen over die burgerlijke geschillen, welke ook reeds in

---

[1]) Zie: Ph. Kleintjes, Het Staatsrecht van Ned.-Indië, 1903, II p. 139.

de Resolutie van 1835 met name waren aangeduid, zooals huwelijkszaken en boedelscheidingen, omdat alleen van deze geschillen kan worden gezegd, dat zij onderworpen zullen blijven aan de rechtsmacht der priesters. Volgens deze opvatting vallen bijv. vragen over den eigendom van bestanddeelen des boedels buiten de competentie der priesters, omdat het geen erfrechtsgeschillen zijn. Volgens anderen [1]) daarentegen mag art. 78 niet in dien min of meer beperkten zin worden opgevat en strekt de competentie der priesterraden zich veeleer uit tot de beslissing van alle geschillen, waarin zij van oudsher reeds uitspraak plachten te doen, daaronder begrepen dus ook de met familie- en erfrechtszaken slechts zijdelings verknochte quaesties omtrent eigendom en schuldvordering. Maar volgens beide opvattingen zijn de priesters in allen gevalle bevoegd de rechtstreeks uit familie- en erfrecht voortvloeiende vorderingen te beslissen, welke de Resolutie van 1835 toch zonder eenigen twijfel bedoelde buiten te sluiten.

Daarbij komt dan nog, dat ten gevolge der slecht gekozen bewoordingen van de 2e alin. van art. 78 Reg. Reglem. priesterraden niet bevoegd zijn om kennis te nemen van geschillen over familie- en erfrecht indien de partijen niet van denzelfden landaard zijn. In dit geval blijft alleen de landraad als de bevoegde rechter over. Een gegronde reden voor die bepaling bestaat niet. Reeds daarom op zich zelf zou art. 78 R. R. wijziging verdienen.

Waarin bestaat overigens sedert 1848 de taak der landraden ten opzichte der geschillen over Mohammedaansch familie- en erfrecht? Die taak is omschreven in de 2e alin. van art. 3 der Recht. Organ. Wordt aan het priesterraadsvonnis niet vrijwillig voldaan, dan kan de gerechtelijke tenuitvoerlegging daarvan langs den gewonen weg van rechten geschieden, maar eerst nadat de landraad het vonnis executoir heeft verklaard. Aan de beslissing zelve van het geschil kan de landraad dus niet

---

[1]) Vgl. Kleintjes, t. a. p., blz. 140; M. C. Piepers in Ind. Weekbl. v. h. R. Nos. 1265 en 1266; W. Winckel, De beslissing van burgerlijke geschillen door priesters in het R. i. Ned. Indië Dl. 90.

medewerken, uitsluitend aan de ten uitvoerlegging van het uitgesproken vonnis. Nadat sedert 1877 de opvatting burgerrecht had verkregen, dat de executoirverklaring moest geweigerd worden, indien de priesterraad, die het vonnis had uitgesproken, zijne bevoegdheid had overschreden of niet wettig tot het nemen van beslissingen was samengesteld geweest, ontstond tengevolge daarvan in 1882 de nadere regeling der priesterraden. De gevolgen dier regeling zijn bekend [1]). De panghoeloe, die tot dusver steeds als alleensprekend rechter had uitspraak gedaan, zij het dan ook in bijzijn en zoonoodig onder voorlichting van eenige hem ondergeschikte, wetgeleerde bijzitters, werd nu voorzitter van een zgn. priesterraad, welke tot op dien tijd slechts in het Europeesche spraakgebruik in Ned.-Indië had bestaan. Was deze priesterraad bij het nemen zijner beslissing niet overeenkomstig de bepalingen van het Ind. Stbl. 1882 n°. 152 samengesteld of waren bij het vonnis de desbetreffende voorschriften van bedoeld Staatsblad niet nageleefd, dan moest in het vervolg de executoirverklaring van het vonnis worden geweigerd. Daar overigens de bevoegdheid der priesters met betrekking tot de door hen te beslissen geschillen reeds in art. 78 Reg. Reglem. was omschreven, kon daaromtrent in 1882 niets naders worden voorgeschreven.

Sedert kwam het hoe langer hoe meer voor, dat Landraden bij weigering der executoirverklaring tevens zelven het geschil beoordeelden en hunne eigene opvatting voor die der priesters in de plaats stelden. Zij deden dit soms zelfs met terzijdestelling van de uitspraak der priesters over de toepassing der Moslimsche wet [2]). Toen bijv., in 1897, een priesterraad bij de verdeeling eener nalatenschap beslist had, dat tot die erfenis gerechtigd waren: zoowel de weduwe en de drie kinderen van den overledene (eenen Javaan) alsook diens ouders, weigerde de landraad te Ngawi aan de tenuitvoerlegging van dit vonnis

[1]) Zie: C. Snouck Hurgronje. Iets over priesterraden. (Het recht in Ned.-Indië LXIII, 749—752); Nederland en de Islâm, 1915, blz. 62 v.

[2]) Zie: K. L. J. Enthoven, Het adatrecht der Inlanders in de jurisprudentie. Acad. proefschr. Leiden 1912, blz. 70—90.

mede te werken, verklarende, dat de priesterraad de Mohammedaansche wet niet goed had toegepast, want dat de ouders van eenen overledene volgens den Islam niet tegelijk met diens kinderen kunnen erven! Zulke kettersche uitspraken kunnen slechts heillooze verwarring tengevolge hebben.

Resumeert men nu de voorafgaande beschouwingen over de totstandkoming der bestaande regeling van de priesterrechtspraak, dan blijkt, dat de hoofdgrief tegen die regeling vooral daarin bestaat, dat — oorspronkelijk tengevolge van misverstand — een te uitgebreide rechtsmacht aan de priesters is gelaten. Het is niet zoozeer de wijze, waarop dezen *als deskundigen* het Mohammedaansche recht toepassen, welke in het bijzonder aanstoot geeft, maar veeleer de wijze, waarop zij bovendien nog *als leeken*, en toch in hoogste instantie, allerlei rechterlijke beslissingen plegen te nemen al naarmate de beëindiging van de aan hun oordeel onderworpen geschillen met al wat daaraan toevallig nog verbonden mocht worden, dit noodig maakt.

Welnu, daaruit volgt, dat — ook met behoud der bestaande priesterraden — reeds een zeer belangrijke verbetering mogelijk zou zijn, wanneer bij eene nieuwe regeling beter rekening werd gehouden met dit tweeslachtig karakter der priesterrechtspraak. Die verbetering zou daarin kunnen bestaan, dat, met wijziging van art. 78 van het Reg. Reglem. en art. 3 der Recht. Organ., in het vervolg slechts aan dat gedeelte der priesterraadsvonnissen rechtskracht werd toegekend, dat inderdaad beslissingen inhoudt, gegrond op Mohammedaansche voorschriften, aan dat gedeelte der vonnissen dus, waarin de priesters zich als deskundige wetgeleerden doen hooren. Aan alle overige gedeelten hunner vonnissen, hunne taxaties van goederen, beslissingen over vragen van eigendom en schuldvordering, welke uitspraken niet op de kitâb's maar op het leekenoordeel der priesters gegrond zijn, zou dan alle rechtskracht moeten ontzegd worden.

Wel zijn die bijkomende uitspraken veelal noodig om eene feitelijke tenuitvoerlegging van het vonnis mogelijk te maken.

Zij zijn daarom op zich zelven wel begrijpelijk en behoeven dan ook niet verboden te worden. Want onderwerpen de partijen zich vrijwillig daaraan, dan kan niemand eenig bezwaar daartegen hebben. Willen echter beide partijen of een van beide niet berusten in het priesterraadsvonnis, dan moet het mogelijk zijn om de geheele rechtszaak — voor zoover zij nog niet op deskundige wijze beslist is — nogmaals te onderwerpen aan het oordeel der gewone rechtbanken voor Inlanders, dwz. aan de landraden. Deze laatsten zouden dan, evenals gewoonlijk, ter terechtzitting eerst moeten trachten om de partijen tot eene minlijke schikking te brengen, maar indien dat niet mogelijk bleek, het geschil op de normale wijze hebben te onderzoeken en te beoordeelen.

Daarbij zou dan het priesterraadsvonnis in de plaats treden van het advies over de toepassing van het Mohammedaansche recht, dat de panghoeloe in andere gevallen aan den landraad pleegt uit te brengen. Aan dat priesterraadsvonnis zou de landraad echter bij zijne beslissing gebonden behooren te zijn, in dien zin, dat hij de Mohammedaansche voorschriften welke in het priesterraadsvonnis op het geschil toepasselijk zijn verklaard, in acht moest nemen. Want uitspraken zooals de zooeven bedoelde van den landraad te Ngawi „ter verbetering" van eene beslissing van den priesterraad over Mohammedaansch recht moeten niet mogelijk zijn.

Ook met behoud der priesterraden zouden dus op deze wijze, op het voetspoor der Resolutie van 1835, reeds belangrijke verbeteringen mogelijk zijn. Aan de beslissingen der priesters die den meesten aanstoot gaven, zou dan in het vervolg geen bindende kracht meer worden toegekend; aan hunne uitspraken over de toepassing van het Mohammedaansche recht daartegen wel en deze uitspraken zouden door de priesters kunnen gedaan worden met kennis van de ware toedracht der zaak, immers na onderzoek der feiten op de wijze, zooals door het Mohammedaansche procesrecht is voorgeschreven. In de gevallen, waarin de panghoeloe reeds thans ter terechtzitting van den landraad adviezen uitbrengt, betreffen deze bijna altijd de

toepassing van Mohammedaansch recht op feiten, waarover tusschen partijen geen verschil van meening bestaat. Maar in de geschillen in zake familie- en erfrecht zou de panghoeloe in verreweg de meeste gevallen geen advies kunnen uitbrengen, indien hij niet vooraf in staat was gesteld om zich, volgens de methode van het Moslimsche procesrecht, zekerheid omtrent de toedracht der feiten te verschaffen. Juist omdat de erkenning van rechten volgens het Moslimsche recht zoo nauw met de procesregelen en de eigenaardige bewijsleer samenhangt, kan een advies over Mohammedaansch familie- of erfrecht slechts waarde hebben, indien het wordt uitgebracht op grond van een voorafgaand rechterlijk onderzoek, zooals dat van de priesterraden, hetwelk gehouden wordt met inachtneming der Mohammedaansche procesregelen.

De taak der landraden zou bovendien niet belangrijk uitgebreid en verzwaard behoeven te worden, indien de rechtspraak der priesterraden gedeeltelijk gehandhaafd kon blijven. De aard der geschillen, welke door de priesterraden plegen beslist te worden, maakt spoedige afdoening daarvan meestal zeer wenschelijk. De priesterraden zijn daartoe veelal beter in staat dan de toch reeds met strafzaken overstelpte landraden.

Ook dat de toepassing van het Mohammedaansche recht aan de zgn. priesters kon worden overgelaten, zonder dat de landraden de vervulling dier taak behoefden overtenemen, zou een voordeel zijn te achten. Het eenvoudig dulden van Mohammedaansche beginselen en het erkennen van de geldigheid van priesterraadsvonnissen in dat opzicht is toch iets anders dan zelf tot toepassing van Mohammedaansch recht te moeten overgaan. Het groote bezwaar tegen codificatie van Mohammedaansch recht — nl. de vrees, dat zulk eene codificatie tevens voor langen tijd ongewenschten steun aan dat in beginsel toch veroordeelde recht zou geven — geldt min of meer ook tegen het opdragen van rechtspraak volgens Mohammedaansche beginselen aan de landraden.

Maar, daargelaten òf en in welke mate men waarde moge toekennen aan de genoemde voordeelen van het behoud der

priesterraden, in allen gevalle zou door de aangegeven wijziging in de rechtsmacht der priesterraden, in juridischen zin, een betere grenslijn dan thans zijn getrokken tusschen de competentie der priesters en die der gewone rechterlijke macht. Steeds blijft, wel is waar, elke aan de priesters toegekende bevoegdheid tot beslissing van geschillen, inbreuk maken op de competentie der landraden, maar de rechtsmacht der priesterraden zou dan toch in het vervolg binnen de strikt noodzakelijke grenzen teruggebracht zijn en uitsluitend de toepassing van het Mohammedaansche recht betreffen.

STAATSZIN EN ZAKENGEEST IN AMERIKA [1]).

BIJDRAGE VAN DEN HEER

J. HUIZINGA.

De Amerikaan gebruikt den naam van zijn land in het enkelvoud: „The United States is fabulously rich”. Gaat men een zestig jaren terug, dan zal men het werkwoord nog in het meervoud vinden, tenzij misschien in de taal der buitenlandsche staatkunde. In die verschuiving van het taalgevoel ligt een van de belangrijkste ontwikkelingen der Amerikaansche geschiedenis opgesloten. De staat is voor den Amerikaan een eenheid geworden; hij voelt in United States niet in de eerste plaats een veelheid meer, de Unie heeft in zijn gedachte de Staten overvleugeld.

De gedachte volgt daarin slechts de werkelijkheid. Inderdaad heeft sedert het midden der negentiende eeuw de Unie de Staten volkomen op den achtergrond gebracht.

Het was door de beste kenners van Amerika heel anders voorspeld. Tocqueville schreef, op grond van hetgeen hij in de jaren 1831 tot 1833 had waargenomen: „Ou je me trompe étrangement, ou le gouvernement fédéral des Etats Unis tend chaque jour à s'affaiblir. Il se retire successivement des affaires; il resserre de plus en plus le cercle de son action... S'il ne survient pas quelque circonstance extraordinaire, le gouver-

[1]) In deze studie wordt een voortzetting gegeven van de beschouwingen, voorgedragen in de vergadering der Akademie op 10 Juni 1918 onder den titel „Individualisme en Associatie in de Amerikaansche geschiedenis”, en vervolgens verschenen in *de Gids* van Juli en Augustus 1918, onder den titel „Een historische tegenstelling getoetst aan de Amerikaansche geschiedenis.”

nement de l'Union ira chaque jour s'affaiblissant." „l'Union est un accident qui ne durera qu'autant que les circonstances le favoriseront." [1]) — Een kwart eeuw later scheen Tocqueville's voorspelling in vervulling te gaan; de Unie scheurde, en Gladstone heeft gemeend, dat het met haar gedaan was. Doch de buitengewone omstandigheden, die Tocqeville voor haar behoud noodig achtte, maar nauwelijks verwachtte en niet kon voorzien, hebben zich inderdaad voorgedaan.

Het zijn de geweldige veranderingen in de economische verhoudingen geweest, welke reeds tijdens den burgeroorlog hun invloed ten gunste van het behoud der Unie deden gelden, en sedert dien in steeds stijgende mate gewerkt hebben in de richting van een versterking van het federaal gezag tegenover dat der Staten, en een daaraan geëvenredigden groei van het nationaal bewustzijn en den eerbied voor den staat als zoodanig.

Van den beginne af heeft in Amerika het bedrijfsleven den staat gedrukt. De staat is in de Amerikaansche samenleving langen tijd een secundaire factor gebleven. Niet alleen de Unie, maar het staatsgezag als zoodanig genoot gering ontzag. Van vereering van den staat als het alzijdig zorgende, kinderlijk beminde en gehoorzaamde orgaan was geen spoor. Men vreesde het staatsgezag als een lastig toezicht op de particuliere welvaartsbelangen, of gebruikte het, om die te dienen en te bevorderen. De leidende gedachte in de opvatting van de staatsmacht bleef Jefferson's meening, dat de rechten van het geheel niet meer kunnen zijn dan de som van de rechten der individuen.

Het geringe staatsbesef valt uit de geheele wordingsgeschiedenis der Vereenigde Staten te verklaren. Als koloniën van Engeland zaten zij ver van het hart van den Staat af; zij ondergingen niet de suggestie van zijn glans en heerlijkheid, ondervonden niet zijn dagelijksche bescherming. De staat liet hen in hoofdzaak aan henzelven over. Wanneer de gouverneurs optraden voor den koning, was het doorgaans met verbod en

[1]) Tocqueville, De la démocratie en Amérique II p. 397/99.

dwang: tegenwerkend en storend ten opzichte van de vrije ontwikkeling der welvaartsbelangen. De kolonisten, toch veelal reeds in onvrede gescheiden van den moederlandschen staat, die hun godsdienstige vrijheid belaagde, leerden den staat veel meer kennen als een ongewenschte lastige, dan als een noodige beschermende macht.

De opstand tegen Engeland beoogde dan ook veel meer afschudden van staatsgezag dan stichting van een eigen staat. Het laatste geschiedde, omdat de oorlog samenvoeging van alle krachten en eenheid van beleid eischte. Doch men koos den minst bindenden vorm, die denkbaar was: een losscn bond van dertien zelfstandige Staten. De termen van het verbond herinneren aan die der Unie van Utrecht: de Confederatie beoogde te zijn „a firm league of friendship for their common defence, the security of their liberties, and their mutual and general welfare". Elke Staat zou souverein zijn, elk had één stem in het Congres, dat wel belangrijke bevoegdheden kreeg, als beslissing over oorlog en vrede, munt, post, algemeene financiën, doch geen macht, om de leden van het verbond te dwingen, geen recht tot heffingen, enkel verzoek om bijdragen. Voor belangrijke besluiten was een meerderheid van negen Staten voorgeschreven.

Men gunde dus aan de Unie, bevreesd als men was voor een sterk centraal gezag, ten naastenbij die rechten, waartoe men te voren de macht van de Engelsche kroon beperkt had willen zien. Het schrale gezag, dat zoodoende aan het Congres was toegekend, verliep nu bovendien nog geheel; geen der Staten wist van onderwerping, elk zorgde voor zich en was naijverig op den ander. De oorlogstoestand over een zoo wijd uiteengelegen gebied dwong de Staten ook wel tot individueele verdediging. Toen de onafhankelijkheid in 1783. bevochten was, scheen het jonge Verbond zijn taak te hebben volbracht.

Juist de vrijheid evenwel had de economische belangen buiten de beperkte grenzen van de afzonderlijke Staten doen uitgroeien. Het kapitaal van de kuststeden, nu bevrijd van de beperkin-

gen, die eertijds Engeland oplegde, moest, om zijn macht ongehinderd te kunnen ontplooien, beschikken over een krachtiger samentrekking van het staatsgezag. De aanneming der Constitutie in 1789 was de overwinning van die belangen [1]. De staat was nu een bruikbaar instrument geworden.

Een bruikbaar instrument, maar ook meer niet. In de Constitutie was gestreefd naar een zuivere toepassing van de staatkundige bespiegeling der achttiende eeuw. De scheiding der drie machten gold voor het beginsel van alle politieke wijsheid. Uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht zouden zelfstandig naast elkander werken, en wanneer één een overwicht dreigde te krijgen, elkander wederkeerig in toom houden door een kunstig systeem van „checks and balances". Geen van drieën was gedacht als drijvende kracht. Allerminst was het uitvoerend gezag als een leidende macht bedoeld, veeleer als de dienaar van het wetgevend gezag. Er was aan het geheele staatsbestel veel meer een negatieve functie toegedacht dan een positieve. Waartoe zou men ook een krachtig, actief staatsgezag noodig hebben, tenzij in tijden van buitenlandsch gevaar? Den grondslag, waarop het welzijn der gemeenschap veilig berustte, meende men voor goed verworven te hebben. Zoolang volksregeering en rechtsgelijkheid verzekerd waren, zou er niets aan de gezondheid der staatkundige en maatschappelijke verhoudingen ontbreken. Een sterk staatsgezag, dat men niet anders dan als aristocratie kon zien, zou de vrijheid en gelijkheid eer bedreigen dan beveiligen. Hier scheen dat andere woord van Jefferson te gelden: „It is error alone which needs the support of government. Truth can stand by itself".

De geringe waardeering van het staatsgezag, die den Amerikaan in het bloed zat, had in de praktijk vooral betrekking op zijn afzonderlijken Staat. Hij voelde zich in de eerste plaats Virginiër of burger van Massachusetts. Het waren immers de Staten, die elk voor zich bijna alle publieke belangen behartigden: rechtspraak en wetgeving, onderwijs, belasting waren

[1]) Zie Een historische tegenstelling enz., *De Gids* 1918 III p. 79.

bijna geheel zaak van de Statenregeeringen. Met de Unie kwam men in het gewone leven nauwelijks in aanraking. Wel was er sedert den vrijheidsoorlog een sterke nationale trots, op Amerika's vrijheid, welvaart, rijke belofte en energie, maar dit was een sentiment voor feestgebruik, voor een houding naar buiten, dat weinig effekt had op de houding jegens het dagelijksche staatsgezag. En het was trots, geen liefde. De liefde gold Virginia „the Old Dominion", of den bodem, die geheiligd was door de Pilgrim Fathers en hun beproevingen.

Het was met dat al een liefde van een zeer gemeenzaam soort. Men beriep zich op den staat, als men hem noodig had, en zette hem naar zijn hand, als men kon. Voor en na bleef het bedrijfsleven de werking van het staatsgezag beheerschen. De economische belangen, de groote en de kleine, de wereldomspannende en die der plaatselijke nering, hebben van den beginne af het Amerikaansche staatsorganisme in al zijn vezels en weefsels doortrokken. De werking van dat proces op het staatsgezag schijnt in de negentiende eeuw langen tijd louter destructief. Het bedrijfsleven vreet den staat letterlijk op. Hij leidt een zwak en ziekelijk en veelal onwaardig bestaan. Op tal van punten kan men in het Amerikaansche staatslichaam de ontaarding aanwijzen, door het indringen der economische belangen teweeggebracht. Zij hebben de negatieve strekking, die reeds volgens de bedoeling der Constitutie den staat eigen was, in vele opzichten versterkt.

Een van de fundamenteele gebreken van het Amerikaansche staatsbestuur is altijd geweest het gemis aan samenhang en samenwerking der verschillende organen. Door de „rotation in office", de vervanging der ambtenaren na korten termijn, wat als een der heilmiddelen der democratie gold, ontbreekt het aan een bureaucratie, aan veel kwaads derhalve, maar tegelijk aan een blijvend en bindend element in het staatsbestuur. Er is evenmin een ambtelijke hierarchie; er is coördinatie maar geen subordinatie van gezagsorganen. Dit geldt vooral van het bestuur der Staten. „Le gouvernement des Etats, — zegt Boutmy —, sans bureaucratie et sans hiérarchie administrative est

comme un maître muet et manchot qui ne peut pas se servir lui-même et qu' assisteraient à leur loisir deux intendants très gauches et très empruntés: l'un, la législature qui ordonne tout en gros et ne surveille pas l'exécution, l'autre, le judiciaire qui épuise chaque fois son énergie sur un cas particulier." [1]) — De gouverneur van den Staat is in het plaatselijk bestuur door geen enkel van hem afhankelijk ambtenaar vertegenwoordigd. Niet het bestuur houdt de ambtenaren aan hun plicht, de verongelijkte moet hen aanklagen. Iedere dienst vormt een kleine afzonderlijke autonome organisatie. Het geheele bestuurssysteem is een uitbreiding van het beginsel van local self-government. Ook in het stadsbestuur heerscht het verderfelijke systeem van uitvoerende „boards" zonder onderling verband.

Door dit alles hebben de particuliere zakenbelangen zich ongehinderd in de regeering van stad en staten kunnen dringen. Het geheele stelsel van onderonzen, wederkeerige bevoordeeling, concessiebejag, gekonkel, baantjesjagerij, kon ontstaan, doordat de staatkundige vormen, opzettelijk zwak opgetrokken, geen weerstand hadden te bieden aan den aandrang van het particulier belang. Toen men eenmaal gewend was, het openbaar gezag dikwijls te zien werken in het bijzonder belang, moest de tegenzin tegen actieve staatswerkzaamheid nog toenemen. Uit vrees voor machtsmisbruik ging men de staatsmacht, waar men kon, aan kluisters leggen. In de Statenconstituties, die dikwijls veranderd worden en zeer uitvoerig zijn, nam men de meest speciale zaken op, om ze aan den invloed van de wetgevende lichamen te onttrekken. Want daar bovenal, in de volksvertegenwoordiging der afzonderlijke Staten, waren de beroepspolitiekers meester geworden; reeds lang zijn deze lichamen door het volk gedisqualificeerd.

In verband met de geringe actie van het staatsgezag ontwikkelen zich particuliere organisaties met publieke functies. De staat oefende weinig politie uit, bij gevolg namen de burgers de gewoonte aan, zich zelf te beschermen. De private

---

[1]) Boutmy, Eléments etc. p. 216.

gewapende lijfwachten, gewoonlijk Pinkerton's men genoemd, zijn een zoo zuiver middeleeuwsche ontwikkeling, als mogelijk is. De Schot Allan Pinkerton richtte in 1852 te Chicago zijn National Detective Agency op. Hij deed groot werk, verijdelde een aanslag op Lincoln, ving groote spoorwegdieven, organiseerde een spionnagedienst in het Zuiden, en had tenslotte het succes, de Molly Maguires ten val te brengen. In later jaren zijn de detective agencies ontaard tot strikebreakers, „labor adjusters" noemen zij zich. Hun manschappen krijgen door de bekleeding met politiegezag als deputy-sheriff een gevaarlijke onverantwoordelijkheid. Een firma van dien aard verklaarde, in drie dagen 10.000 gewapende mannen te kunnen leveren. Hier schuift het zakenbelang dus den staat geheel op zijde.

Toch is de invloed van het directe economische belang op het Amerikaansche staatswezen niet enkel destructief geweest. Terzelfder tijd dat het den staat ontzenuwt, bereidt het zijn latere versterking voor, door het ontwikkelen van organen, die thans meer dan ooit geroepen schijnen, om de leidende rol te spelen in het staatsbestuur.

De overvleugeling van de Staten door de Unie is het direct gevolg geweest van de geweldige economische ontwikkeling sedert den burgeroorlog. Het federatieve systeem was berekend op verhoudingen, waarin de zakenbelangen elk voor zich in den regel hun sfeer niet verder uitstrekten dan de grenzen van den Staat, waar de onderneming gevestigd was. Maar op moderne toestanden van productie en ruilverkeer past het federatieve stelsel niet meer. De Vereenigde Staten vormen in industrieel en economisch opzicht één land. Geen der Staten vormt in dat opzicht meer een natuurlijke zelfstandigheid. In hun plaats zijn de vier of vijf groote geografische afdeelingen (secties zegt de Amerikaan) getreden: het oude Oosten met zijn industrie en bankwezen, het Zuiden, nu niet meer uitsluitend katoenbouwend zooals voorheen, maar met een veelbelovende exploitatie van agrarische en minerale rijkdommen, het graanbouwende gebied van het Noordelijke Midden, en tenslotte het Westen,

al naar zijn veeteelt, houtkap, mijnbouw, ooftbouw of andere productie weer in onderafdeelingen te scheiden. Al deze groote gebieden zijn onderling van elkaar afhankelijk. Massachusetts maakt bijna de helft van de schoenen, Pennsylvania meer dan de helft der ijzerfabricaten. Het kapitaal van de Oostelijke steden is belegd in de mijnen van het Westen, de jonge industrieën van het Zuiden, in spoorwegen en hypotheken overal [1]). De spoorwegstelsels loopen dwars over alle Statengrenzen heen.

Bij zulke verhoudingen is concurrentie der Staten onderling een verouderd onding geworden. Zij werkt enkel belemmerend. Tengevolge van de oude Statenzelfstandigheid in de wetgeving is bijvoorbeeld het verzekeringswezen een chaos. Staten adverteeren hun billijke voorwaarden voor het oprichten van vennootschappen. Komt er in één Staat een deugdelijke wet op de vennootschappen, dan verhuizen de onsoliede naar een anderen Staat. De algemeene, gezonde economische belangen dwingen tot Uniegezag over al deze aangelegenheden.

Evenwel, aan den anderen kant is de Amerikaan zoo gewoon, in zijn zakenbelangen „to be left alone", hoogstens onder toezicht van het Statenbestuur, dat hij naar zijn hand zet, dat hij inmenging van het Uniegezag in het economische leven noode verdraagt. Voet voor voet heeft de centrale regeering haar gezag in dezen moeten veroveren. Het uitgangspunt van de federale macht over de spoorwegen werd de Interstate Commerce Act van 1887, die kwesties van vervoer tusschen de Staten onder controle van een federale commissie plaatste. In de laatste jaren voor den wereldoorlog won het Uniegezag in economische zaken hand over hand. In 1913 werd de Federal Reserve Board ingesteld, ter voorkoming van geldcrisissen, in 1914 de Federal Trade Commission. In 1916 volgden de Farm Loan Board, de Employees Compensation Commission, en kwam de federale Child Labor Act tot stand, wat tien jaren eerder nog algemeen als iets onzinnigs werd beschouwd. Welke ongehoorde uitbreiding van het Uniegezag over het productieleven de intrede

[1]) Bryce II p. 903.

van Amerika zelf in den Europeeschen oorlog heeft teweeggebracht, daarvan brengt bijna elk dagbladnummer ons de verbazingwekkendste bewijzen.

De uitwisseling of althans verflauwing der Statengrenzen werd nog door andere omstandigheden bevorderd. Hoe meer de groote partijorganisaties zich volmaakten, hoe beter door het vergemakkelijkte verkeer de partijsamenhangen als iets algemeen nationaals werden gevoeld, des te meer kwam de eenheid van den staat vooraan te staan in den geest boven de veelheid der Staten. En het was vooral het steeds weer nieuwe Westen, dat een sterken nationaliseerenden invloed deed gelden. De bewoners der Atlantische staten, geboren en getogen in hun Staat, bleven zich indien zij er gevestigd bleven, aan hun ouden Staat gehecht voelen. Maar die naar het Westen weken, en daar zich vermengden met de inkomelingen uit andere streken, verloren dien engeren vaderlandszin. Zoolang hun gebied slechts territoriën vormde, hadden zij direct te doen met het federale bestuur. En als Staten erkend, kregen de nieuwe eenheden, alleen reeds door de snelheid en talrijkheid, waarmee zij opkwamen, nimmer dat eigen, bijzondere type, op oude traditie gegrondvest, dat in het Oosten Georgië van de Carolina's en Rhode Island van Connecticut onderscheidde.

De Unie had van aanvang af één zeer gewichtig ascendent bezeten: zij was geroepen, de betrekkingen met het buitenland te regelen. Toen de Constitutie gemaakt werd, had men zich voorgesteld, dat deze hoofdzakelijk van negatieven aard zouden zijn, en dat Amerika zich ongestoord aan zijn eigen ontwikkeling zou kunnen wijden. Doch het liep anders. De periode van de Revolutie en Napoleon noodzaakte de Republiek, om voortdurend positie te kiezen in zeer netelige buitenlandsche kwesties. Daardoor werd van stonde af aan het Uitvoerend gezag veel belangrijker dan men zich had voorgesteld. Na 1815 scheen inderdaad een lange periode aangebroken, waarin de Vereenigde Staten met de oude wereld weinig te maken hadden, te meer daar zij hun beteekenis als zeevarende mogendheid in den Napoleontischen tijd hadden ingeboet. De Monroe-leer was

de bezegeling van die negatieve, afwerende houding: Amerika wenschte met rust gelaten te worden.

Langen tijd bleef de belangstelling voor kwesties van machtsuitbreiding gering. Er waren wel oude begeerten naar Canada en West Indië, maar zij bleven utopisch. De oorlog met Mexico in 1846 en 1847, die de Unie Nieuw-Mexico en Californië schonk en de aansluiting van Texas bevestigde, ontleende de nationale belangstelling aan zijn samenhang met de slavenkwestie. Nog in 1867 moesten Sumner en Seward den onschatbaren koop van Alaska, door Rusland aangeboden, haastig en tegen den zin van het Huis van Afgevaardigden erdoor jagen.

Inmiddels was de ontzaglijke economische expansie reeds gaande, die weldra de Vereenigde Staten tot uitvoerend land verhief. Zijn productie werd wereldproductie. Voortaan hadden de groote economische belangen een actieve wereldpolitiek noodig; het Amerikaansche imperialisme was voorgeschreven en daarmee de gewichtigheid van het centraal gezag, dat deze politiek te voeren had, uitermate versterkt.

In 1878 wordt een kolenstation op de Samoa-eilanden gevestigd, in 1884 op Hawaii. De eerste worden in 1899 tusschen Duitschland en Amerika verdeeld, de laatste geannexeerd in 1898, hetzelfde jaar, dat den Vereenigden Staten de Philippijnen, Porto Rico en Guam in den schoot werpt als buit van den oorlog met Spanje. In 1900 doet Amerika mee aan de expeditie in China, in 1905 bemiddelt het den vrede tusschen Japan en Rusland. De wereldpolitiek der Unie behoudt zeker ideaal aspect, doordat zij de roeping van het groote gemeenebest ter bevordering van vrede, recht en welvaart ijverig blijft accentueeren. Cuba wordt staatkundig onafhankelijk gelaten, wat deze onafhankelijkheid dan ook moge beteekenen. De Democraten dringen steeds aan op het weder prijsgeven van de Philippijnen, al zien zij zich, aan het bewind gekomen, buiten staat, dezen eisch te volvoeren. Onverbrekelijk verbonden met het Amerikaansche imperialisme is de bevordering der arbitrage. Het Panamericanisme met zijn groote toekomstbelofte

is evenzeer een onderdeel van dat imperialisme, als de kanaal-aanleg door de landengte, een der oude idealen van de Unie, nu verwezenlijkt. Dat alles heeft de eenheid van den staat en de kracht en het prestige van het staatsgezag voortdurend doen rijzen, alles onder den onmiddellijken invloed der economische belangen.

Daarmede is echter die invloed nog alleen in het groot aangewezen. Even belangrijk is hij in de wijze, waarop de „business"-geest van den Amerikaan voortdurend en in het klein de politieke functies vervormt.

In den tijd, toen de constituties van de Staten en van de Unie gemaakt werden, den tijd van het nog ongeschokte rationalisme, stelde men zich de werking van staatsmachten en staatsinstellingen voor als een eenvoudig, zuiver te berekenen spel van krachten volgens de wetten der natuur en der menschelijke rede. Doch van die wetten der natuur kende men nog alleen die, welke de uiterlijke verhouding der lichamen onderling beheerschen en van de psychologie der samenleving kende men in het geheel niets. De staatkundige voorstellingen der achttiende eeuw stonden, gelijk president Wilson het geestig heeft uitgedrukt, [1]) onder den invloed van Newton's theorie. De zwaartekracht was het beeld, waaronder men zich politische functies enkel denken kon. Had men een zuiver geconstrueerde staatsmachine ontworpen, dan volgde alle heil vanzelf.

Doch John Adams en Samuel Chase wisten het beter: „We shall be governed by our interests, and ought to be." [2]) En het interest kende geen theorie van Newton, en bracht in de praktijk van de staatsmachine de krachten der menschelijke samenleving, de sociologische krachten. De praktijk van het staatsbeleid was van den beginne af gegrondvest op de vraag: wie kan het doen? hoe kan men het klaarspelen? — Het was de man, die het wist en het kon, waar het op aan kwam. Doordat achter alle politieke vragen onmiddellijk de economi-

---

[1]) The New Freedom p. 41.

[2]) Zie Een historische tegenstelling enz., I p. 71.

sche belangen stonden, kwamen, geheel tegen de bedoeling van de ontwerpers der Constitutie, in alle werkzaamheden de personen op den voorgrond, die die belangen dienden. De Amerikanen voelden bij instinct, dat men het wetten ontwerpen niet moest opdragen aan enkele departementen met veel te wijd omschreven veld, maar aan gesloten commissies van zaakkundigen, de Committees van het Congres. Dit beginsel is een uitdrukking van het practische mercantiele besef. In 1915 had de Senaat er 74, en het Huis van Afgevaardigden 57. De taak van die comité's varieert van de opruiming van nutteloos papier in de regeeringsbureau's tot de irrigatie en ontginning van de dorre streken.

Krachtens diezelfde neiging om alles te concentreeren op een man, die het doen kan, ontwikkelde zich de groote macht van den Speaker in het Huis van Afgevaardigden. Als voorzitter van het door hem zelf in meerderheid gekozen Committee of rules kon hij de andere comité's en hun voorzitters aanwijzen, en zoodoende allen wetgevenden arbeid concentreeren in de handen van enkelen. Hij kon het debat beperken, het woord onthouden, de volgorde van behandeling bepalen. Geen lid kon aandacht voor een voorstel verwerven, zonder eerst den Speaker te „zien". De oudere leden monopoliseerden de belangrijke comité's. Dit stelsel had groote voordeelen; er werd praktisch en met zaakkennis gewerkt, maar de democratie kwam in de knel. In 1910 is er aan de bedenkelijke macht van den Speaker een einde gemaakt.

Kwamen zoo in de regeeringslichamen zelf de personen op den voorgrond, in de partijorganisatie was dat nog veel meer het geval. Schijnbaar gebouwd op de meest zuiver democratische grondslagen, was het geheele partijleven, ook waar „bossdom" niet in zijn allerbrutaalste vormen zegevierde, onderworpen aan den invloed van personen. Door persoonlijk werk wordt van onderen op de partijactie in gang gebracht; de kroegbaas is de onderste op den partijladder, en hij kan het ver brengen. Het nationale partij-comité, dat gedurende vier jaar de opperste leiding heeft, wordt in naam gekozen door

de nationale partij-conventie, maar inderdaad aangewezen door het opperhoofd. Dikwijls wijst hij zich zelf in de eerste plaats aan. Evenzoo is in het Staten-partijcomité de voorzitter de man, die het doet, terwijl het comité zelden vergadert.

Het Amerikaansche politieke leven is zoodoende steeds bijzonder geschikt geweest, om den man van durf, inzicht, sterke zenuwen en een ruim geweten op den voorgrond te brengen, evenwel niet in de eerste plaats als dienaar van het publiek belang, maar in dienst van partijbelangen en daarachter van zakenbelangen. Figuren zijn het zooals bijvoorbeeld Thaddeus Stevens, de leider der Republikeinen in het Huis van Afgevaardigden in de jaren van en na den burgeroorlog. Zij zijn persoonlijk dikwijls respectabel: Stevens, de harde partijman, die het Zuiden als overwonnen gebied wou blijven beheerschen, was een man van diepe menschelijke sympathieën. [1]) Maar het stelsel werkte eenmaal zoo, dat de moed en strijdlust, de sterke wil en de handigheid niet regelrecht de publieke zaak ten goede kwamen.

Het is een der belangrijkste wendingen in de jongste Amerikaansche geschiedenis, dat dit stelsel van onderonzen en persoonlijk overwicht, dat zoo lang ten kwade heeft gewerkt, nu ten goede schijnt te gaan werken. De Amerikanen zijn nooit blind geweest voor de groote gebreken van hun eigen staatsbestuur; de publieke opinie heeft ze altijd luide aangeklaagd, zelfs overdreven bij wijlen. „We have come — zegt Wilson in 1912, — to be one of the worst ruled, one of the most completely controlled and dominated governments in the civilized world — no longer a government of free opinion, no longer a government by conviction and the vote of the majority, but a government by the opinion and the duress of small groups of dominant men.” [2]) Heel het volk is sedert twintig, dertig jaar doordrongen van het besef, dat het staat voor een ontzaglijke taak van zuivering en verbetering.

---

[1]) American historical review vol. XII p. 567.

[2]) The New Freedom p. 195.

Nu zou men verwachten, dat het streven uitging op het ontwortelen van het ingeroeste stelsel van persoonlijk overwicht en machinatie. Doch het tegendeel is het geval. De Amerikaansche staat moet door de ziekte heengroeien. De publieke opinie roept zelf in alles om den man, die het kan, het durft en het doet, en dien zij haar vertrouwen wil schenken, om nu niet meer partij- of zakenbelang te dienen maar het heil der gemeenschap. Zakenman als hij is, ziet de Amerikaan, dat de staatsmachine veel te ingewikkeld is, om, ook als men haar zuiver kon laten werken, aan zich zelf te worden overgelaten. Hij wil mercantiel beleid, mercantiele directheid van methode. „Our national government — zegt James T. Young — is passing trough an era of sweeping and important changes. The one central fact that stands out clearly in all these changes is the concentration of power." „The keynote of this newer American government is Efficiency." „Executive leadership to-day is the outstanding feature of our institutions." [1])

Naarmate de Statenregeeringen hun gezag in de oogen van het volk meer en meer verloren, kwam de behoefte op, om in de leiding van een Staat op een sterke persoonlijkheid te kunnen vertrouwen. De groote zakenbelangen hadden gaarne een sterken man tegen stakingen, het volk had hem gaarne tegen de groote zakenbelangen. Zoo is de positie van den gouverneur van een Staat van alle zijden met meer macht bekleed. Wilson had het vertrouwen van het volk, dat hem in 1912 tot het presidentschap bracht, gewonnen, door als gouverneur van New Jersey dien Staat te ontrukken aan den greep van de Pennsylvania Railroad Company en de Public Service Corporation.

In het stadsbestuur was reeds een neiging gaande, om de macht van den mayor te vergrooten ten koste van den raad, die het vertrouwen verloren had, toen deze ontwikkeling is achterhaald door bestuursvormen van veel radicaler nieuwheid.

---

[1]) J. T. Young, The new American Government and its work. Social Science Textbooks ed. by R. T. Ely, 1915, p. 3, 8, v.

De onmiddellijke aanleiding tot het opkomen van deze merkwaardige ontwikkeling is een natuur-katastrofe geweest. In het jaar 1900 werd de stad Galveston in Texas door een vloedgolf verwoest, en daarmee ook al de ongerechtigheden van het slechte en corrupte stadsbestuur verdelgd en weggespoeld. Men stond voor het probleem, om de stad terstond weer op te bouwen. In dien nood begreep men, dat het met een herstel van het oude bestuursorganisme met al zijn gebreken eenvoudig niet gaan zou. Het veld zou al te open staan voor bevoordeeling, bedrog en plundering. Op aanstichten van eenige zakenmannen koos men een commissie van vijf vertrouwde mannen, aan wie het geheele werk der reconstructie werd opgedragen. Zij vervulden hun taak zoo goed, dat men hen herkoos, om de vernieuwde stad nu ook maar te besturen. Zoo ontstond het Commission Government. Weldra volgden andere steden na, wat Galveston begonnen was, en in korten tijd is het Commission Government een beproefd heilmiddel voor het uitroeien van oud zeer in het stadsbestuur gebleken. [1]) De Commissie vereenigt in zich de functies van mayor, cabinet, aldermen, council en treasurers. Dat zoodoende bereikt wordt, wat de Amerikaan vóór alles wenscht: efficiency, behoeft geen betoog.

Bij enkel Commission Government bleef het niet. Een volgende stap was het, wanneer de Commissie een City manager koos, aan wien het geheele directe stadsbestuur werd in handen gegeven, terwijl de Commissie hem dirigeert en verordeningen maakt. Men zou hem kunnen vergelijken met den Podestà in de middeleeuwsche Italiaansche steden, den tijdelijken machthebber, die van buiten ingeroepen werd, om een door burgertwist verward stadsbestuur te reguleeren. Of zal men hem liever betitelen met de nederiger en minder romantische termen van zetbaas of aannemer? 't Zal juister zijn, immers het is duidelijk, dat de staat met de invoering van deze organen geheel en al bedrijfsvormen heeft aangenomen. De Commissie zoekt

[1]) Het is behandeld in de dissertatie in 1918 te Leiden verdedigd door Mr. A. Buriks; Democratisch Gemeentebeheer.

haar Manager per advertentie, en als hij niet voldoet, zet zij hem aan den dijk. Het economische principe heeft hier den staat geheel doordrongen, de staat is doorgeziekt.

De praktijk van het stelsel vermeldde tot 1917 slechts één geval van mislukking door fraude. Wel ontbreekt het niet aan aanvallen erop, en hebben een paar steden de proef ermee weer opgegeven, maar in het algemeen is het een groeiend element in den Amerikaanschen staat. De City managers hebben hun vereeniging, waar zij hun ervaringen uitwisselen, en waar „the limp aimlessness of discussion in a typical mayors' conference is replaced by an earnest spirit of 'tell me just how you did it, so I can do it too'." [1]) — In de jaren 1913 tot 1916 rezen de getallen van steden met Commission Government van 55 der steden boven 30.000 inwoners tot 170, en van die met een City-manager van 12 tot 101.

Wat is nu de City-manager eigenlijk anders dan een veredelde Boss? De boss gezuiverd van partij- en corruptiesmetten, gere-publiciseerd om eens een heel mooi woord te vormen, en nu krachtens den volkswil over de publieke zaak gesteld als de man, die het kan en het doet. De werkelijke overgangen tusschen het boss-type en den city-manager zijn er. „Of late years — werd reeds twaalf jaren geleden, eer het manager-plan opkwam, getuigd — the boss has sometimes been a courageous man who by the force of his character, backed up by public confidence, accepts a popular mandate to carry on the government. The causes which produce the corrupt boss are turned into the support of an honest boss". [2])

De aanvaarding van bedrijfsvormen door staatsorganismen doet zich daarnaast natuurlijk ook gelden in de meer directe gedaante, die ook andere landen kennen, en waarin Amerika door de langdurige overheersching van de particuliere onderneming bijzonder achterlijk is. In tal van Staten werken com-

---

[1]) American Year Book 1916 p. 209.

[2]) A. B. Hart, National Ideals historically traced. The American Nation A History, vol. XXVI, 1907, p. 176.

missies voor „State efficiency and economy", die de bestuurstechniek trachten te verbeteren door haar in overeenstemming te brengen met de vormen van mercantiele organisatie. De veelsoortige bureau's en „agencies" worden geconsolideerd, een praktisch systeem van de begrooting der uitgaven en besteding der stedelijke gelden ingevoerd. [1]) Invoering van „business"-methoden in stadsbestuur, moderne „accountancy" enz. zijn tenslotte vrij gemakkelijk te bereiken, maar heel langzaam en bezwaarlijk gaat de verovering van diensten van openbaar nut: vervoer, verlichting, watervoorziening, door gemeente- of staatsbedrijf.

De zooeven behandelde hervorming van het stadsbestuur maakt een onderdeel uit van wat in Amerika „Short ballot movement" heet. Langen tijd heeft in Amerika het beginsel gegolden, waarin men den waarborg zag eener zuivere democratie, om zooveel mogelijk ambten bij verkiezing te bezetten, en door korte ambtstermijnen en steeds herhaalde verkiezingen „rotation in office" te bewaren. Het gevolg was geweest, dat de verkiezingen zoo veelvuldig werden, en zooveel ambten en personen betroffen, dat de kiezer niet in staat was, met eigen kennis van zaken zijn stem uit te brengen. Daardoor geraakte het beleid der verkiezingen in handen van den „boss and the machine", en deden al de euvelen van het persoonlijk onderons-systeem hun intrede. Hoe nu daar weer uit te raken? Er zijn twee wegen. De eene is, om zich te ontslaan van den „boss and the machine" en het volk in staat te stellen, onafhankelijk van partijhandlangers direct hun kiesbevoegdheid uit te oefenen. Maar daarmee is de moeilijkheid, dat het volk zich over zooveel ambten en zooveel candidaten geen oordeel vormen kan, niet opgeheven. Nu slaan de voorstanders van het Short ballot den anderen weg in, en erkennen: ons democratisch ideaal van zooveel mogelijk te regeeren bij electie was zelf een dwaling. Laat ons de kiesambten beperken tot die,

---

[1]) Over de jongste ontwikkeling der stedelijke begrooting American Year Book 1916 p. 211.

welke zoo belangrijk zijn, dat zij de algemeene belangstelling hebben, en men de geschiktheid ervoor algemeen beoordeelen kan. Laat de politieke functie van het volk zich bepalen tot de verkiezing van zeer weinig ambtenaren, en geef dezen de volstrekte bestuursmacht in handen, en laat hen door aanstelling de tallooze ondergeschikte ambten bezetten. „When you want representation, elect; when you want administration, appoint". Wat de staten der oude wereld bezitten als erfstuk van vroeger absolutisme, moet Amerika moeizaam veroveren door het prijsgeven van dierbare idealen der democratie. Het gaat niet met omschreven rechten en beginselen alleen, men moet werken met menschen en machten.

Is in dit besef, dat men tenslotte vertrouwen moet hebben in een persoon, en hem iets moet overlaten, om naar zijn inzicht om bestwil te handelen, niet een nieuwe uiting te zien van het oude Amerikaansche individualisme?

De andere weg tot verbetering van de bestuurspraktijk: het zuiveren van de democratische instellingen zelf, wordt even naarstig bewandeld. Naast het wachtwoord Short ballot klinkt dat van Direct legislation. De strekking, die aan het streven naar Direct legislation eigen is, is feitelijk juist tegenovergesteld aan die van het Short ballot: men zou de laatste de economische, de eerste de politische oplossing kunnen noemen.

Men voelt zich aan alle kanten gekluisterd door de partijmachine. De publieke opinie is reeds lang aan de partijen ontgroeid, weet, dat zij geen vitale beteekenis meer hebben, maar de burgers zelf loopen niettemin voor het overgroote deel nog altijd als slaven in het gareel van Republikeinen en Democraten. Wel wint de gedachte van „non-partisanship" gedurig [1]). Vroeger smaalde men hen, die zich aan den partijdwang onttrokken, als „kickers and bolters". De eerste onafhankelijken, die zich krachtig poogden te doen gelden, de „Mugwumps" van omstreeks 1880, legden het smadelijk af. Doch in de latere jaren is het aantal der onafhankelijke kiezers steeds toe-

[1]) American Year Book 1914 p. 65.

genomen, en herhaaldelijk komt het voor, dat een Staat republikeinsch stemt voor de presidentskeuze en terstond daarop een democratischen gouverneur kiest.

Evenwel, de oude groote partijorganisaties zijn zoo sterk en zoo door het geheele openbare leven heen geweven, dat het doeltreffender schijnt, dóór hen naar verbetering te streven, dan buiten hen om. Zoo is de beweging ontstaan, om de werkzaamheid der partijen van staatswege te zuiveren en te reguleeren. Om te ontkomen aan het geknoei en gekonkel, dat onverbrekelijk verbonden was aan het systeem van locale, districts- en staten-partijconventies, elk weer samengesteld uit gedelegeerden, en gemanipuleerd door bosses en handlangers, hebben gaandeweg bijna alle Staten, eerst de westelijke, daarna de oostelijke, ingegrepen in het partijleven door „direct primary-acts": wettelijke regelingen van de grondvergaderingen der partijleden, aan welke zoodoende de aanwijzing der candidaten in wezenlijkheid werd gerestitueerd. De officieele verkiezingsambtenaren controleeren zoo de partijbijeenkomsten. Sommige Staten trachtten terstond daarbij het geheele partijsysteem te negeeren, maar niet altijd met succes. Zoo moest Massachusetts in 1916 weer intrekken, wat door de Primary law van 1914 was bepaald, dat alle kiezers zonder onderscheid van partij in een gezamenlijke grondvergadering hun candidaten zouden aanwijzen, zonder hun partijschap te openbaren. In Californië werd in 1915 en 1916 een voorstel, om de partijscheiding uit de politiek van den Staat te elimineeren, door de kiezers tot tweemaal toe verworpen.

Slaagt men er zoo in, de ergste euvelen van het partijwezen te keeren, daarmee is alles nog niet gedaan. Nu is er nog de voortdurende directe invloed van de „special interests" op de wetgeving, het slechte Statenbestuur, het onvoldoende ambtenaarswezen. Tegen de inmenging van de groote bedrijfscorporaties in de wetgeving schijnt men in den laatsten tijd ook meer door reguleering en inperking, dan door verbod te willen ageeren. De „lobbies" en „legislative agents" van de groote industrieele lichamen bij het Congres of bij de Staten-

volksvertegenwoordigingen tracht men door waarborgen van publiciteit onschadelijk te maken. [1])

Voor de hervorming van de Statenregeeringen begint men heil te zien in het afschaffen van de Senaten der Staten. In 1914 begon de beweging daartoe in Kansas en Nebraska; in 1916 ging Arizona over tot de afschaffing van zijn Senaat. Iets anders weer is het streven, om de senatoren der Unie door volkskeuze in de Staten aan te wijzen, in plaats van hen te laten kiezen door de weinig vertrouwde Staten-volksvertegenwoordigingen. Dit streven had reeds omstreeks 1910 in verreweg de meeste Staten gezegevierd.

De beweging tegen het spoils system in de ambtenbezetting en voor een maatstaf van bekwaamheid daarbij, is reeds oud. Van den tijd af, dat Jackson omstreeks 1830 den regel, „to the victor the spoils" onbeschroomd had doorgevoerd, heerschte het stelsel van afzetting bij elke partijwisseling onbeperkt. Het was eng verbonden met de behoeften der partijorganisatie zelf; het was het onmisbare middel, om partijdiensten te beloonen. Van gezant tot dorpspostdirecteur veegde telkens de bezem. In de inleiding van Hawthorne's *Scarlet letter* kan men, om het zoo te noemen, de individueele psychologie van het stelsel lezen. Wel was onder pressie van een agitatie der publieke meening in 1871 een examenwet tot stand gekomen, om onbekwame ambtenaren te weren, maar de politicians, die daarin een gevaar voor het spoils system zagen, werkten tegen wat zij konden, en de wet had nog luttel profijt opgeleverd, toen president Garfield in 1881 kort na zijn benoeming door een teleurgesteld baantjesjager werd vermoord. Nu nam de Civil service reform movement in kracht toe. Kort daarop verwierven de Democraten de meerderheid in het Huis van Afgevaardigden en bewerkten in 1882 de instelling van een federale Civil service commission. Toen in 1885 voor 't eerst na lange jaren weer een Democraat als president optrad: Grover Cleveland, bleven voor de eerste maal de partijafzettingen uit.

[1]) Young l. c. p. 583.

De wensch der natie naar deugdelijk bestuur was de oorzaak geweest van Cleveland's overwinning. Die nationale wensch sproot evenzeer voort uit zakengeest als uit abstracten staatszin. „What civil service reform demands, — zei Carl Schurtz, een der ijverigste strijders voor de zaak, — is simply that the business part of the government shall be carried on in a sound, businesslike manner." [1]) Van toen af heeft, onder tal van moeilijkheden en tegenspoeden, de Civil service reform voet voor voet gewonnen, en het spoils system verloren, zoo in de Unie als in de Staten en de gemeenten. Omstreeks 1915 waren 600.000 openbare ambten of twee derden van het geheele aantal aan directen partijinvloed onttrokken; in de Staten handhaaft het spoils system nog het meest terrein.

Overziet men dit alles, dan wordt het duidelijk, dat Bryce bij het herzien van zijn boek in 1914 bij de donkere schildering van het Amerikaansche bestuur telkens moet aanteekenen: nu is in dat alles verbetering gekomen.

De belangrijkste veranderingen in de richting van het herstel der zuivere democratie zijn hiermee echter nog niet aangeroerd. Het betreft de instelling van het Referendum, het Initiatief en het Recall.

Toen de Duitsche historicus Friedrich von Raumer in 1844 de Vereenigde Staten bereisde, teekende hij de anecdote aan, hoe bij een optocht, die zich met moeite door de volksmenigte heendrong, een heer riep: Maakt plaats, wij zijn de vertegenwoordigers van het volk! Hij kreeg ten antwoord: Maak zelf plaats, wij zijn het volk zelf! — Dat woord zou het motto kunnen zijn voor de geschiedenis der Amerikaansche volksinstellingen sedert het begin der twintigste eeuw. Men wil geen representatie meer, maar directe volksregeering.

De hier bedoelde hervormingen zijn niet van origineel Amerikaansch maaksel. Het Zwitsersche voorbeeld is bewust nagevolgd: de groote democratie heeft aan de kleine democratie

---

[1]) Annual meeting van de Nat. Civil Service Reform League 1894 bij Hart, American history told by Contemporaries IV. p. 636.

de kunst afgekeken. Maar wel eigenaardig Amerikaansch zijn de wijze waarop en de motieven waaruit het streven zich heeft verwezenlijkt. Het is feitelijk de voortzetting van den strijd der Westelijke democratie tegen de machten van het kapitalisme, dien ik elders [1]) in een vroegere phase behandelde. En uit den aard der zaak is het nu, omstreeks 1900, het uiterste Westen, dat der Staten aan de Zuidzee, geweest, dat den toon aangaf. Boutmy merkte nog kort voor 1900 op, dat in het Westen de onvastheid en dunheid der bevolking de uiting van een waarlijk politisch volksbesef verhinderden. Het individueel belang, geïsoleerd als het zich ziet, behoudt er al zijn overwicht, zegt hij. Het Westen is politisch nog voor eenigen tijd een non-valeur. Maar het zal veranderen: „le rapide peuplement de ces régions aura changé tout celà avant le premier tiers du XXe siècle.” [2])

Inderdaad is de verandering veel eerder gekomen, dan hij voorzag. Sedert tal van jaren is nu reeds het Westen een politische waarde van de eerste grootte: een vernieuwende, inventieve kracht in den staat. De aanleiding tot het streven naar directe volksregeering was het wantrouwen in de corrupte, verpartijdigde en gecommercialiseerde state-legislatures en gemeenteraden. „Our governmental institutions to-day, not in theory perhaps, but as they actually exist, are neither democratic nor representative”. [3]) Geef het volk de macht terug, die het aan onbekwamen en onwaardigen heeft toevertrouwd.

Het middel is eenvoudig, en uit de Zwitsersche praktijk bekend, waar het, zoo ook modern van vorm, nog wortelt in de overoude beginselen van primitieve democratie, die het feitelijk herstelt. Het Initiatief? Als een groep menschen met hart voor de publieke zaak van de Wetgeving niet gedaan kunnen krijgen, wat zij nuttig en noodig achten, dan maken

---

[1]) Een historische tegenstelling enz. I p. 83.
[2]) L. c. p. 46/56.
[3]) R. W. Trine. In the Fire of the Heart, p. 236.

zij zelf een wetsontwerp, winnen 5 of 10 percent der kiezers om het in te dienen, en onderwerpen het regelrecht aan de volksstemming. Of wel het gaat naar de Volksvertegenwoordiging, deze neemt het aan of verwerpt het, of amendeert het, of stelt er heel iets anders voor in de plaats, of doet niets, maar hoe ook, bij de eerstvolgende verkiezingen beslist het volk zelf er over. Het Referendum afgescheiden van het Initiatief kan ook een maatregel van de Volksvertegenwoordiging zelf betreffen, of enkel een speciale vraag aan het volk voorleggen, om een zuivere en bepaalde uitdrukking der publieke opinie te vernemen.

In 1898 werd het Initiatief en Referendum door den steun van de Knights of the Labor en de Farmers' Alliance ingevoerd in Zuid Dakota, waar het echter eerst langen tijd daarna werd toegepast. De zegetocht van het stelsel begon, sedert Oregon het aannam in 1902, dank zij de actie van den senator U'Ren, die er in dien staat het succes mee had, „to put bosses out of business." Er werd voortdurend ijverig door het heele land voor geageerd. „Direct Legislation (ook wel Guarded representation) means control of your servants instead of letting your servants control you". In Missouri, waar de regeeringstoestanden ondragelijk waren, zegt gouverneur Folk: „Vote for the Initiative and Referendum, a system that will be the death blow to corruption, and the only true remedy for bribery. Why elect me unless I am given the proper tools?" De eene Staat volgt den anderen: Zuid Dakota 1898, Utah 1900, Oregon 1902, Nevada 1904, Montana 1906, Oklahoma terstond bij de opneming als Staat in 1907, Missouri 1908, en ook Maine als eerste staat van het Oosten. Van de groote partijen, die altijd behoedzaam de ontwikkeling van nieuwe beginselen volgen, aanvaardden eerst de Democraten het; thans wordt het ook in Republikeinsche kringen geduld. Al heeft naast Maine nog slechts één Atlantische Staat het beginsel aanvaard: Maryland in 1915 (alleen het Referendum), de uitbreiding is geregeld voortgegaan: in 1916 hadden 20 van de 48 staten het, met allerlei verschillen in strekking en toepassing,

ingevoerd, vooral de Pacific, de Mountain en de West-North-Central States. Eenige reactie, die zich in de laatste jaren tegen dit als tegen andere beginselen van bestuurshervorming heeft doen gelden, zal wel meer moeten worden toegeschreven aan den oorlog, die reeds sedert 1914 ook het Amerikaansche politieke leven heeft beheerscht, dan aan sommige onvermijdelijke tegenvallers in de praktijk van het stelsel [1].

De radicale aanvulling van Initiatief en Referendum is het Recall. Het volk moet niet alleen regelrecht op de wetgeving kunnen inwerken, het moet ook ambtenaren, die niet voldoen, kunnen ontslaan. Niet voldoen beteekent hier in hoofdzaak: zich dienstbaar maken aan de belangen der corporaties. De strijd gaat hier openlijk tegen het geconcentreerde kapitaal. Welnu, in den Staat, die het Recall heeft ingevoerd, dient een bepaald getal kiezers een petitie in, om den ambtenaar te ontslaan. Dit verzoek wordt zoo noodig, onderworpen aan het Referendum. Krijgt het een meerderheid, dan is de ambtenaar „recalled". Het is vooral gericht tegen de rechters. De taak van den Amerikaanschen rechter, om voortdurend de wetten en hun toepassing te toetsen aan de Constitutie, maakt hem dikwijls tot een sterk remmende macht, vooral in zaken van sociale rechtvaardigheid. De rechters belemmeren veelal de nuttigste arbeidswetten, door ze inconstitutioneel te verklaren. In de jury's zijn de arbeiders niet voldoende vertegenwoordigd. Tegen dit alles dient het Recall. Toch hebben zelfs niet al de Staten, die het tot dusver invoerden, de uitstrekking van het Recall ook tot de rechters aangedurfd. Naar aanleiding van de opneming van Arizona als staat in 1911 kwam de kwestie van het Recall van rechters voor het Congres. President Taft verzette zich heftig ertegen, dat de constitutie van den nieuwen Staat dezen maatregel zou bevatten, en Arizona werd opgenomen, mits het de bepaling schrapte. Het heeft evenwel terstond zijn constitutie toch weer in dien zin herzien. Tien

---

[1]) Over de bezwaren tegen het Initiatief en Referendum zie Young l. c. p. 612 ss.

staten bezaten in 1916 het Recall, de meesten Pacific of Mountain States, vier ervan niet met gelding voor rechters.

Het Recall werkt in hoofdzaak preventief; het behoeft zelden te worden toegepast, de ambtenaren voelen de volksmacht boven hun hoofd en houden zich gewaarschuwd. Vroeger was het de dreigende partijwisseling, die zij boven hun hoofd voelden. Zouden wij niet, evenals de City-manager een veredelde Boss kon heeten, het Recall kunnen beschouwen als het veredelde Spoils system? Toen dit eertijds doordrong, hield men het ook in ernst voor de toepassing van echt democratische beginselen. Maar het stond in dienst van partijzucht en ambtsbejag. Nu maakt men het dienstbaar aan het publick belang.

Ook bij de invoering van het vrouwenkiesrecht is het uiterste Westen voorgegaan. [1]) Nog in 1916 waren er slechts twee Staten buiten de Mountain en Pacific secties, die het hadden, doch van deze secties dan ook alle Staten op een na. In 1917 echter is New York daarbij gekomen, een winst van buitengewoon gewicht.

De bijzondere beteekenis van het Westen in de staatkundige ontwikkeling van Amerika is het speciale thema van een der beste hedendaagsche Amerikaansche geschiedvorschers, Frederick J. Turner, dien ik reeds meermalen citeerde. Hij vat de recente stroomingen van politiek-hervormenden aard, die van het Westen uit het land winnen, op in verband met het verdwijnen van het nog onbezette gebied ten Westen der cultuurgrens. Zoolang de wildernis gelegenheid bood, om nieuw bezit en nieuwe welvaart te verwerven, vormde zij een waarborg der democratie, de oude individualistische pioniers-democratie van voorheen. Maar de zeegrens is bereikt, er is geen vrij land meer. Sinds dien tijd moet het Westen den strijd voeren met het front naar den tegenstander zelf. De tegenstander is het kapitalisme,

---

[1]) Reeds in 1869 is het ingevoerd in Wyoming, toen nog territorium. Het was destijds nog zoo ongehoord, dat men het slechts als een grap heeft beschouwd.

gelijk het dat was in de dagen van de Confederatie en van Andrew Jackson. Doch niet het kapitalisme tegenover een industrieel proletariaat, doch langen tijd nog hoofdzakelijk tegen een agrarischen middenstand. Onder de boeren van het Westen komen sedert den burgeroorlog de anti-kapitalistische partijen omhoog, die onder den naam van Greenbackers, Grangers, Populists den ouden strijd voor het papiergeld of het zilver voortzetten. De beide groote partijen der Democraten en Republikeinen verwerpen aanvankelijk elke toenadering tot de Westelijke beginselen. En de gouden standaard wint het in 1895. Maar van het oogenblik af, dat het Westen dat strijdpunt heeft prijsgegeven, dringen de Westelijke beginselen van herstel der zuivere democratie en bestrijding der oppermachtige geldbelangen aan alle kanten binnen. Bryan, de vroegere strijder voor het zilver, hervormt de Democratische partij. Roosevelt predikt New Nationalism onder de Republikeinen. En nu vindt men de geminachte eischen van de voormalige Greenbackers en Populists onder de „basic proposals" der groote partijen. „The voice of the insurgent West", noemt Turner het, den roep om versterking van het federaal gezag, om de „special interests" en de tirannieke industrieele reuzenorganisaties te bedwingen tot behoud der Amerikaansche democratie. De beweging voor het reguleeren der partijpraktijken (primary-movement), voor de invoering van Initiatief, Referendum en Recall, de aanwas van het socialisme, zegt Turner, „they are efforts to find substitutes for that former safeguard of democracy, the disappearing free lands. They are the sequence to the extinction of the frontier." [1])

Den Europeeschen lezer moet het verbazen, aan het socialisme een zoo nevengeschikte of zelfs ondergeschikte rol te zien aangewezen. Het zal ook stellig niet Turner's bedoeling zijn geweest, het socialisme af te doen als een reactieverschijnsel zonder meer. Toch is er eenige grond voor dat nevenschik-

---

[1]) Turner, Social forces in American history. American historical review, vol. XVI.

kend verband, waarin hij het plaatst. Het socialisme is tot nu toe in Amerika veel meer dan in Europa één beweging uit velen. Eensdeels omdat het zelf nog weinig machtig is, anderdeels omdat tal van andere politieke bewegingen er een zooveel actiever functie vervullen dan in de oude wereld.

Alles gaat in Amerika door een „beweging." Hier komt het oude beginsel van spontane organisatie voor een concreet doel van politieken of socialen aard, dat ik in een voorafgaande studie als een machtigen factor in de Amerikaansche geschiedenis aanwees, opnieuw op den voorgrond.

Bijna elke beginselkwestie en hervormingseisch wordt in Amerika ingeleid, doordat eenige lieden van publieken zin een vereeniging stichten, en een beweging op touw zetten. Zoo is het gegaan met de beweging tegen de doodstraf kort na 1840: committees, opgewonden bespreking van het vraagstuk in de pers, daarop actie der verschillende Staten. In dienzelfden tijd heeft één vrouw: Miss Dorothea Lynde Dix door een arbeid van acht jaren bijna alle Staten tot verbetering der krankzinnigenverzorging gebracht[1]). Zoo is de geheele verbetering van het ambtenaarswezen uitgegaan van de National civil service reform league, die het Congres onwillig tot de eerste wetgevende maatregelen op dit gebied dwong. Zij werden bespot als droomers en „mugwumps" maar de geduldige actie in kranten en tijdschriften had in korte jaren het publiek opgevoed tot het inzicht van het kwaad en den weg tot verbetering, en nu is de Civil service reform een der algemeen erkende punten van voortdurende staatszorg.

Op soortgelijke wijze heeft een National child labor committee de eer van de wetgeving tegen den kinderarbeid, die in 1916 met een federale Child labor act bekroond is. De beweging voor Initiatief en Referendum is voor een goed deel geleid door Eltweed Pomeroy, die op grond van nauwkeurige studiën van het Zwitsersche systeem, onvermoeid voor het denkbeeld stemming maakte door in tal van Staten voor volks-

---

[1]) Mac Master VII p. 145.

bijeenkomsten, universitaire en schoolvergaderingen, gemeenteraden het aan te prijzen. De drankbestrijding draagt in Amerika veel meer een politiek karakter dan bij ons; de Prohibitionisten vormen een partij, in vele opzichten de opvolgers der Abolitionisten uit den tijd vóór den slavenoorlog. De Prohibitionisten komen uit met eigen candidaten voor het presidentschap, wel niet met succes, maar bijvoorbeeld in 1884 toch met het gevolg, dat de Republikeinen verslagen worden.

Het wezen van die vereenigingen heeft nog altijd veel gemeen met de primitieve organisaties, waarvan ik vroeger sprak: een sterk besef van de onmiddellijke noodzaak van het concrete belang, dat zij voorstaan, een hevig enthousiasme, sterk humanitaire kleur, echte trouw en opoffering. Alleen de veemgerichtsvormen hebben zij opgegeven; het element van heimelijkheid en „orde" schijnt tot het verleden te gaan behooren. Ook wordt hun actie hoe langer hoe meer positief in plaats van negatief: construeerend in plaats van critiseerend en tegenstrevend. In negatieven zin hebben burgercomités, zooals The Committee of One Hundred, krachtig werk gedaan door het ten val brengen van de Tweed Ring in New York, en de Philadelphia Gas Ring, de beruchte broeinesten van corruptie omstreeks 1870. In den laatsten tijd, verklaart Young, spannen zich de Civic and Good Government Clubs, die zich doorgaans bepaalden tot het aanwijzen van bestuursgebreken en ondeugdelijkheid of oneerlijkheid, steeds meer voor het eigenhandig voorbereiden en indienen van plannen tot publieke hervorming.[1]) Hij geeft een lijst van zaken, die tegenwoordig door zulke private associaties bij de nationale regeering, de statenregeering of het gemeentebestuur worden aangedrongen.[2]) Het betreft waterwegen, ambtenaarswezen, beperking der immigratie, regeling van den handel met het buitenland en van de staten onderling, behandeling der Indianen, arbitragetractaten, beslechting van arbeidsgeschillen, bebossching, irrigatie, —

---

[1]) L. c. p. 585.
[2]) L. c. p. 586.

belastinghervorming, openbare armenzorg, gevangeniswezen, wegenverbetering, zorg tegen ontbossching, schoolbestuur, gezondheid, kinderarbeid, drankbestrijding, levensmiddelentoezicht, — parkaanleg, speelterreinen, slöjd en natuurstudie op de scholen, openbare boekerijen, actie tegen dobbelen en prostitutie, invoering van moderne accountancy in het bestuur.

Nu is het eigenaardige, dat niet alleen zuiver civieke vereenigingen zich voor al deze zaken interesseeren, maar dat ook handels- en industrieele corporaties, met name vereenigingen van ondernemers of werklieden aan dat werk deelnemen Zij staan natuurlijk onder verdenking van daarbij hun speciale zakenbelangen te dienen. Het is maar een kleine stap van de bona fide beweging voor een goede zaak naar de „lobbies" en „legislative agents" van de patroonsassociaties. Maar de business-associaties beschikken over een onschatbare kennis van zaken, zij hebben voor alles experts om plannen uit te werken, en de Amerikaan wil in wetgevende zaken voor alles de voorlichting der experts. Zij beschikken ook over een groote publiciteit, ruime middelen en een gehoorzame organisatie. De zuiver politieke vereenigingen kunnen niet anders doen dan met hen te concurreeren: zij nemen algemeen commercieele methoden te baat en adverteeren om 't hardst.

Al te zaam zijn de associaties tegenwoordig de drijvende kracht in de wetgeving [1]). Over de hoofden der vertegenwoordigers heen grijpt het volk, in spontane organisaties der publieke opinie, door de middelen van de moderne publiciteit en het verkeer, zijn gezag zelf in handen. Het Initiatief is niet anders dan de opneming van dit beginsel in het directe staatsverband: doet de regeering of de volksvertegenwoordiging het niet, welnu: drie burgers slaan de handen in elkaar, en het wordt gedaan. Eeden en geheimenis zijn uit den tijd, maar het is nog altijd het Rütli-principe.

Nu komt ook opnieuw het emotioneel karakter der Amerikaansche politiek ter sprake. Zij is veel meer dan de Euro-

---

[1]) Young l. c. p. 583.

peesche voortdurend gedragen door ethisch humanitaire sentimenten. Men zal zich wellicht over deze uitspraak verbazen. En inderdaad, daarmee is niet gezegd, dat niet de materieele economische belangen zich ondanks alle publieke streven naar zuiverheid en verbetering zeer sterk uitwerken in de Amerikaansche politiek, maar dit neemt niet weg, dat het politieke bewustzijn daar in hooge mate een zaak is van ethisch enthousiasme. Belangrijke tijdschriften stellen zich uitdrukkelijk ten doel, om voor alle ethisch-politische problemen te strijden; de New Yorksche *Nation* viert haar vijftigjarig bestaan met een feestuitgave „Vijftig jaar idealisme", *The Arena* stelt zich in dienst van den strijd „for civic righteousness and (let wel) individual growth and development". Een agitator als de straks genoemde Eltweed Pomeroy wordt beschreven als volgt: „He belongs to a group of thoughtful young Americans and to a band of thoughtful workers who reflect the spirit of altruism, or co-operation and brotherhood, as opposed to the spirit of commercialism, greed, and egoism that is struggling to establish an oligarchy or plutocracy under the mantle of republican institutions". [1]) Daarmee is een type geschilderd. Is het niet treffend, dat een moralist en ethisch filozoof als Ralph Waldo Trine, de bekende schrijver van *In tune with the infinite,* een welsprekend en vurig boekje schrijft ter aanprijzing van Initiatief en Referendum als heilmiddel tegen het pauperisme, waar zijn hart om bloedt?

In dezen gevoelsgrond van het politieke leven ligt ook een der elementen ter verklaring van den geringen wasdom van het socialisme in Amerika. Niet de voornaamste verklaring voorzeker. Deze zal te zoeken zijn in den grond, dien Tocqueville reeds heeft aangewezen, toen hij zijn verwachting, dat Amerika weinig kans bood op groote revoluties, motiveerde met de woorden: „Je ne sache rien d'ailleurs de plus opposé aux moeurs révolutionnaires que les moeurs commerciales". [2])

---

[1]) Ongenoemde bij Trine, In the Fire of the Heart p. 252 noot.

[2]) Tocqueville, De la démocratie en Amérique, III p. 409.

Dat schijnt mij een diepe waarheid, die het hedendaagsch Amerika ten volle demonstreert: de maatschappij is er te sterk doorgecommercialiseerd, een te groot aantal individuen is er betrokken bij het in stand blijven der productieverhoudingen, dan dat een revolutionaire leer er veel vat kan hebben. Wat beteekenen in een land als de Vereenigde Staten getallen als 83.284 leden der partij, één afgevaardigde in het Huis, en geen in den Senaat, 24 burgemeesters, 207 gemeenteraadsleden? [1]) Wel is het aantal socialistische stemmen bij de presidentskeuze veel grooter: het stijgt van 420.000 in 1908 op 898.000 in 1912; maar het is juist dat sentiment van verzet tegen sociale onrechtvaardigheid, veel meer dan de overtuiging van de juistheid van de leer van het socialisme, dat deze stemmen ingeeft. En onder de emotie van den oorlog daalt dan ook dat aantal in 1916 weer van 898.000 op 590.000.

De Amerikaan is, om socialist te worden, eensdeels te veel zakenman, en anderdeels te naïef-sentimenteel. Het democratische ideaal blijft voor hem tegelijk het patriotische ideaal, hoe het ook verduisterd moge zijn door sociale ongelijkheid en onrecht. De burgerlijke democratie heeft hier reeds zulk een oude en machtige traditie, dat het veel moeilijker is dan in Europa, om de geesten van haar af te trekken naar het socialisme. Er is een publieke opinie, in den grond homogeen, en met veel zwakker scheidingslijn tusschen bezittenden en proletariërs dan in Europa. Zij laat zich wel in dienst stellen van de reusachtige organisaties der Democraten en Republikeinen, die beschikken over een massa-enthousiasme, waaraan de Amerikaan zich nauwelijks kan onttrekken. Wanneer een suggestieve man en een suggestieve leus voorhanden zijn, dan zijn nog altijd de twee groote partijorganisaties het meest geschikt, om de beide vaten te vormen, waarin de publieke opinie, in nagenoeg hetzelfde mengsel, zich uitgiet. Juist omdat zij feitelijk politiek inhoudloos geworden zijn. In werkelijkheid vindt de publieke opinie niet meer haar directe uitdrukking in de par-

---

[1]) Getallen van 1916 uit American Year Book 1916, p. 410.

tijen, maar deze conformeeren zich, zooveel noodig is, aan haar. Zij geven aan het politieke streven den onmisbaren dramatischen bouw van een grooten tweekamp. Evenals in oude ritueele handelingen dikwijls de vorm van een symbolischen strijd de heilige gedachte moet uitdrukken, zoo is het ook in de Amerikaansche politiek. Waarvoor zou men zich opwinden, als er geen tegenpartij was? In den grond zijn de partijen het vrij wel met elkaar eens, maar zij hebben elkander noodig als vijanden.

Onder dit licht moet men zoowel het succes van Roosevelt als van Wilson bezien. Wat het volk in hen zoekt, is de man, die het wil en het doet. Roosevelt wordt in 1904 (nadat hij als vice-president in 1901 president Mac Kinley automatisch was opgevolgd) gekozen om zijn persoon, niet als een overwinning der Republikeinsche partij, wier standpunt hij hoe langer hoe minder vertegenwoordigde. Hij werd de afgod van de middelklassen, die uitzagen naar sociale hervorming. Hij prikkelt de verbeelding door wat in hem zoo echt Amerikaansch aandoet: zijn groote sport, zijn rough-riderschap uit den oorlog op Cuba. En hij prikkelt den politieken rechtvaardigheidszin door zijn lange carrière van strijd tegen de corruptie, en door zijn prediking van „honesty, sobriety, industry, self-restraint, brotherhood, social uplift”. Phrasen? — De uitdrukking van wat de natie hooren wil, waaraan zij zich optrekken wil tot krachtige democratische actie.

Roosevelt bleef echter sterk gehandicapt door de enorme kapitalistische macht, waar zijn partij, de Republikeinsche, op dreef. In 1904 heette het, dat Wall Street en de Trusts tegen hem waren, en dit had zijn populariteit zeer verhoogd. Maar achterna bleek, dat de Levensverzekerings-combinatie en de Standard Oil een belangrijk aandeel hadden gehad in de campagne te zijnen gunste. „It would appear that mr. Roosevelt was unaware of the economic forces which carried him to victory.” [1]) Onder het presidentschap van Taft (1909—1913)

[1]) C. A. Beard, Contemporary History p. 271.

32209

winnen de groote geldmachten nog aan kracht, ondanks de bestrijding van staatswege, waarvan de trusts nu reeds sedert vele jaren het voorwerp waren. Taft neigt hoe langer hoe meer tot kapitalistisch conservatisme, en nu breekt Roosevelt met zijn ouden vriend en met de Republikeinsche partij. Hij voelt, dat de groote geestdriftige publieke opinie andere dingen wil, en om daarvan de leider en woordvoerder te blijven, sticht hij de nieuwe partij der Progressieven en predikt The New Nationalism: krachtige handhaving en versterking van het federaal gezag tegen de uitwassen van de groote geldmacht. Bevrijd van de oude partijtraditie kan zich nu onder de Progressieven de nieuwe geest van hervorming in al haar heilige geestdrift uiten; de Progressieve campagne van 1912 is als een politiek revival.

Maar het gevolg van de scheuring is, dat de Democraten met Wilson winnen. Wilson had toen nog schijnbaar niets, dat de verbeelding kon prikkelen: een geleerde, oud-professor in de geschiedenis aan de Universiteit van Princeton, tot nu toe te boek staand voor conservatief. Maar hij had als gouverneur van New Jersey met succes de trusts bestreden. En hij was van het slag conservatieven, die met de jaren radicaler worden, zooals Gladstone er een was. Tegenover Roosevelt's New Nationalism stelt hij, meer in Democratischen toon, The New Freedom. Maak de regeering, die geworden is tot „a foster-child of the special interests", los van de groote zakenmachten. Meen niet, dat het gaat met wat goedwillig regeeringstoezicht en vermaning, zooals Roosevelt wil, maar verbreek den band. „It is time that property, as compared with humanity, should take second place, not first place". (Het herinnert aan Lincoln's woorden van 3 December 1861). „Bring the government back to the people". „I feel nothing so much as the intensity of the common man". Maar tegelijk dit voor den zakenman, die ieder Amerikaan is: „I am for big business and I am against the trusts." [1])

---

[1]) Wilson, The New Freedom 1912, p. 55, 196, 260, 72, 101, 174.

Vier jaar later, in 1916, was er zooveel in Wilson, dat de politieke verbeelding prikkelde, dat de stijve geleerdenfiguur een soortgelijk succes kon winnen als eertijds de groote jager. Roosevelt dong niet mede. „It would be a mistake to nominate me unless the country has in its mood something of the heroic", had hij gezegd. Hij had zijn trouwe Progressieven bitter teleurgesteld, door zich op het laatste oogenblik terug te trekken. Het was de nekslag aan zijn eigen schepping. Maar het was tegelijk de overwinning van Wilson. De publieke opinie, die een uiting gevonden had in de Progressieve partij, liet zich niet meer door een verkiezingsmanoeuvre terugleiden in den schoot der Republikeinsche organisatie. Wilson werd herkozen om zijn persoon, niet door een Democratische meerderheid. Aan zijn zege had het Progressieve Westen een belangrijk deel.

„Undoubtedly, zegt Young, the immense majority of the voters have now definitely and finally accepted a general policy of government on business and social questions, which ten years ago would have been considered dangerous if not subversive." [1]) Dat betreft vooral de erkenning van de wenschelijkheid, dat het centraal gezag in economische en sociale zaken zich krachtig moet kunnen laten gelden. De groote geldmachten in de Republikeinsche partij moeten zich de inmenging van het staatsgezag in de zaken laten welgevallen. De Democraten hebben hun ouden tegenzin in staatsbemoeiïng laten varen. Voor den Democraat Wilson was het weggelegd, het federaal gezag over de hulpbronnen van het land: spoorwegen, ijzerindustrie, slachterijen, telegraaf en telefoon tot in het ongemetene uit te breiden.

Wie van de twee politieke geesten, die in de jonge jaren van het Amerikaansche gemeenebest de strekkingen van zijn politiek het sterkst belichaamden, heeft het gewonnen: Hamilton

---

[1]) Young l. c. p. 572.

of Jefferson? — Met andere woorden: welke strekkingen hebben gezegevierd, die welke uitingen op een krachtig staatsgezag in alle dingen, op de eenheid boven de veelheid, de onderwerping boven de eigenheerigheid, — of die, welke geen inbreuk op de heilige individueele vrijheid, hoe ook gemotiveerd, wilden dulden? — Schijnbaar is de prijs zonder voorbehoud aan Hamilton. Maar ziet men beter toe, dan blijken er zoo sterke verschuivingen te hebben plaats gehad, dat het meer dan twijfelachtig wordt, of Hamilton er inderdaad mee kan gaan strijken.

De eenheid der Unie is nooit zoo sterk bevestigd geweest als heden ten dage. De uitvoerende macht is nooit zoo sterk geweest als tegenwoordig, niet enkel in verband met den oorlog. Overal komt het aan op de mannen, die het weten en het kunnen; belangrijke traditioneele beginselen van democratie worden prijsgegeven, om te verwerven een goed loopend, een deugdelijk bestuur; efficiency, de staat gedreven met het entrain van een goede handelszaak. Is dit niet juist, wat Hamilton en de zijnen zich voorstelden?

Met één groot onderscheid. Hamilton wilde het staatsgezag sterk maken ten bate van het kapitaal, en langen tijd is dit zoozeer gelukt, dat het kapitaal den staat geheel was komen te overheerschen en te overwoekeren. Maar nu tracht men den staat sterk te maken tegen het kapitaal. De belijders van Hamilton's en Adams' leer, dat de staat alleen geregeerd kan worden door hen, die het grootste aandeel hebben in de zakenbelangen, zijn niet uitgestorven. Het zijn de „stand-patters", die met Marcus A. Hanna († 1903) gelooven, dat de voornaamste functie van de regeering is, „business" te helpen zonder naar haar wegen en praktijken te vragen, en dat de zakenmenschen de aangewezen bewindslieden zijn. Wilson kon nog spreken van „Mr. Taft's conception, that the Presidency of the United States is the presidency of a board of directors." [1]) Doch hun rijk is gedaan.

---

[1]) L. c. p. 190.

Het betere deel van Hamilton's gedachte: het besef, dat het de man is, op wien het aankomt, bloeit nieuw in het Short ballot movement, het streven om overal de geschikte personen met groote macht te bekleeden, doch nu in dienst van de publieke zaak.

Daartegenover vertegenwoordigt de beweging voor Direct legislation de oude gedachte van Jefferson in nieuwe vormen. Initiatief, Referendum en Recall, 't zijn alles erkenningen van het recht op onmiddellijke, persoonlijke democratie. Hier handhaaft zich op alle wijzen het recht der veelheid. De directe, spontane uiting van den volkswil, die Jefferson zich nog niet anders kon voorstellen dan als verzet en opstand, heeft een regelmatig werkenden, waarlijk politischen vorm gevonden.

Terwijl eenerzijds de verflauwing der Statengrenzen het zegevieren der oude eenheidsgedachte beduidt, toont tegelijkertijd de federatieve inrichting van den staat meer dan ooit haar nuttigheid. Hoe heilzaam is het niet, juist bij zulke hervormingen als het Initiatief, dat de eene Staat de proef kan nemen, de ander zich spiegelen en het gewijzigd overnemen. De wetgeving der Staten vertoont op dit gebied allerlei kleine afwijkingen, die het geheel tot een voortdurend experiment maken. Terwijl naar de eene zijde de macht gecentraliseerd en geconcentreerd wordt, bestaat tegelijk de neiging, om zooveel mogelijk de bevoegdheden over te brengen op de kleine eenheden. De locale zelfstandigheid heeft bij het proces van concentratie niets verloren.

De twee oude tegengestelde krachten in de Amerikaansche geschiedenis, individualisme en organisatie, die steeds met elkander in wisselwerking hebben gestaan, zijn geen van beide opgeheven. Herstel van de rechten van het individu, erkenning van de individueele bekwaamheid en werkkracht als het doeltreffendste politische middel, losmaking uit den dwang van stram geworden staatsorganisme, dat mechanisme is, dat zijn de beginselen, die nog altijd den Amerikaanschen staatszin vervullen. Maar het oude, ongehoorzame, eigengerechtige pioniersindividualisme heeft afgedaan. Voor Jefferson's ideaal

van persoonlijke vrijheid en zelfstandigheid is geen plaats meer in het land. De vindicatie der persoonlijkheid zal meer dan ooit slechts te bereiken zijn in den vorm van associatie. Associatie en organisatie zijn onmisbaarder en gemakkelijker dan ooit, maar zij behouden nog altijd veel van dat spontaan karakter, dat van oudsher in de geschiedenis van Amerika op den voorgrond treedt.

De Europeaan doet wel eens wat farizeesch over Amerika. Hij hoort den luiden ophef van politieke idealen en de enthousiaste groote woorden. Hij herinnert zich al de gebreken van het Amerikaansche staatsbestuur: het beginsellooze partijgedoe, de corruptie. Dan glimlacht hij, zegt: land van den dollar, en verklaart de rest voor phrasen. Doch met dit goedkoope oordeel treft hij het wezen van Amerika's geest niet. Er is een groot contrast tusschen woorden en daden, daar misschien grooter dan elders. Dat de woorden zoo schel klinken, komt doordat het geheele openbare leven in een veel luider, drukker toon wordt gevoerd dan bij ons. Maar ómdat zij luid zijn, zijn zij nog niet valsch. Er is een voortdurende spanning tusschen een gepassioneerd idealisme en een niet te remmen energie, die op het materieele is gericht. En daar de volksgeest naïef en licht aangedaan is, ontgaat hem dikwijls de tegenstrijdigheid tusschen Amerika's daden en haar schallende democratische idealen.

Met het Amerikaansche patriotisme als massale, lapidaire uiting van het nationaal besef komt geen tekortschieten aan het ideaal tot bewustzijn. Den individueelen Amerikaan evenwel ontgaat de genoemde tegenstrijdigheid niet. Er is geen misstand in de Amerikaansche maatschappij, die niet door Amerikanen zelf het eerst en het felst is aangeklaagd, met zelfverloochening tot aan het martelaarschap. Eertijds de slavernij en de Indianenpolitiek, later de corruptie en de arbeidstoestanden. Over al deze dingen heeft het nationaal geweten niet gezwegen.

Een patriotisch ideaal schijnt daarom den buitenstaander meestal zoo hol, omdat het noodzakelijkerwijze zoo simplistisch

is. Het vat samen, het negeert het tegenstrijdige, het kleurt, en bovenal: het anticipeert. Het trekt een wissel op de toekomst, en nergens geschiedt dat met zooveel vertrouwen als in Amerika, waar de toekomstvoorstelling in het geheele geestesleven veel machtiger is dan in de oude wereld.

Wij die de toekomst niet kennen, hebben geen recht, den staf te breken over Amerika's ideaal. In dat besef moet men hun idealisme beschouwen: rustig, en als het kan, waardeerend.

De Amerikaan heeft als alle groote volken de idee van een missie. Van de geboorte van hun staat af leeft het bewustzijn, dat zij geroepen zijn, om de wereld het model te geven der democratie, wijs, machtig en welvarend. Op het politieke platform en op den kansel wordt dat denkbeeld herhaaldelijk met blijkbare oprechtheid beleden. [1]) Het is nauw verwant aan de idee van de geweldige taak, om het ruwe, rijke continent te bedwingen door den arbeid. Wil men het nu marxistisch formuleeren, en zeggen: het is de ideologische uitdrukking van den economischen dwang, die hen dreef, om het Westen te bezetten, de Indianen te verdringen, Californië en Nieuw-Mexico te veroveren, — mij goed, ik kan niet zien, dat het veel verschil maakt voor de opvatting.

Hoe ook opgevat, het is kracht- en jeugdgevoel en lust om te werken; het is de huivering van physieken trots en moed, die den jongen man spant voor den arbeid of voor het spel van lichaamskracht. Hier is nog een woord van Wilson uit 1912: [2]) „You know how it thrills our blood sometimes to think how all the nations of the earth wait to see, what America is going to do with her power, her physical power, her enormous resources, her enormous wealth. The nations hold their breath to see what this young country will do with her young unspoiled strength; we cannot help but be proud that we are strong."

---

[1]) Bryce II p. 353.

[2]) The New Freedom p. 80

Dat was vóór den oorlog. Nu weten wij het. — Maar het feit, dat Amerika zich nu rust tot den strijd, doet voor hem, die meer kent dan de geschiedenis der laatste vier jaren, of zelfs die alleen deze geschiedenis kent, maar goed, niets af van de waarheid, dat Amerika's grootheidsidee steeds geweest is een ideaal van vrede. De geheele staat is opgebouwd op een perspectief van vrede, veiligheid en welvaart. Zóó zag John Calhoun het in 1846: „Peace is preeminently our policy. Providence has given us an inheritance stretching across the entire continent from ocean to ocean... Our great mission, as a people, is to occupy this vast domain; to replenish it with an intelligent, virtuous and industrious population; to convert the forests into cultivated fields; to drain the swamps and morasses, and cover them with rich harvests; to build up cities, towns and villages in every direction, and to unite the whole by the most rapid intercourse between all the parts."

Niets getuigt sterker van Amerika's vredeszin dan de snelheid en volkomenheid, waarmee het land, stijf van wapenen, in 1865 is teruggekeerd tot den arbeid en het civiele leven, zonder aan een der gevaren van een blijvend militarisme ten offer te vallen.

Eerst het moderne wereldverkeer heeft gemaakt, dat zelfs voor een heel, zelfstandig continent een Monroe-leer niet genoeg is, om veiligheid en ongehinderde ontplooiing der welvaart te waarborgen. Amerika heeft in de imperialistische wereldpolitiek haar aandeel moeten nemen. Doch onverbrekelijk verbonden aan het Amerikaansche imperialisme is het arbitrage-streven. Het oordeel over de oprechtheid en doelmatigheid van Amerika's vredeswil ligt achter den oorlog.

Het pathos van het Amerikaansche patriotisme, de toon ervan, de fantazie, de traditie, — er zou een heel boek over te schrijven zijn. De traditie, dat is nog altijd in de eerste plaats 1776. Maar volstrekt niet alleen. Boutmy verklaart [1]),

[1]) L. c. p. 80 ss.

dat de ontwikkeling der Westelijke Staten de historisch-heroïsche vaderlands-traditie van 1776 heeft verwaterd. De jongere Staten hadden aan 1776 geen deel. Een Staat als Minnesota heeft geen oudere herinneringen dan 1860. En hij vergelijkt de Republiek geestig met een dame, die na een adellijk huwelijk met een burger is getrouwd, en nu adellijke en burgerlijke zonen heeft. Maar wat hij vergeet, is dat 1861—1865 zelf voor een eeuw telt. De vaderlandslievende fantazie en traditie gelden evengoed den burgeroorlog als den opstand tegen Engeland. Lincoln heeft als nationale held in de vereering van het volk Washington een goed deel op zijde gedrongen. Nergens kan men het opkomen van dat nieuwe nationale pathos zoo goed lezen als in Whitman's Specimen Days en zijn verzen over den oorlog en den president.

Er is evenwel een fantazie-element in het Amerikaansche vaderlandsgevoel, nog machtiger dan de historische roem op groote daden van strijd, en dat is de natuur. Niet de schoonheid der natuur maar haar macht. En niet alleen de natuur in haar ongereptheid, maar ook de dingen der menschen daarin: de nooit rustende bedrijvigheid, het eeuwige gedruisch van den arbeid. Er is een beeld Amerika, zooals er een beeld Holland is, dat wij allen in ons dragen, zooals wij daarnaast misschien allen eenigermate voelen, wat het beeld „la France" voor den Franschman is. Wij onverbeterlijke droomers en stille hengelaars naar schoonheid en rust denken bij het beeld Holland het eerst aan de luchten. Maar in het beeld Amerika hamert en davert en dondert het, en ruischen de bulderende watervallen en wiegt het prairiegras in den wind. Laten Emerson en Whitman het ons zeggen, wat dat beeld is.

„America is beginning to assert itself to the senses and to the imagination of her children... I think we must regard the *land* as a commanding and increasing power on the citizen, the sanative and americanizing influence, which promises to disclose new virtues for ages to come... Here shall laws and

institutions exist on some scale of proportion to the majesty of nature". [1]).

Leaves of Grass is de duizendvoudige uitdrukking van dat sentiment van Amerika's grootheid. Onderga het dithyrambisch geweld van Whitman's aandringende opsommingen, telkens dezelfde, en altijd nieuw. Hij roept ze uit als de tallooze demonen uit een wilde litanie: de industrieën, de producten, de boomen en planten, de landschappen, de Staten, de rivieren met hun wilde Indiaansche namen!

„Daughter of the lands did you wait for your poet?
Did you wait for one with a flowing mouth and indicative hand?
Toward the male of the States, and toward the female of the States,
Exulting words, words to Democracy's lands.

Interlink'd, food-yielding lands!
Land of coal and iron! land of gold! land of cotton, sugar, rice!
Land of wheat, beef, pork! land of wool and hemp! land of the apple and the grape!
Land of the pastoral plains, the grass-fields of the world! land of those sweet-air'd interminable plateaus!
Land of the herd, the garden, the healthy house of adobie!
Land where the north-west Columbia winds, and where the south-west Colorado winds!
Land of the eastern Chesapeake! land of the Delaware!
Land of Ontario, Erie, Huron, Michigan!
Land of the Old Thirteen! Massachusetts land! land of Vermont and Connecticut!
Land of the ocean shores! land of sierras and peaks!
Land of boatmen and sailors! fishermen's land!"... [2])

---

[1]) Emerson, The Young American 1844, Works (Macmillan 1884) vol. I p. 295.

[2]) Starting from Paumanok, 14. Complete Writings I p. 27.

Het macht- en grootheids- en voortbrengingsgevoel zwelt in al zijn verheerlijkingen van Amerika. Natuur en democratie hebben in zijn geest geen scheidende grens. „I conceive of no flourishing and heroic elements of democracy in the United States — without the Nature element forming a main part — to be its health-element and beauty-element — to really underlie the whole politics, sanity, religion and art of the New World" [1]) — Lijkt het niet treffend op Emerson's woorden, zooeven aangehaald?

Democratie heeft voor Whitman een kosmischen inhoud gekregen; zij is zijn bruid gelijk de Armoede het van Franciscus was. Democratie omvat voor hem zijn stroomende liefde voor alle menschen. „The idea of the books is Democracy, that is carried far beyond Politics into the regions of taste, the standards of Manners and Beauty and even into Philosophy and Theology". [2])

En daarom deerde het Whitman niet, indien de onvoltooide democratieën niet strookten met zijn ideaal. „He saw democracies die in democracy". — Zijn geest was die van den profeet.

„I see Freedom, completely arm'd and victorious, and very haughty, with Law on one side and Peace on the other,
A stupendous trio all issuing forth against the idea of caste;
What historic denouements are these we so rapidly approach?
I see men marching and countermarching by swift millions,
I see the frontiers and boundaries of the old aristocracies broken,
I see the landmarks of European kings removed,
I see this day the People beginning their landmarks, (all others give way;)..." [3])

---

[1]) Walt Whitman, Specimen Days in America, ed. London 1887 (The Camelot series) p. 309.

[2]) Notes and fragments, Meaning and Intention of „Leaves of Grass". Complete Writings, vol. IX, p. 13.

[3]) Years of the modern, Songs of Parting, Leaves of Grass, Complete Writings vol. II, p. 271.

Toen hij stervende was, werd er gesproken over de toenmaals (1892) opkomende imperialistische strekkingen in zijn land. Whitman zeide: „They are momentary. They leave the real work undone. The real America is not to establish empires but to destroy them. Any America that stopt with America would be a story half told." [1]

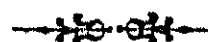
[1]) Complete Writings voll. I. Introduction p. xc.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10en JUNI 1918.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUIJZEN, DE LOUTER, BLOK, VÖLTER, HEIJMANS, HESSELING, HARTMAN, OPPENHEIM, DE GROOT, BREDIUS, SIX, BAVINCK, COLENBRANDER, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KERN, JUYNBOLL, VOGEL, HUIZINGA, VISSERING, WENSINCK, ADRIANI, DE VISSER en BOISSEVAIN waarn.-Secretaris.

Bij afwezigheid van den Secretaris, den Heer Kuiper, die door ambtsbezigheden verhinderd is, wordt het Secretariaat waargenomen door den Onder-Voorzitter, den Heer Boissevain.

De notulen der vorige vergadering worden gearresteerd en ter inzage gelegd voor de leden.

Ingekomen zijn:

1. Bericht van de Heeren Van Wageningen, Symons, Chantepie de la Saussaye en Kuiper, dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

2. Schrijven van Sir A. John Evans te Youlbury Berks near Oxford, waarin hij dank zegt voor de benoeming tot buitenlandsch lid der afdeeling.

3. Bericht van de Heeren H. Weller te Ellwangen en A. Zappata te Ancona, dat zij de schrijvers zijn respectievelijk

van de gedichten „*Psittacus et passer*" en „*Bruttius*", door hen ingezonden voor den laatst gehouden wedstrijd in Latijnsche poëzie van het legaat-Hoeufft en bij den uitslag eervol vermeld.

De Voorziter geeft het woord aan den Heer Huizinga voor het houden van zijne voordracht over „Individualisme en Associatie in de Amerikaansche geschiedenis."

De tegenstelling tusschen Individualisme en Associatie of Organisatie of Collectivisme is een van die schema's, om de geschiedenis in te begrijpen, welke voor het historisch denken onmisbaar zijn geworden. Het gewicht, dat dit schema voor de opvatting der geschiedenis verkregen heeft, springt op bijna iedere bladzijde van hedendaagsche geschiedbeschouwing in het oog. De geheele beschavingsontwikkeling van West-Europa sedert den aanvang der Middeleeuwen rangschikt zich voor ons onder dat gezichtspunt tot één groot proces van actie en reactie, waarin de Middeleeuwen een tijdperk vertegenwoordigen van primitief collectivisme, de nieuwe tijd een van overwegend individualisme, dat aan al de groote beschavingsstroomingen van de renaissance tot het liberalisme ten grondslag ligt, terwijl een periode van hooger en volkomener organisatie, een nieuw collectivisme reeds schijnt aangebroken. Laat zich deze schematiseering ook toepassen op de geschiedenis der Vereenigde Staten?

De stichting en ontwikkeling van de Engelsche en Nederlandsche koloniën in Noord-Amerika is meer dan iets anders een daad geweest van het jonge individualisme der renaissance en hervorming. Van den beginne af is de taak om het onmetelijke land te winnen, ten deel gevallen aan een bevolking van individualistische geestesgesteldheid. De phase van het primitieve collectivisme, zooals wij dat uit de Middeleeuwen kennen, ontbreekt hier. Doch dat puriteinsche individualisme zelf, dat zich in het Amerika der 17e eeuw gelden doet, is van een primitief karakter, het is de in vele opzichten nog Middeleeuwsche geest van locale vrijheid, het niet dulden van de inmenging van anderen, waarin het zich openbaart. Uit dien

geest is ook de Amerikaansche opstand tegen Engeland voortgekomen.

Bij de organisatie der nieuw gewonnen vrijheid zegeviert aanvankelijk het oude individualisme in den vorm van de statenzelfstandigheid. De confederatie van 1777 bond de staten zoo los mogelijk als zelfstandige individuen. Wanneer tien jaar later de constitutie dat beginsel omverwerpt en een hechte aaneensluiting met aanzienlijke centrale macht schept, welke kracht is het dan, die het oude individualisme overwint? Het is de kracht van het kapitalistische belang.

Voortaan bestaat in de Amerikaansche geschiedenis, anders dan wij dat gewoon zijn te zien in de Europeesche, een tegenstelling tusschen individualisme en kapitalisme. Het eerste is belichaamd in de democratische ideeën van Jefferson, die de taak van den staat niet wijder opvatte dan het geven van fair play aan het individu. En het komt vooral tot uiting in de anti-kapitalistische pioniersdemocratie van het jonge Westen, die in 1829 met Andrew Jackson doordringt tot het presidentschap. Juist omdat het winnen van het Westen, de groote daad van Amerika, zoo bij uitstek het werk is geweest van een primitief individualisme, kan deze geestesgesteldheid als de drijfkracht in Amerika's ontwikkeling worden aangemerkt.

Welke plaats blijft nu daarnevens voor de cultuuraandrift, die wij oppervlakkig geneigd zijn als het tegendeel van individualisme te beschouwen: die van associatie, of maatschappelijke organisatie, of wel gemeenschapszin? De Amerikaan kenmerkt zich van den beginne af evengoed door een zeer sterken zin voor aaneensluiting en organisatie. Ook dezen trek bracht hij mee uit het Calvinisme, dat in de stichting der jonge koloniën zoo groot aandeel had, en ook deze trek is bij hem primitief van aard. Het beginsel van associatie uit zich in de Amerikaansche geschiedenis als een neiging tot spontane, sterk emotioneele aaneensluiting voor een concreet doel, met een levendige behoefte aan geheime vormen en trouw zonder voorbehoud, in het kort met het karakter van een orde. Aan tal van voorbeelden kan men den geleidelijken

overgang, die de geheime club aan de officieele staatspartij verbindt, nagaan. De politieke „caucus", het comité van correspondentie, de staat vormende „compacts" der pioniers, de orde der Cincinnati, de societeit van Tammany, tal van geheime organisaties van het „veemgerichttype", zooals de Molly Maguires onder de mijnwerkers van Pennsylvanië, de „Underground railroad" tot smokkeling van gevluchte slaven, enz., worden in dit verband als illustratie behandeld. Ook de groote Amerikaansche staatspartijen vertoonen nog in menig opzicht hun verwantschap met deze primitieve vormen van organisatie.

Steeds blijft aan deze organisaties een individualistische trek eigen; men zou van georganiseerd individualisme kunnen spreken. Het begrippenpaar individualisme en associatie doet zich in de Amerikaansche geschiedenis veel minder als een tegenstelling gelden, dan men, uitgaande van de Europeesche, zou verwachten. Dit zou nog sterker spreken, wanneer naast de vormen van politieke associatie, ook die van economische associatie, zoo bij uitstek belangrijk in de Amerikaansche maatschappij, uitvoerig in hun ontwikkeling konden worden behandeld.

Met enkele aanwijzingen evenwel omtrent de oorsprongen der economische associatie in Amerka moet hier worden besloten.

De Voorzitter dankt den spreker voor zijne bijdrage, die niet kan worden afgestaan ter publicatie in de Verslagen en Mededeelingen.

De heer Blok vraagt of de spreker bij zijn onderzoek ook sporen heeft gevonden van een verschil der oorspronkelijk Hollandsche en der oorspronkelijk Engelsche Staten ten opzichte van het door hem geschetste individualisme en collectivisme; waarop de heer Huizinga antwoordt dat, schoon zulk een verschil a priori niet onwaarschijnlijk kan worden geacht, hem daarvan toch niets is gebleken.

Aan den heer Oppenheim, die zich, op grond van de In-

leiding tot de Declaration of Independance, niet vereenigen kan met de door den spreker geuite meening dat de afscheiding der 13 Koloniën van Engeland meer van conservatieven dan van revolutionnairen geest zou getuigen, merkt de heer Huizinga op dat wel die scheiding inderdaad een zeer vrijzinnigen geest ademt maar dat hem ter bevordering van de afscheiding dit feit van meer belang voorkwam, dat de daaraan voorafgegane strijd over zoo kleine kwestiën liep en de eigenlijke inhoud der Declaration slechts herstel van geleden onrecht, behoud van bestaande rechten eischt. Eene meening, waarbij de heer Colenbrander zich aansluit, die echter tevens herinnert aan de groote beteekenis die voor de latere ontwikkeling van het Amerikaansche staatsleven deze inleiding heeft gehad.

De heer Colenbrander vraagt verder hoe het van nature zoo individualistisch kapitalisme is overeen te brengen met de ontwikkeling die in de laatste jaren belastingwetgeving, municipale wetgeving enz. ons in Amerika in vrijzinnig-democratischen zin te zien geven en wijst er ten slotte op, hoe vreemd de in Amerika aan een Europeesch reiziger zoo sterk opvallende kuddegeest aandoet, waar toch het individualisme zulk een groote factor in Amerika's ontwikkeling geweest is.

De heer Huizinga merkt op dat de zeer kapitalistische trusts toch evenzeer een uiting zijn van sterk collectivisme; verder dat sedert Bryan de staatsinmenging zeer is toegenomen en het collectivisme het wint op het individualisme, erkent overigens dat de kuddegeest, waarvan de heer Colenbrander sprak, niet gemakkelijk met individualistische tendenties valt te rijmen.

De heer De Louter zou de vraag willen opwerpen in hoeverre de beide zoo tegenstrijdige beginselen die te zamen het Staatsleven der Vereenigde Staten hebben opgebouwd, ook op Amerika's internationale positie hun invloed doen gelden. Het denkbeeld dat Noord- Midden- en Zuid-Amerika tegenover de Oude Wereld één geheel zouden vormen heeft buitengewonen weerklank gevonden. Zal het individualisme sterk genoeg blijken om de verschillende Staten van het Amerikaansche

vasteland hun zelfstandigheid te doen bewaren, of zal het gemeenschapsgevoel de overwinning behalen en er een eenige Amerikaansche Statenbond ontstaan, waarin de Vereenigde Staten de hegemonie hebben?

Vragen, meent de heer Huizinga, die eerder door den beoefenaar van het Internationale recht dan door den historicus zullen kunnen opgelost worden. Dat de macht der Vereenigde Staten boven die van de overige Amerikaansche Rijken is uitgerezen heeft vooral economische oorzaken gehad. Het Panamarecanisme is een uiting van den collectivistischen geest; of zijn individualistisch tegenwicht sterker zal blijken is moeilijk te zeggen.

Hierop wordt de vergadering gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 9en SEPTEMBER 1918.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, DE LOUTER, TE WINKEL, MÜLLER, DE GROOT, KLUYVER, BLOK, HEIJMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, BREDIUS, SIX, BAVINCK, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, VÜRTHEIM, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, VISSERING, WENSINCK en KUIPER, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

1. Van het Ministerie v. Binnenl. Zaken:

A. Afschrift van het Kon. Besluit van 20 Juni 1918, houdende bevestiging der door de Akademie gewenschte wijziging van Art. 5 v. h. Reglement, zoodat dit artikel in het vervolg aldus zal luiden: Elk dezer afdeelingen telt ten hoogste vijftig gewone of binnenlandsche Leden, vijf en twintig buitenlandsche Leden en vijftien correspondenten.

B. Een exemplaar van het verslag uitgebracht door de Staatscommissie inzake de schrijfwijze der Nederlandsche taal met daarbij behoorende bijlagen.

2. van den Rector en het consistorium der Universiteit van Lund eene mededeeling dat op den 27 Sept. a.s. genoemde instelling van Hooger Onderwijs haar 250-jarig bestaan hoopt te herdenken.

Naar aanleiding van dit schrijven deelt de Voorzitter mede dat op zijn verzoek de Heer Hartman van de Letterk. Afdeeling en de Heer v. d. Sande Bakhuyzen van de zusterafdeeling zich hebben bezig gehouden met het opstellen van een gelukwensch aan de feestvierende Universiteit.

3. Van de Universiteit van Bern een exemplaar van het Reglement voor den concours international de la fondation Travers-Borgström. — Ter visie gelegd voor de Leden.

4. Bericht van den Heer Van Riemsdijk dat hij door het bereiken van den zeventig-jarigen leeftijd overgaat tot de rustende Leden.

5. Bericht van de Heeren Meillet en Caëtani dat zij onder dankzegging voor de ervaren onderscheiding de benoeming tot Buitenlandsch Lid aannemen.

Na de behandeling der ingekomen stukken deelt de Voorzitter mede dat op den datum van 1 Sept l l. de eerste custos, de heer Lemstra, veertig jaren aan de Akademie is verbonden geweest. Daar het de uitdrukkelijke wensch van den Heer Lemstra is geweest dien dag zonder eenige feestelijke herdenking te doen voorbijgaan, heeft het Bestuur zich bepaald tot schriftelijke betuiging van sympathie en hulde door de bestuursleden persoonlijk. Toch acht de Voorzitter het gewenscht om in de vergadering der afdeeling van dit feit mededeeling te doen en daarbij openlijk hulde te brengen aan de groote verdiensten van den eersten custos. Met deze hulde stemt de Vergadering door applaus in.

Vervolgens verkrijgt de Heer De Groot het woord tot het houden van zijne bijdrage getiteld *„Eenige beschouwingen over het onderbewuste"*.

Het *onderbewuste*, niet zelden ook bedoeld met den term „het onbewuste", is naast „bewustzijn" en „zich-van-iets-bewust-

zijn" en „zelf-bewustzijn" een onderwerp van theoretisch-praktisch wijsgeerig onderzoek.

Weber, Techner, Wundt en zijn psychophysiek met hun theorie en waarnemingen aangaande den bewustzijnsdrempel, zijn gevolgd door Myers, James, Pierre Janet en Jastrow, wier hypothesen en experimenten ons licht gaven omtrent het „drempel-bewustzijn." Maar Myers' term „subliminal conscience" werd minder gangbaar dan die van „subconscientie", ons *onderbewustzijn*.

De inhoud van het woord veranderde, en in 1907 reeds schreef Morton Prince een kleine geschiedenis dier veranderingen sedert 1886. Klinisch beschouwd door Pierre Janet en Joseph Jastrow, werd de subconscientie door Fred. Myers (1856—1901), die het in telepathie, helderziendheid, gedachten-lezen tot hoofddoel maakte van zijn „Psychological Research", voorgedragen als een gemeenschap met een *meletherial world* en een „wereldziel." Wiliam James begon er, in zijn *Varieties of religious Experience* (1902), een godsdienstphilosophie op te bouwen, vooral wat „bekeeringen" betreft. Nog anderen hadden allerlei groote gedachten van het onderbewuste.

Terecht vestigt men zijn aandacht op het onderbewuste. Geheel de psychologie van den mensch in zijn eerste wording en geheelen levensvoortgang bekrachtigt er het bestaan van. Een groot deel is aangelegd in onze natuurlijke neigingen; een ander wordt gevormd door wat wegzonk of weggedrongen werd uit het centrum en den omtrek van het bewuste. Morton Prince, professorin Martin, William James, om enkelen te noemen, hebben dit laatste feit, door het dagelijksch leven reeds zoo klaarblijkelijk, in fijnere bijzonderheden veraanschouwelijkt. Freud veronderstelt het in zijn psycho-analyse.

Een andere zijde van het onderbewuste is verwant met duitsche bespiegelingen, die vooral uitkwamen in von Hartmann's „Philosophie des Unbewussten." Zoo begint de onderbewustzijnsleer een neiging te toonen om taalwording, inspiratie der wetenschap, kunst, godsdienst als scheppingen te doen gelden van wat M. A. H. Pierre, die het tegelijk verwerpt, genoemd heeft „a detached consciousness."

Het schijnt, dat ernstige studie van het onderbewuste wordt voortgezet door vollediger kennis en fijner ontleding van geheel ons psychisch dynamisme, van rede, verbeelding, wil en affectieve strevingen, gelijk zij zijdelings of rechtsstreeks tevens verbonden zijn met het cerebrale, met zenuwen en spieren.

Men pleegt in de eerste beginselen van denken en handelen, die het algemeen bezit zijn der menschheid, iets van het onderbewuste te zien, eveneens in geniale intuïties enz. bij afgeleide waarheden: zonder twijfel gaan er het onberedeneerde en quasi-instinctieve samen met functies van het gewoon redelijk bewustzijn. Die omvattingskracht onzer kenvermogens hebben Aristoteles, Augustinus, Thomas van Aquino, Pascal, Maine de Biran, George Romanes, Brunetière en Newman, ieder op zijne wijze, en elkander aanvullende, toegelicht.

Verder eischt een behandeling van het vraagstuk ontleding der verbeeldingskracht, bijzonder zooals Ribot haar aanduidt als „imagination créatrice." En deze wederom stelle men in haar betrekkingen naast wil en gevoel, waarvan de diepere kennis het onderbewuste bij individuen en volkeren leert begrijpen in de levende werkelijkheid.

Specialistisch onderzoek van taalwordingen, van rechtsbewustzijn enz. zal de behandeling van het onderbewustzijnsprobleem rijkelijk kunnen belichten. De pogingen van James om dit door een studie der godsdienstige bekeeringen te doen, zijn niet bevredigend.

Wat den bewusten arbeid betreft, deze behoudt, wat men ook over de subconscientie denke, zijn hooge waarde. Het groote vraagt van de genieën zelfs, wat Duclaux als de levensvoorwaarde van Pasteur's ontdekkingen noemt: „une rumination incessante."

De Voorzitter brengt den spreker dank voor zijne bijdrage die door dezen wordt afgestaan voor de Verslagen en Mededeelingen. In eene uitvoerige gedachtenwisseling met de Heeren Heymans, Bavinck, Van Ginneken en Te Winkel wordt naar aanleiding van opmerkingen en vragen dezer Leden over den

aard, de grenzen en den inhoud van het onderbewuste en over de mogelijkheid van scheidingslijnen tusschen het bewuste, het onbewuste en het onderbewuste door den spreker het door hem ingenomen standpunt nader toegelicht.

Hierop geeft de Heer Bredius de door hem toegezegde mededeeling over den schilder *Maerten Pietersz. Deym.*

De Heer Bredius kon tot zijne voldoening weder iets mededeelen over een in 't vergeetboek geraakten hoogst verdienstelijken schilder uit de 17e eeuw, wiens portretten tot het beste gerekend mogen worden wat in zijn tijd (omstr. 1600—1624) in ons land geschilderd werd. Sedert 30 jaren verzamelde de Heer Bredius in de Archieven van Delft, Leiden, Amsterdam en Den Haag een aantal gegevens over den schilder Maerten Pietersz. Deym, verwant aan het deftig geslacht Deym, hoewel zijn vader bakker te Delft was. Hij werd te Delft geboren in 1576 en overleed 1624 te Leiden na driemalen gehuwd te zijn geweest, in 't 2e huwelijk met de zeer aanzienlijke Joncvrouwe Hilaria van Raesvelt, zuster van Jonckheer Johan van Raesvelt, Heer van Moerkercken. Uit zijn Inventaris blijkt dat Deym in relatie was met Hercules Seghers.

Onlangs zond Dr. Koetschau, Directeur der Kunstverzamelingen te Düsseldorf Dr. Bredius de photographie van een prachtig vrouwenportret (de photographie werd vertoond) gedateerd 1614 en duidelijk gemerkt met een monogram M.P.D. met verzoek om inlichting. Hij kon toen antwoorden, dat wij hier een werk van den schilder *Maerten Pietersz. Deym* in mogen zien. Toen hij het schilderde was hij 38 jaren oud en woonde vermoedelijk te Amsterdam vanwaar hij in 1616 naar Leiden verhuisde om daar te blijven en er in 1624 te sterven. Het portret, uitmuntend van teekening en modelleering, prachtig van karakter, uitdrukking en belichting, kan gerust de nabijheid van werk van Mierevelt, Van der Voort, Ketel, zelfs De Keyser verdragen.

Het kan inderdaad zeer goed het werk zijn van iemand, die in zijn jeugd te Delft den invloed van Jacob Willemsz Delft

en den jongen Mierevelt heeft ondergaan, toen te Amsterdam in de omgeving van Ketel kwam en eindelijk te Leiden ook de groote portretten van Bailly leerde kennen.

Het is wel zonderling, dat een zóó verdienstelijk schilder nergens genoemd wordt en geheel vergeten raakte; maar zoo waren er velen. Vermoedelijk zal er nu wel meer werk van hem aan het licht komen.

Hierna vertoonde de Heer Bredius de photographiën naar zes eigenhandig door Rembrandt geschreven kwitanties voor onderwijs in de schilderconst in 1630/1631 gedurende twee jaren aan Isaack Jouderville te Leiden gegeven. Deze kwitanties ontdekte Dr. Bredius onlangs te Leiden in de boedelpapieren van Isaacks Vader, die er herbergier was. In zijn herberg kwam o.a. Starter. Onder de „kwade schulden" vinden wij: „Starter, de poëet" !! Twee photographiën naar zelfportretten van Jouderville in het Museum te Dublin en in de Collectie Bredius werden mede ter tafel gebracht.

Ook aan dezen spreker brengt de Voorzitter dank. De Heer Bredius staat zijne mededeeling af voor de Verslagen en Mededeelingen.

Bij de rondvraag biedt de Heer Hesseling zijne in het Fransch bewerkte uitgaaf der Byzantijnsche Achilleïs aan ter opneming in de Verhandeling der Akademie.

Door den Heer Wensinck wordt met gelijke bestemming aangeboden zijne verhandeling getiteld: The Ocean in the literature of the Western Semites.

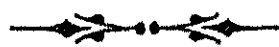
Beide stukken worden in handen van de Commissie van Redactie gesteld ten einde de uitgave voor te bereiden.

De Heer De Groot deelt mede dat hij wegens het bereiken van den zeventig-jarigen leeftijd overgaat tot de rustende Leden en biedt voor de bibliotheek der Akademie aan een exemplaar van den 2en, geheel herzienen druk van zijn werk „Denkers van onzen tijd". De Voorzitter zegt den Heer De Groot dank voor dit geschenk en sluit de vergadering.

EENIGE BESCHOUWINGEN OVER HET „ONDERBEWUSTE".

BIJDRAGE VAN DEN HEER

J. V. DE GROOT.

Bewustzijn — *zelfbewustzijn* — *zich-van-iets-bewust-zijn* mag men beschouwen als termen, die, naar hun algemeenheid, genoegzaam bekende psychische toestanden uitdrukken [1]).

Op het eerste gezicht zou men dit van *onbewust* en *onderbewust*, termen, die nu pasmunt zijn, eveneens willen bevestigen.

„Onbewust" wekt de gedachte aan iets, dat in ons physisch-psychisch leven plaats grijpt, zoo niet volstrekt zonder eenige waarneming, dan toch zonder dat wij het opnemen bij onzen erkenden bewustzijnsinhoud, of zonder dat wij het waarnemen als behoorende tot ons *ik* [2]).

„Onderbewust" staat dan hiertegenover als het minder bewuste.

Hoeveel graden moet de psychometer onder „volkomen bewust" staan om „onderbewust" aan te duiden? Het is niet zoo licht te bepalen. Doch duidelijk toont zich stijging en daling: men kan spreken van wat *nog niet* bewust is en van wat *reeds* geheel bewust was.

Smart kan voor den insluimerenden lijder onderbewust worden. In Bouten's *Beatrys* bewondert de letterkundige onderbewusten eenvoud. Men zegt: om goed te denken moet iemand

[1]) Vgl. W. Wundt, Die Sprache (3te Aufl. 1911), B. I, V. I, S. 625—627.

[2]) M. Glossner, Jahrb. für Philos. und specul. Theologie XIII, S. 69 zegt: Die Erfahrung beweist *nur*, dass jede Erkenntnis, sei es *aktuell* oder *habituell*, bewusst ist.

een voldoend en logisch gedachten-complex minstens in het onderbewustzijn bij de hand hebben.

Terwijl wij dagelijks aan zulke feiten herinnerd worden, leert de ervaring het ons erkennen; want bewust, onderbewust en bewust golven rusteloos af en aan.

Wat in het centrum van ons individueel-psychisch gezichtsveld eerst helder lichtte, wijkt naar den verduisterenden omtrek en schijnt in het onbewuste te verdwijnen. Maar wat men verdwenen waant, keert vaak terug, plots of langzaam: namen, voorstellingen, stemmingen. 't Is Goethe's ware woord:

Was ich besitze, seh ich wie im Weiten,
Und was verschwand, wird mir zur Wirklichkeiten.

Nauw houden genoemde psychische toestanden verband met wat wij *aandacht* en *nadenken* heeten; ook in de vormen, die wij met van Leibniz stammende onderscheidingstermen *perceptie* en *apperceptie* plegen te noemen.

Een dertig jaren geleden — James noemt 1886 — begon men aan „onderbewustzijn" een nieuwe beteekenis of nieuwe beteekenissen te verbinden. Overal en bij alles deed het woord dienst. Misschien verspreidde het zich sneller door zijn vaagte. Want vaag is het en wisselend van inhoud. Morton Prince [1]) en Weingärtner [2]) hebben het ons verhaald. Bij Dwelshauvers zien wij het veraanschouwelijkt [3]). De verschijnselen, die men tot het „onderbewuste" rekent, zijn van bijna grenzenlooze verscheidenheid. Volgens James, in zijn *Varieties*, vormt het onderbewuste „the larger part of each of us.... the abode of everything that is latent and the reservoir of everything that passes unrecorded or unobserved."

Hier kwam bij, dat denkbeelden, vooral door Schopenhauer en Eduard von Hartmann aangaande de wondere macht van

---

1) In Journal for abnormal psychology (1907).
2) Georg Weingärtner, Das Unterbewusstsein (1911), S. 1—11.
3) Zie Bulletin de la Société française de Philosophie, février 1910: L'Inconscient dans la vie mentale. — Een redetwist tusschen Dwelshauvers, Baldwin, Bazaillas, Bergson, Binet, Darla, Lalande, Paradi.

het *Onbewuste* verspreid, telkens dooreenliepen met reeds zeer verwarrende voorstellingen aangaande wezen en werking van het *Onderbewuste.*

Misschien dringt onze geest eenigszins door zooveel nevelachtigs heen, wanneer wij langs geheel de lijn, op de belangrijkste punten, eenige beweringen omtrent het onderbewuste vergelijken met de bekende en behoorlijk gewaarborgde werkelijkheid van menschelijk bewustzijnsleven.

Wie den term „onderbewustzijn" het eerst of het meest in omloop bracht, Pierre Janet of Max Dessoir of James of Myers — die echter „drempelbewustzijn" placht te bezigen — mogen wij onbeslist laten [1]). Men zou, in den tijd teruggaande, de *latencies* van William Hamilton (1788—1856) en nog oudere termen als verwante kunnen aanhalen [2]).

De inhoud, dien de nieuweren aan het woord verbinden, geeft tegenstellingen te zien, waarvan Pierre Janet en Fred. Myers een sprekend voorbeeld zijn.

P. Janet vatte het onderbewuste klinisch op, zeer positief, en altijd het spoor nagaande der gestaafde feiten; hij dacht, onder andere, aan bepaalde kenmerken bij eenige zoogenaamde „troubles de la personnalité". Dit positieve was geheel in den geest van Joseph Jastrow, den amerikaanschen psycholoog, wiens zeer vast op stellige gegevens gebouwd werk over de *Subconscientie* bij voorkeur klinische onderwerpen behandelt als: *conscience onirique; — conscience dissociée; — désintégration de la personnalité.* Het automatisch schrijven van gehypnotiseerden wordt behandeld, eenige onderstroomingen van het bewustzijn iets nader beschreven. Beschouwingen evenwel, die

---

[1]) Pierre. Janet, Préface bij Joseph Jastrow, La subconscience, uit het Engelsch door E. Philippi (1908); G. Weingärtner, Das Unterbewusstsein (1911), S. 18; J. P. F. A. Noorduijn, Het Onder-Bewustzijn (1912), bl. 4.

[2]) G. H. Lewes, The Physical Basis of Mind (1877), p. 163 etc. W. Hamilton, Lectures on the Metaphysics, vol. I (5th ed.), p. 364—371 en J. S. Mill, An Examination of Sir W. Hamilton's Philos. (2 ed. 1865), p. 271—287.

samenhangen met spiritisme, occulte wetenschappen, wereld-„bewustzijn" komen niet ter sprake. Men laat in die school zelfs alle psychologische bespiegelingen over de beteekenis van het onderbewuste voor plotselinge opwellingen, geniale invallen en bekeeringen volstrekt achterwege.

Geheel anders dacht Fred. Myers (1856—1901).

Voor hem neemt het onderbewuste een mystisch karakter aan. Van de poëzie tot psychologische navorsching overgegaan bestudeert de engelsche dichter telepathie, gedachtenlezen, helderziendheid. Hij met zijn *Society for Psychical Research*. Duizenden gevallen verzamelt de geleerde. Zij doen hem besluiten tot een *metetherial world*, een geestelijk *universum* en een „wereldziel", die veel ongewone dingen langs het menschelijk organisme openbaart. Die openbaring geschiedt in wat men „onderbewustzijn" noemt, maar dat wel verre van het *mindere* te zijn het hoogere is, waar de menschelijke persoonlijkheid haar waarborg vindt voor haar „survival" na den lichamelijken dood. Een onvermoede en onvermoeide macht werkt: door deze leeft de „subconscientie", die in het gewone bewustzijn dringt met fijner licht. Men verwerpe derhalve een naam, die de gedachte wekt aan het mindere bewuste, aan iets geringers. *Subliminal conscience* of *subliminal self* mag echter de subconscientie wél heeten. Haar naam is dan geen verkleining, doch wijst alleen aan, dat dit hoogere licht buiten ons gewoon bewustzijn daagt: *drempelbewustzijn* [1]).

Zonder alle toepassingen over te nemen geraakte menigeen onder de hooge idee, die Myers zich had gevormd van wat men, ondanks zijn verzet „onderbewustzijn" bleef noemen, in Europa en Amerika.

Ofschoon het bij de meesten niet zoover kwam, dat zij als huiverden van ontzag voor de duistere krachten van het onderbewuste, die een onmiddellijke aanraking zouden bewerken met de geesten van levenden en ontslapenen, ja, van een

---

[1]) Fred. W. H. Myers, Proceedings of the Society for Psychical Research, vol. VII and VIII (1891—1892); Human Personality and its Survival of Bodily Death (1903).

„wereldgeest”, waanden velen toch het onderbewuste in psychische diepten te hooren ruischen, en verwachtten zij, dat het voor dorre geesten op kon springen in levensfonteinen van licht en geestdrift.

Tot dezen behoort ook William James (1843—1910). Hij gewaagt in zijn *Text-book of Psychology*, ch. IX, van een „stream of consciousness”, waarin men moet onderduiken om het diepste zieleleven te vinden. In *The Varieties of religious Experience* wordt hij, de amerikaansche psycholoog, de godsdienstwijsgeer, die godsdienstig leven en „bekeeringen” verklaart uit een metaphysisch gedacht onderbewuste, dat door Denys Cochin gekenschetst wordt als: *Dieu tangent à nos âmes.* Van ons onderwerp dwalen wij zeker niet ver af, wanneer wij, zonder een poging om het geschil te beslechten, terloops herinneren, dat het een twistvraag uitmaakt, of James het goddelijke pluralistisch, pantheïstisch of monotheïstisch heeft opgevat [1]).

Bedriegen wij ons niet, dan zweemt ook de *intuïtie* van Henri Bergson naar de voorstelling van een onderbewustzijn als van een bijna mystische kennisbron. Gij, die het beste verlangt te weten, werpt u in het leven, dat een „élan” is en een „courant d'existence”. Daar zal een instinkt van hoogere orde, een kennen, dat al handelend voortgaat, u door wijdere duisternissen doen dringen dan de redeneerende rede 't vermag. *Subconscience* of *surconscience* — de naam staat aan ons believen — is de lamp in de diepte van ons leven. Hangende over den rand van het onbewuste zien wij een flauwen lichtschijn in den nacht, „où nous laisse l'intelligence”. Bij de zwakke vlam ontwaren wij eenigszins onze persoonlijkheid; onze vrijheid en plaats in het natuurgeheel; onzen oorsprong en misschien ook onze bestemming [2]).

---

[1]) W. James, A Pluralistic Universe (1908). Vgl. Th. Flournoy, La Philosophie de W. James (1911), p. 123—151.

[2]) H. Bergson, l'Evolution créatrice (12e éd. 1913), p. 157, 199—201, 279, 283—294. Vgl. René Berthelot, Un Romantisme utilitaire, t. II (1913), p. 298—356; J. Maritain, La Philosophie Bergsonienne (1914),

Wie Bergson las, wijt het zeker ons niet, dat het bovenstaande meer beeldspraak dan scherpe begrippen geeft.

Langs stille, maar vaste wegen, als die, waarlangs nieuwe denkbeelden gaan, is de onderbewustzijnsphilosophie, zonder dat men haar vertrouwbaarheidsbrieven zeer kritisch inzag, overal doorgedrongen.

Een paar voorbeelden om te toonen, wat al verwachtingen zij wekte. In zijne *Moderne Geschichtsphilosophie* begroet Karl Lamprecht de komst van het onderbewuste als een redding der wereld. Op katholiek-dogmatisch gebied begonnen modernistische wijsgeeren en godgeleerden meer licht te zoeken bij het onderbewuste. Paus Pius X ziende, hoe zij met hun afzonderlijken vorm der onderbewustzijnsleer het geloof misvormden, riep hun *Cenacolo* tot de orde krachtens zijn leergezag [1]).

Keeren wij terug naar het meer uitsluitend wijsgeerig gebied.

Daar ontmoeten wij geleerden, als Peirce, die van een eigen onderbewustzijnsvermogen — *detached consciousness* — niets willen hooren. Terecht, dunkt ons. Doch, het gaat ook niet aan, het onderbewuste als iets puur „cerebraals" te verklaren. Daar schuilt en leeft, meenen wij, in het onderbewuste allerlei psychisch [2]). Met deze erkentenis staan wij evenwel verre van Myers, waar hij het „subliminale" viert als den band der geestenwereld. En wij laten het James zelven verantwoorden, dat hij het „onderbewuste" verheft als een schakel tusschen het goddelijke en het menschelijke [3]).

Twee gedaanten — van de vele, die de bewustzijnsmetaphysiek reeds aannam — mogen hier niet worden voorbijgezien: de *spiritistische* en de *monistische*.

De spiritistische richting verklaart ook sommige waarne-

---

p. 13—35, 315—333, 389—419; A. Farges, La Phil. de M. Bergson (2e éd. 1912), p. 387—431.

[1]) Pius X, Encycl. *Pascendi*, 8 Sept. 1907. Vgl. Julius Bessmer, Philosophie und Theologie des Modernismus (1912).

[2]) M. A. H. Peirce, An Appeal from the prevailing doctrine of a detached consciousness; J. Jastrow, La subconscience.

[3]) Zie boven blz. 79 en Georges Michelet, Dieu et l'agnosticisme contemporain (1909), p. 114—137.

mingen betreffende telepathie, clairvoyance, kristalgezichten en trance-toestanden op hare wijze; maar op den bodem harer beschouwingen over de subconscientie ligt de verwachting, dat deze meer en meer zichtbaar zal worden als een vermogen van omgang met de geesten. Hierover uit te weiden zou voor mij te gewaagd zijn: de feiten, waarop mijn oordeel zou moeten steunen, zijn mij nog te ongenoegzaam bekend en te duister, zelfs die, waaraan b. v. de *Society for Psychical research* en een geleerde als Oliver Lodge groote waarde hechten [1]).

Een monistischen stempel heeft waarschijnlijk de duitsche wijsbegeerte van het Onbewuste op de metaphysiek der subconscientie gedrukt. Eduard von Hartmann (1842—1906) vooral heeft hier, naast Arthur Schopenhauer (1788—1860), zijn werk gedaan.

Waar de *Philosophie des Unbewussten* haar hymne aanheft, schijnt zij door eenige wijsgeeren voor het onderbewuste te worden overgenomen. Het Onbewuste schenkt den mensch instinkten om zintuiglijke waarnemingen te verstaan, om talen te vormen en staten. De soorten houdt het in stand door geslachtsdrift en moederliefde en door keur bij geslachtsliefde veredelt zij de soorten. Waar de bewust denkende mensch geen weg ziet, daar leidt hem met vermoedens en gevoel het Onbewuste, dat met zijn ingevingen het bewuste denkproces voorthelpt in het groote en in het kleine. Het voert den mensch omhoog naar de mystiek en de „Ahnung" van hoogere, bovenzintuiglijke eenheden. Het maakt hem gelukkig door schoonheidszin en het voortbrengen van kunst.

Al die uitmuntende dingen bewerkt het *Absolute Onbewuste* of het *Onbewuste Absolute*.

En dit Absolute is de *Al-eenheid* [2]).

---

[1]) Oliver Lodge, The survival of Man, a Study in unrecognised human faculty (1915); Raymond or Life and Death with examples (1916). Vgl. F. de Bruyn, Studiën, Deel LXXX en E. Boirac, Rev. phil. avril 1911, janv. 1913.

[2]) E. von Hartmann, Philos. des Unbewussten (8te Aufl. 1878), B. I, S. 356—357; B. II, n°. VII; Die letzten Fragen der Erkenntnistheorie

Bij hare beweging, van de duitsche bespiegeling der vorige eeuw naar de moderne hypothese van het onderbewuste albewustzijn, zijn zonder twijfel, naast overeenkomsten, verschillen ontstaan, maar gemeenschappelijk is toch de stelling: terwijl de mensch zich beweegt en weert met bewustzijn, bewerkt in het onderbewuste der menschheid een diepere macht talen en staten, schoonheidsbezieling, kunst en godsdienst.

Zij, die naar deze theorie overhellen, bedoelen iets anders dan wat Paulus leerde: *God, die alles in allen werkt.*

Meer dan iemand doen zij denken aan hetgeen Pierre Janet van de onderbewustzijnsenthusiasten zeide: „Cela rappelle la phrase amusante de Hartmann: *Consolons-nous d'avoir un esprit si pratique et si bas, si peu poétique et si peu religieux, il y a au fond de nous un merveilleux inconscient qui rêve et qui prie pendant que nous travaillons à gagner notre vie* [1]).

Groot derhalve is de afstand tusschen de positief-klinische opvatting van het onderbewuste en de mystische [2]).

En rondom deze theorieën zijn de gewijzigde vormen zoo talrijk, dat „het onbewuste" met reden geldt als een verzamelnaam.

Misschien vinden wij voor onzen weg tusschen zooveel kronkelingen een vaster lijn, wanneer wij door psychologie en stellige gegevens der ervaring ons toevertrouwen aan de werkelijkheid.

De psychologie onderzoekt de menschelijke natuur en haar dynamisme: haar aanleg derhalve, haar krachten, gesteltenissen, werkingen.

Zoo goed als onmiddellijk, gelijk wij reeds herinnerden [3]), ligt voor onzen geest het onderbewuste open, in tegenstelling

---

und Metaphysik in Zeitschrift für Phil. und philos. Kritik (1896). Vgl. Wilhelm Purpus, Zur Dialektik des Bewusstseins nach Hegel (1908), S. 1—17 en W. Windelband, Die Hypothese des Unbewussten (1914).

[1]) P. Janet, Les Problèmes du subconscient, op het zesde Congrès international de psychologie te Genève, 1909.

[2]) Zie de Rev. des questions scientifiques, avril 1909, p. 411—418; Bulletin de la Société française de Philos., février 1910, pag. 21.

[3]) Boven blz. 75—76.

met het bewuste en hierdoor eenigermate bepaald. Tusschen het volkomen en klaar bewuste en het volstrekt onbewuste bestaan graden van verwijdering, bestaat *degradatie*, zooals sommigen het zeggen. Ook graden van toenadering, gelijk de dag, die opgaat.

Bij eenig nadenken weten wij allen bovendien, hoe langs geheel het zonne-spectrum van het klaarbewuste — dus bij denken, herinneren, verbeelden, willen, gevoelen — onder iedere schakeering van bewustzijnsleven min of meer donkere lagen liggen, die de bovenste kleurtonen belangrijk kunnen wijzigen.

Een voorstelling, zij het maar in het ruwe, van ons lichamelijk-geestelijk wezen, kan ons al spoedig meer bijzonderheden aangaande het onderbewuste ontsluieren.

De menschelijke natuur namelijk is in haar zelfstandige eenheid de levende wezensgrond, waaruit vegetatieve (biologische), sensitieve en redelijke vermogens zich met haar onderscheidene functies ontwikkelen, terwijl zij op en voor of tegen elkander invloed oefenen.

Onbewust en stil volbrengen de biologische vermogens het werk onzer lichamelijke vorming. Daar zij door voeding en wasdom de organen onzer sensitieve vermogens samenvlechten en onderhouden, bepaalt en wijzigt het biologische, bij rusteloozen arbeid, onmisbare voorwaarden van ons zintuiglijk leven. Wanneer eenmaal het individu kan gewaarworden en waarnemen, ontstaan van lieverlede, bijzonder krachtens de zich ontwikkelende vermogens van zintuiglijk geheugen en verbeelding, talrijke gesteltenissen, hebbelijkheden en ook stemmingen; indien wij namelijk dien laatsten term wat ruim verstaan.

Machtig is de *zijdelingsche* invloed van dit af- en aanstroomende physisch-psychische dynamisme, van den vroegsten levenstijd tot den laatsten, op het rijpende of gerijpte denken en op het redelijk streven of willen.

Somtijds harmonisch somtijds met felle tegenstrijdigheden omringt het biologisch-onbewuste het lagere en het hoogere bewuste. Maar, door psychisch verband van één levensbeginsel behoort het toch tot één menschelijk geheel. Verder beweegt zich

buiten iedere menschelijke levenseenheid het kosmische, zonder wezensverband echter met het bewuste of onderbewuste.

Zoodanig is de mensch, beschouwd op zich zelf. Maar langs fijne draden bereiken hem kosmische krachten en naar wetten van erfelijkheid deelen zich aan hem gesteltenissen mede der voorgeslachten. Op den voedingsbodem van zijn vegetatief-sensitieve vermogens kunnen zich aldus verbeeldingsvoorstellingen, neigingen en stemmingen ontwikkelen, die ons vreemd en toch zeer eigen zijn. Ziedaar, hoe de mensch zich tegenover zich zelven en tegenover zijn veelzijdig dynamisme geplaatst ziet, terwijl redelijk oordeel en zedelijk besef ontwaken. En met iederen levensdag vermenigvuldigen zich die werkingen en terugwerkingen in het lichamelijk-psychisch samenstel onzer natuur.

Blijkt het derhalve niet, dat er onberekenbaar veel bij iedereen omgaat buiten het bewuste? Welnu dit alles, op zich zelf genomen, behoort tot het onderwuste. Onjuist echter schijnt het, met sommigen, *bewust* en *psychisch* te vereenzelvigen, of met Parodi de bedenking te maken: „s'il y a une vie psychologique inconsciente, il s'agira de savoir en quoi elle est encore psychologique" [1]).

Immers het biologische (vegetatieve) in ons bestaat mede door dat *ééne* levensbeginsel (psyche), waarin onze drievoudige — vegetatieve, sensitieve, redelijke — vermogens wortelen. Het vaste feit dier lichamelijk-geestelijke eenheid verbiedt ons Descartes na te zeggen, dat de ziel niets dan bewustzijn is [2]).

Tegelijk verklaart die eenheid, waarom men het onderbewuste reeds begon te zoeken in biologisch-organische functies. Willekeurig zou dit geschieden, zoo men het onderbewustzijn voor het organische liet volbrengen, wat von Hartmann aan het „Onbewuste" toedicht: vorming en onderhoud van het organisme; herstel daarvan bij inwendig of uitwendig letsel; leiding aller bewegingen op doelmatige wijze, zoodat het orga-

---

[1]) Bulletin de la Société française de Philosophie, février 1910, p. 48.

[2]) Breedvoeriger hebben wij dit behandeld in: Denkers over ziel en leven (1917), blz. 130—166.

nisme bruikbaar gemaakt wordt voor den bewusten wil. Ziet men evenwel van zulk een verpersoonlijking geheel af, dan schijnt er grond te bestaan om vegetatieve functies eenigermate bij het onderbewuste te voegen. Wel te verstaan, niet in zooverre zij bij haar eigen wezen blijven, maar als uitgangspunten naar de sensitieve verrichtingen en gevolglijk zijdelings ook naar de redelijke. Dit alles krachtens het bovenaangeduide verband aller psychische functies in de wezenseenheid der menschelijke natuur.

Bij het toelaten eener zoo ruim genomen beteekenis van „onderbewustzijn" dachten wij onder anderen aan Bazaillas, die schrijft: „Sous le concept négatif d'Inconscient, M. Dwelshauvers fait avec raison entrer, non seulement le subconscient et l'automatisme, mais encore les tendances dynamiques capables d'actionner la vie consciente, et d'en expliquer les différentes directions. Je suis d'accord avec lui sur l'existence d'un *réseau* ou d'un *dispositif* de systèmes dynamiques, véritables sources d'action, alimentant et sous-tendant, dans toute son étendue, la conscience réfléchie ou conceptielle" [1]).

„Tendances dynamiques". — Sigmund Freud, die beurtelings de termen: het „onderbewuste", het „voorbewuste" en het „onbewuste" bezigt, zoekt bij zijn psycho-analyse en dieptepsychologie zulke *tendances* zeer verre. Zenuwlijden, door een „erotisch conflict", tracht hij in de oorzaken te achterhalen. Hier meent hij te mogen besluiten tot verklaringen, die het sexueele, naar de ruimere beteekenis van liefde, betreffen, maar teruggaan tot physiologisch-biologische werkingen, waarbij chemische stoffen dienst doen, die het organisme zelf heet te bereiden en af te zonderen [2]).

Psychologisch is het zeker geen materialisme den invloed

---

[1]) Bulletin de la Société française de Philos., févr. 1910, p. 50.

[2]) S. Freud, Ueber die Psycho-analyse (3te Aufl. 1916); De invloed van ons onbewuste in het dagelijksch leven (vertaling van Johan Stärcke, 1916). — Vgl. F. Meyer, De behandeling van zenuwzieken door psycho-analyse (1915) en C. Winkler, Le système du Prof. Sigmund Freud (1917), in t. V. der Opera omnia (1918), p. 673—698.

van onbewuste organische reacties op het affectieve leven na te vorschen; een beoordeeling van Freudisme en Freudianen in andere ernstige opzichten valt buiten ons onderwerp [1]).

Doch, het eigenlijke onderbewuste bevat *wezenlijk* iets anders dan bovengenoemde organische *bewustzijnsvoorwaarden*.

Aldus stellen wij nu de vraag: waar begint bewustzijn in den mensch?

Ernst Heinrich Weber (1795—1878) en Gustav Fechner (1801—1887) hebben de tegenwoordige, door Wundt strenger geschoolde psycho-physiek voorbereid. Streng zocht men te bepalen die kleinste hoeveelheden druk, geluid, licht, beneden welke noch waarneming noch gewaarwording in ons zintuigelijk leven ontstaan kan [2]).

Wijsgeerig was Leibniz het experimenteeren voorgegaan met zijn hypothese der „petites perceptions”, waardoor de idee van het infinitesimale naar het bewustzijnsleven scheen overgebracht. Gelijk iedere golf, hoewel zij afzonderlijk niet wordt gehoord, bijdraagt tot het zware druischen, dat langs de zee tot ons komt, aldus vormen zich, door duizenden kleine invloeden en indrukken, die beneden het vol-bewuste blijven, natuurinstinkten en temperamenten [3]). Tegenover het opkomen en den vloed van het bewuste, stelt de groote wijsgeer de ebbe. Hij herinnert, hoe een man, die bij den watermolen woont, van het ruischen allengs niets meer waarneemt, tenzij het opeens stake.

Lichter tastbaar schijnt het onderbewuste bij sommige auto-

---

[1]) Zie E. Wolfram, Gegen Psycho-Analyse (1918); J. D. J. Aengenent, De psycho-analytische methode van Freud, in de Katholiek, Mei 1918, blz. 289—300; C. F. Valkenburg. Freudisme voor iedereen, in de Gids, 1918, n°. 6.

[2]) Zie Const. Gutberlet, Psychophysik (1905); G. F. Lipps, Die psychischen Massmethoden (1906); Jos. Fröbes, Lehrbuch der experimentellen Psychologie (1917).

[3]) G. W. Leibniz, Nouveaux Essais sur l'entendement (1704 geschreven, maar eerst 1765 uitgegeven), p. 225; Commentatio de anima brutorum, p. 464. Vgl. Clodius Piat, Leibniz, La monadologie (1900), p. 30 en 104.

matismen, die wij kennen als „lapsing intelligence" en waarvan het leven, tot ons allergrootste gerief, vol is [1]).

Een eigen plaats placht men, in verband met het onderbewuste, toe te wijzen aan het automatische schrijven, dat met nieuwe geduldig uitgewerkte experimenten werd toegelicht door professorin Lillien J. Martin van de Leland Stanford Ir. Universiteit (Californië). Met ophelderende schriftafdrukken beschreef zij de uitkomsten van haar onderzoek, dat niet gehypnotiseerden, maar personen in normalen toestand betrof. Dezen, wier aandacht zich te voren geheel op een of andere bezigheid vestigde, volgen met aandrift een bevel om uit hun herinneringen een feit of naam neder te schrijven. Dan geschiedt het, dat zij zonder zich van bevel, aandrift of schrijven bewust te zijn, dingen te voorschijn brengen, die waar zijn, doch niet binnen hun gewonen bewustzijnskring lagen. Een ongewoon spel der psyche. Doch, niets wat tot een „extra-bewustzijn" doet besluiten. Het onderbewuste laat er zich geheel verklaren uit de gewone psychische krachten. Bepaaldelijk is het geheugen er zichtbaar. Tot die gevolgtrekking komt ook Morton Prince, wiens waarnemingen hem bewezen, dat wij wat beneden den bewustzijnsdorpel ligt, te beschouwen hebben als een uitdrukking van het vroeger doorleefde. Tot dezelfde theorie brachten de nieuwe experimenten Lillien J. Martin [2]).

Wanneer wij de wederzijdsche werkingen maar niet vergeten der psychische functies op elkander en wij b.v. de herinneringsbeelden niet beschouwen als doode dingen opgeborgen in een doode lade, zullen nog allerlei wondere verschijnselen verklaarbaar zijn naar bovenstaand beginsel van Prince en Martin. Zoo verhaalt Jastrow het volgende. Een dame zag op de inktoppervlakte van haar inktkoker het beeld eener boeket.

---

[1]) Zie Verslagen en Mededeelingen der K. A. van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 4e Reeks, Deel XI: Eenige beschouwingen over „Lapsing Intelligence".

[2]) Dr. Lillien J. Martin, Ein experimenteller Beitrag zur Erforschung des Unterbewussten (1915), S. 123—164.

Opstaand vond zij de bloemen in een aangrenzend vertrek, waar een huisgenoote haar zeide: „vóór een half uur vroeg ik u eens naar de bloemen te zien om ze niet te laten verwelken." Door straatrumoer waren de woorden slecht verstaan. Toch hadden zij, onderbewust, genoemde gezichtsvoorstelling veroorzaakt [1]).

Nevens deze kleinere feiten, waarin wij het onderbewuste als *idée-force* herkennen, zijn er omvangrijke feitengroepen, die de massa van het onderbewuste, volgens velen, dagelijks vergrooten. Het zijn de bewust doorleefde dingen, die vaak met snelle vaart wegstroomen en toch een zekere spanning behouden om vroeg of laat, zeer laat zelfs, terug te keeren. Geheele stukken wetenschap, velerhande geschiktheden tot handelen, kunnen als uit een langdurige afgeslotenheid het bewuste leven weder binnenvallen, zoodra buitengewone of abnormale omstandigheden de deur van de klink doen.

Dramatisch kan die wederkeer zijn voor het gemoedsleven. „Wir erschrecken — zegt Windelband — über die Kraft eines Wollens, das wir erloschen glaubten und nun auf einmal neu in uns lebendig werden fühlen" [2]).

Voor het goede is zulk een ontwaken mogelijk zoowel als voor het kwade. Hoe vervolgens het oude bewaard blijft en hoe het naar boven komt, is vaak moeilijk te verklaren, niet alleen voor onze goede en kwade neigingen en de veelvormige gewaarwordingen van het gemoedsleven, maar ook bij het weder opklaren van schijnbaar geheel verduisterde voorstellingen.

Verba usu valent. Dus late men desnoods vele van eeuwen her bekende psychische verschijnselen op hun nieuwe plaats, bij het onderbewuste; niet de geringste reden nochtans zien wij om bovengenoemde bewustzijnstoestanden anders te verklaren dan als functies dier gewone vermogens, waaraan men den naam

---

[1]) J. Jastrow, La subconscience, p. 72.

[2]) W. Windelband, Die Hypothese des Unbewussten, S. 13; William Stern, Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen (1911), S. 368.

van geheugen, verbeelding enz. heeft gegeven. Krachtens die vermogens grijpt mede, bij gestadige associaties, „het onderbewuste rijpen der gedachte” plaats. In de verborgenheden der ziel scharen zich samengestelde fijne gemoedsaandoeningen om een eenvoudige zintuiglijke waarneming. „C'est en groupant — schrijft Jastrow — autour d'une perception simple un complexus subtil d'états émotifs profonds que l'Eglise arrive à produire, au moyen du son des cloches, un effet si puissant sur l'âme des fidèles” [1]).

Eenige verbazing wekten geruimen tijd het hypnotisme en de verschijnselen van „Doppel-Ich” of „dédoublement de la personne”.

Wien zou het echter thans niet bevreemden, als iemand er uit wilde besluiten tot een afgezonderd bewustzijnsvermogen? Veeleer zal men erkennen wat voor de hand ligt, dat hier namelijk enkel een ongewone functie plaats grijpt der alom aangenomen psychische vermogens.

Van „onderbewust” kunnen wij bij zulke afwijkingen alleen in zooverre spreken, als de band met het geheel van den bewustzijnsinhoud er losser is en de samenhang met het *ik* der werkelijkheid zwakker bewust. Naverbeeldingen trouwens, waarmede door suggestieve middelen voorstellingen van bepaalde tijden en plaatsen zijn vastgestrengeld, doen den gehypnotiseerde, midden onder het waken, vervallen als in een droomtoestand, en stellen hem onder een dwangidee. Nu volgen streefvermogen en bewegingsorganen niet meer de voorstelling van wat *is*, maar van het ingebeelde [2]).

En de mensch van het *dubbel-ik* — hij leeft niet naar eenig extra-kenvermogen, doch naar de psychische vermogens van gewone menschen: de verbeelding is het, die hem parten speelt, door hem beurtelings een waren en een vervalschten inhoud te toonen. Als werkhypothese gelde desnoods de voorstelling van

---

[1]) J. Jastrow, La subconscience, chap. VIII: La maturation subconsciente de la pensée.

[2]) S. Thom. Aquin. Summa theol. I, 84, 8; 101, 3; De veritate XII, 3.

Binet, dat de twee *ikken* elkander voorbijloopen: één boven, één beneden den bewustzijnsdrempel. Feitelijk getuigen de patiënten vaak van hun diepere bewustzijnseenheid, wanneer zij over *hun* twee ik-bewustzijnen spreken en ze vergelijkend beoordeelen [1].

Die eenheid van subject en van psychische vermogens bij de bewuste en de onderbewuste toestanden staat ook vast, waar gewone droomen en het slaapwandelen geheel of nagenoeg geheel aan de „apperceptie" onttrokken schijnen. Duidelijk is het, hoever dan de verbeelding haar spel kan drijven, buiten het bewuste. Het bewuste spreekt dan onbewust. „Infected minds — zegt Shakespeare — to their deaf pillows will discharge their secrets" [2]. Kan de droom bovendien uit de diepten van het onderbewuste putten en zoo tot aanwijzing dienen van hetgeen in vergetelheid verzonken werd geacht? Ja — denkt de psychoanalyse, wanneer zij den „Traumarbeit" der patiënten, ook waar zij wakende droomen, naar een vaste techniek verwerkt [3]. En het komt ons voor, dat de zielkunde, wanneer zij zich de vraag in hare algemeenheid stelt, uit het bekende psychische dynamisme een met waarschijnlijkheid bevestigend antwoord mag afleiden. Inderdaad, terwijl de uitwendige zinnen de ziel niet meer afleiden, kan zij sommige fijnere indrukken der verbeelding, die mogelijk van het organisme met zijn vroegere indrukken uitgaan, beter waarnemen. Reeds de ouden spraken hier van een verhoogde waarnemingsvatbaarheid van „modicae" en „subtiles impressiones" [4].

Rondgeleid langs ongelijke vormen van het onderbewuste leven, bespeurden wij geen spoor van andere psychische vermogens, dan die waarmede wij in ons lichamelijk-psychisch bestaan ge-

---

[1]) A. Binet, Les altérations de la personnalité (1892); Th. Ribot, Les maladies de la personnalité (1891); C. Piat, La personne humaine (2e édit. 1913).

[2]) Macbeth, Act. V, Scene I.

[3]) Bij Thomas Aquin, Summa theol. II, II, 95, 8, lezen wij van de toenmalige artsen: medici dicunt esse intendendum somniis ad cognoscendum interiores dispositiones (corporis).

[4]) Summa theol. II, II, 172, 1.

noegzaam uitkomen bij het bewuste doen en laten van elken dag.

Wat wij wèl ontdekten waren andere *wijzen* van werken dier vermogens. De experimenteele psychologie hielp ons erkennen, hoeveel zwakke of verzwakte, potentieele of abnormaal geactueerde functies en toestanden het menschelijk leven verbergt. Wie zichzelven kent, beseft steeds klaarder, wat al leven er nog werkzaam is halverwege het bewuste.

Middelerwijl zijn wij genaderd tot die *hoogere verschijnselen* van het onderbewuste, waarop de „subliminale psychologie" haar bewering grondt, dat er een eigen onderbewustzijn bestaat, waaruit ons bewust leven met een ongewaanden inhoud wordt vervuld.

Dit is niet maar eenvoudig de oude wijsheid, die de geheimenissen verkondigt van het menschelijk hart. Wie kan ze loochenen? Genieën als Bossuet bekenden hun onmacht om dien afgrond van gedachten en verlangens te peilen. Telt — zegt hij — de opgezweepte baren der zeeën: niet beter zijt gij in staat te tellen wat er opwoelt „de cet abîme sans fond et de ce secret impénétrable du coeur humain" [1]).

Het *γνῶθι σεαυτόν* der „subconscientie" vermaant niet allereerst tot moreele zelfbeproeving, maar vraagt soortelijke psychologische verdieping.

Ten eerste noemt men ons het feit, dat *eenige algemeene grondstellingen van denken en handelen* tot het bezit der menschheid behooren, terwijl het moeilijk, zoo al niet geheel onmogelijk schijnt, zulk een bezit anders te doen ontstaan dan uit een zeker onderbewustzijn. Als een vrucht van redeneering zijn zij onverklaarbaar; zij zijn immers de vooropzetting aller redeneering. Een ander logisch proces uit het bewuste denken heft evenmin het bezwaar op. Natuurvolkeren en onwetenden, die niet aan afgetrokken denken doen, zijn toch medebezitters van den algemeenen schat van wijsheid.

Een nieuwe reden voor de onderbewustzijnshypothese zouden

---

[1]) Bossuet, Sur la loi de Dieu; Oeuvres oratoires (éd. Labarcq, 1914), II, p. 555.

wij kunnen zoeken in de onmacht van andere hypothesen om het gegeven feit te verklaren.

Zoo de hypothese der *aangeboren begrippen.*

In haar beide vormen.

Volgens de spiritualistische beschouwing worden zulke begrippen den mensch voor zijn aardsche reis medegegeven door God. De meer materialistische verklaart ze als met praktische noodzakelijkheid aanvaarde beginselen, maar die niets anders zijn dan de mechanische uitkomst eener eeuwenlange terugwerking der buitenwereld op de binnenwereld. Eene werking, die zich allengs naar biologische erfelijkheidswetten zou hebben vastgezet.

Het eerste wat aan beide vooronderstellingen ontbreekt, is eenig bewijs, dat de beweerde begrippen zóó zouden ontstaan zijn. Ten tweede getuigt alle ervaring tegen zulk een ontstaan. De weg onzer redelijke kennis, dien de paedagogiek en de psychologie het kind zien bewandelen, loopt van het zintuiglijk waargenomene naar het geestelijke. Bovendien grenst de tweede hypothese aan materialistisch terrein. Tegenover een afzonderlijk onderbewustzijnsvermogen nochtans kanten zich de verdedigers zoowel van de eene als van de andere meening. Want ook de volgelingen zoogenaamd van Descartes laten voor de aangeboren begrippen Gods verlichting nederdalen rechtstreeks in het algemeene redelijke kenvermogen, de gewone rede.

Op háre wijze gaf de *Common-Sense-philosophie* eene verklaring van de overal wederkeerende grondbeginselen der menschheid.

Niets houdt de schotsche school, met Thomas Reid (1710—1796) aan het hoofd en met Royer-Collard (1763—1867) als propagandist in Frankrijk, voor een belangrijker deel van ons bewustzijnsleven dan de „principles that are selfevident”. Ze te aanvaarden is „common-sense”. Doch, van waar komen zij in ons bewustzijn? Men geeft hierop een antwoord, dat vooraf bestemd schijnt tot aanpassing bij de nieuwere leer der subconscientie. Die „principles”, zonder welke geen wijsbegeerte baat of zelfs maar bestaat, vloeien voort uit natuurinstinkt,

met een drang, die geen redeproces is. Zij zijn als blinde zekerheden [1]). En zij omvatten de axioma's en grondwaarheden voor het denken en voor geheel de zedelijke levensorde.

Als reactie tegen scepticisme en afgeleefde redeneerzucht heeft die leer verkwikkend gewerkt. Een luchtstroom — zeide men — van het schotsche hoogland [2]).

Dit zegt de historie. Maar wat beteekenen voor het wijsgeerig oordeel die „principles of nature", „immediately inspired by our constitution"? wat die „natural suggestion" van het stelsel?

Verschillende schrijvers verstaan de termen zoo, dat zij bij de „self-evident" beginselen een objectieve klaarblijkelijkheid tegelijk met de subjectieve zekerheid toelaten. Dan wordt de verhouding tusschen de eerste grondstellingen en de hieruit afgeleide waarheden een geheel andere. Zij is er namelijk eene van de rede, bij haar begin, tot dezelfde rede, bij haren voortgang; derhalve niet eene als tusschen blind instinkt en rede [3]).

Maar al neemt men de Common-Sense-theorie naar de letter, ligt er toch een andere beteekenis van het onderbewustzijn in, dan bij James en zijn geestverwanten [4]). En dezen mochten hun „subconscientie" als een betere verklaringsproeve stellen tegenover een „Common-Sense", die met een vaag en niet nader te bepalen beroep op de *natuur* uitsluitsel dacht te geven omtrent de eerste en algemeene grondbeginselen der menschheid. Ik vergeet niet, dat James' *Hibbert Lectures* gewagen van terugkeer naar „scholasticism and common-sense" [5]).

---

[1]) Th. Reid, Inquiry into the human mind on the principles of common sense (1764); On the intellectual powers of man (1785).

[2]) Emile Boutroux, Etudes d'histoire de la philosophie (1897), p. 421—443; Maurice de Wulf, Hist. de la philosophie en Belgique (1910), p. 270—284.

[3]) R. Garrigou-Lagrange, Le Sens commun, la Philosophie de l'être et les Formules dogmatiques (1909), p. 7—118; Thomas M. Forsyth, English Philosophy (1910), p. 82—95; G. Sortais, Traité de philosophie, t. I (1911), p. 956—957; R. Jeannière, Criteriologia (1912), p. 295.

[4]) Zie boven blz. 79.

[5]) Deze Lectures, gehouden voor Manchester College, zijn uitgegeven als *A pluralistic universe* (1909). Vgl. Rev. Néoscol. 1911, p. 54.

Welnu, gelijk die laatste term hier een anderen en gewonen zin krijgt, zoo gaven velen aan de hoofdgedachte van Thomas Reid zulk een beteekenis, dat het element van *klaarblijkelijkheid en redelijk inzicht* geenszins wegvalt, waar de schotsche wijsgeer van natuurlijke en instinktieve waarheden spreekt.

Zulk een beschouwing komt, volgens Thomas van Aquino, het best overeen met de bezonnen waarneming.

Zoo geleidelijk — zegt hij — en zoo gemakkelijk verschijnen de eerste beginselen van denken en handelen in het bewustzijn, dat wij ze *als van nature* en geestelijk-instinktief verkrijgen. En, in dien zin uit het onderbewuste. Van een andere zijde bezien, verricht de gewone *rede* toch blijkbaar haar werk. Zacht ontwakende uit den kinderlijken sluimer vormt zij zich, uit de zintuiglijke gegevens, haar algemeenste begrippen, *zijn* b.v. en *niet-zijn*. Bij vergelijking van zulke begrippen met elkander, bevestigt of ontkent zij en verheft zich tot de algemeene oordeelen, wier inhoud de primitieve groote waarheden zijn van het menschelijk geslacht.

Een redelijk instinkt — *instinctus rationis* — doet dit geestelijk stamgoed behouden in een nauwelijks bemerkbare redefunctie, waarvan gemeenschap en overlevering het werk nog meer verlichten. Nauwelijks bewust ontstaat het inzicht, met de wezenlijkste neigingen der menschelijke natuur tot *steun* en *als onmiddellijk bereikbaar kenobject* [1]).

Zelfs kan men — volgens den Aquiner — de kennis, dat er een God is, met behulp van bovengenoemde beginselen gemakkelijk genoeg verkrijgen, en die kennis „aangeboren" of, zoo gij wilt, als „van nature gegeven" noemen [2]).

Alles bijeengenomen, besluiten wij: de aanwezigheid in ons van de hierboven ter sprake gebrachte waarheden, al wijst het enkele factoren aan, die men desgewild bij het onderbewuste

---

[1]) Thom. Aquin. Summa theol. I, 1, 6; I—II, 68, 2; I, 19, 10; Contra Gent. III, 117, 128, 134.

[2]) Thom. Aquin. Poster. Analyt. I, lect. 44; In Boethium De Trinit. I, 8. Vgl. V. Cathrein, Die Einheit des sittlichen Bewusstseins der Menschheit, B. III (1914), S. 563—575.

kan voegen, past ongedwongen in het kader der overgeleverde psychologie.

Een „subliminal conscience", als een eigen psychische macht, zou men hierna nog kunnen zoeken bij wat wij gewoon zijn met den algemeenen term van *inspiratie* aan te duiden.

Daar bestaat immers een kennis van afgeleide, zeer samengestelde en verre van de eerste beginselen verwijderde waarheden, die met allen geleidelijken voortgang der gedachte dusdanig den spot drijft, dat de *redeneerende rede* geheel uit het veld schijnt geslagen.

Geniale intuïties, praktische oordeelen van geweldigen omvang, doordringen ondoorzichtbare nachten, waar het gewone logische denken voor staat als een blinde. En gaat de inspiratie niet eensklaps op? Zien wij niet het verlangen naar het Goddelijke en naar zedelijke vernieuwing, de geestdrift vóor recht en welvaart der volkeren afgronden overvliegen en snellen naar de hoogten, vlug, onnazienbaar.

Zoo groote dingen worden niet bepaald door het bewuste. De psyche moet aangegrepen worden op geheimzinnige wijze. Denkt haar monistisch, pantheïstisch, individualistisch, of hoe dan ook; wegzetten kunt gij een subconscientie niet! —

Overwegen wij de feiten.

Bekend is het oordeel van Plato. Daar zijn mannen, zegt hij, die door een goddelijken geest gedragen worden. Staatslieden b.v. Dezen immers, terwijl zij met hun woord vele groote dingen op gelukkige wijze ordenen, weten zelven niet de waarde van wat zij zeggen [1]).

Göthe herinnert ons aan „die Abgründe der Ahnung" [2]).

Over het doen van ontdekkingen schrijft hij: „Alles was wir Erfinden, Entdecken im höheren Sinne nennen, ist die bedeutende Ausübung, Betätigung eines originalen Wahrheitsgefühls, das, im stillen längst ausgebildet, Unversehenes mit

---

[1]) Plato, Mem. XLI: *μηδὲν εἰδότες ὧν λέγουσιν.*

[2]) Max Heynacher, Goethes Philosophie aus seinen Werken (1904), S. 7. Vgl. Houston Stewart Chamberlain, Goethe (1912), S. 183.

Blitzesschnelle zu fruchtbarer Erkenntnis führt. Es ist eine aus dem Innern am Äussern sich entwickelnde Offenbarung, die den Menschen seine Gottähnlichkeit vorahnen lässt."

Hooren wij in de slotwoorden van dit citaat den weergalm eener pantheïstisch gevoelde „Synthese von Welt und Geist", de psychologische gedachte, die voorafgaat en het stille werken van den naar waarheid gerichten geest uitdrukt, vormt een schildering, dunkt ons, naar het leven.

Den goddelijken Geest, die als *eerste Oorzaak* in de wereld, in alle redelijke wezens, in genieën werkt, zal de wijsbegeerte van den geloovigen Christen, stelliger dan welke oude of nieuwere wijsbegeerte ook, aanbiddend erkennen; doch, wie zoekend en nadenkend het werken eener *tweede oorzaak*, zooals de mensch is, nader begrijpen wil, moet, naar het voorbeeld van den dichter, bij den mensch zelven te rade gaan.

Im stillen längst ausgebildet. — Is dit niet geteekend naar de natuur? Voor verbeelding, geheugen en oordeel vermenigvuldigen zich bij allen, en hoeveel rijker bij genieën, de gegevens. Wonderbaar kan de omvattingskracht van 's menschen geest die veelheid ordenen. Methodisch werken brengt, reeds bij den gewonen begaafde, wat den geest binnengaat, onder tucht. Met hooge regeeringsmajesteit houden genialen het verledene in hunne macht. Het leeft in hen, niet regeeringloos, maar als bereid voor hoogere diensten. Het vroegere leeft in het latere. De jeugd in de mannelijke jaren. Telkens vernieuwt aankomende ervaring de olie in de lampen. Daarom, al lag het lang binnen ons te schemeren, wat wij eenmaal leefden, zal straks kunnen schijnen als een heldere vlam. Het wacht op het oogenblik, dat een gestadige spanning van het uitziende waarheidsverlangen de stralen zal doen schitteren in het brandpunt. Zou zonder die stille werking wel wetenschap, ook maar in het kleine, mogelijk wezen? Zou er juiste diagnose, fijne menschenkennis, juiste opvoedkunde zijn?

Denkt dus niet een hypothetisch vermogen uit, dat „onderbewustzijn" zal heeten. De functie van *combineeren* is maar een bepaalde verrichting onzer bekende psychische krachten.

Zij is het deel van allen, hoewel in zeer verschillende graden van volkomenheid.

Wijsgeeren aller tijden beschreven de omvattingskracht, die vaak „Unversehenes mit Blitzesschnelle zu fruchtbarer Erkenntnis führt."

In de wereld der theorie en in die der praktijk.

Aristoteles spreekt van Φρόνησις. Christen-denkers spreken sedert eeuwen van *habitueele* en *virtueele* kennis naast de *actueele*; van *impliciete* redeneering naast *expliciete* [1]).

Le coeur a ses raisons; dit veelal misverstane woord van Pascal, betreft, naar diens eigen verklaring, de „finesse" der combineerende intuïtie [2]). Dwaal ik niet, dan behooren ook Maine de Biran en George Romanes en Ferdinand Brunetière tot de geleerden, die de vlugge synthesen, intuïties, ontdekkingen leerden verklaren op eene wijze, die met onze boven beproefde ontleding van het psychisch dynamisme overeenkomst heeft. De eerste in zijn „vie de l'esprit"; de tweede in zijn „puur agnosticisme"; de derde in „het irrationeele", een leer, waarvan de inhoud redelijker is dan de naam.

Kardinaal Newman heeft den „illative sense" en de *impliciete* redeneering in zijn „Grammar of Assent", en hiermee de omvattingskracht van het redelijk inzicht, op zeer karakteristieke wijze behandeld [3]). Wilfrid Ward kan de overeenkomst niet voorbijzien tusschen wat Newman, al ruim een halve eeuw geleden, over die onderwerpen schreef, en wat velen thans in de kategorie van het onderbewuste, als een harer talrijke verschijningen, opnemen [4]). Maine de Biran (1766—1824) staat bekend als een nog veel oudere leeraar van het onderbewuste [5]).

---

[1]) Arist. Ethica Nicomachea, lib. VI, cap. 6—8; Thom. Aquin. De verit. X, 2.

[2]) Wij hebben getracht dit toe te lichten in „Denkers van onzen tijd" (2de druk, 1918), blz. 148—153, 163, 174, 177—180.

[3]) Nadere toelichting gaven wij in „Denkers van onzen tijd" (1918): omtrent Romanes, blz. 10—11; voor Brunetière, blz. 163, 166—169, 183—186; voor Newman blz. 229—257.

[4]) W. Ward, The life of J. H. Card. Newman (1913), II, p. 244.

[5]) A. Bertrand, La psychologie de l'effort, p. 36—65.

Wij hebben naast die twee vermaarde wijsgeeren nog anderen genoemd. Het zou niet moeilijk zijn er namen van vele geleerden bij te bijvoegen, die de psychische functies en toestanden, waarop thans het etiket „onbewust" geplaatst wordt, niet alleen gekend hebben, maar scherpzinnig beschreven.

Laat ik van verdere opsomming afzien. Voldoende is gebleken, hoever wij medegaan met hen, die voor „inspiraties" en „intuïties" het onderbewuste bijkans als het begin en het einde verheerlijken. Naar twee zijden echter wijken wij van hen af. Het niet nader bepaalde „onderbewuste" trachten wij, met de bovengenoemde schrijvers, te bepalen overeenkomstig ontleedbare verrichtingen van bekende psychische vermogens. En ten tweede: fantasieën omtrent een uit het albewustzijn bestraald „onderbewustzijn" meenen wij te moeten vermijden.

Van de rede en langs de rede komt het licht.

Hoe vondt gij de gravitatiewet? — Door er gestadig aan te denken, antwoordde Newton.

Pasteur bereidt geniale vondsten in zijn geest door een „rumination incessante" [1]).

Als een regel naast deze voorbeelden, komt ons het woord voor den geest van Bazaillas: „L'inconscient (subconscient) chez l'homme de génie, chez l'homme de coeur, chez le héros, subit plus directement l'action et comme l'empreinte de l'intelligence. Ses ressources et ses réserves augmentent, à mesure que celle-ci s'accroît" [2]).

Niet als een uitzondering op den regel, maar als een onderdeel van den regel, is de *verbeelding*, naast het verstand, een macht, die het uur van hoogere visie en bewogenheid voorbereidt. *Imagination créatrice* — schreef Ribot [3]).

Ongetwijfeld verschijnen aan dezen kant van ons zieleleven

---

[1]) Vgl. J. Jastrow, La subconscience, p. 68—80; E. Duclaux, Pasteur, Hist. d'un esprit (1896), p. 349.

[2]) Bulletin de la Société francaise de Philos. février 1910, p. 51.

[3]) Th. Ribot, Essai sur l'imagination créatrice (1900). Vgl. Thom. Aquin. De veritate X, art. 6 ad 5.

het onderbewuste en de psychologische omlijning er van naast elkander.

Als een levende en verwerkende kracht ontvangt en bewaart, verbindt en scheidt de verbeelding tallooze indrukken, die haar van de uitwendige zinnen toestroomen. Zij is geen dood reservoir. Onder den invloed van physiologische toestanden en aandoeningen des gemoeds schept zij, luisterende naar een zekere associatiewet, voorstellingsverbindingen, die het geestesleven doen vertragen of versnellen, met wisselend tempo, wier kracht en schoonheid ziel en lichaam verheffen tot harmonieën van wijze bezinning en spontaneïteit.

Bij het kind bewonderen wij de vroege samenstemmingen van verbeelding, gevoel en rede: in verrassende taalkleuren toonen kinderen de bloem der redelijkheid, die ontluikt.

Beschouwt de genieën. Als de eenzame doorwandelt Beetboven het bekoorlijke landschap. Langs de zinnen spreekt de natuur tot zijn verbeelding; zijn gemoed en zijn wilskracht lenigt en bezielt zij. Hier heft de meester de symphonieën aan zijner Pastoralen [1]).

Vanwaar die vrede? Vanwaar dat zingen der ziel? —

Wederom besluiten wij: zooveel van onze geestelijke verrichtingen geschiedt in een halfduister.

In zulke schaduwen vervolgt ook het *gemoedsleven* vaak zijnen weg, tot het opeens, schijnbaar als een onverwachte verandering van wil en gezindheid, helder te voorschijn treedt.

Die omkeer trof de wijsgeeren der „subconscientie" door zijn plotselijkheid. Daar moest een soortgelijke verklaring voor bestaan als voor inspiraties, ontdekkingen en intuïties van geleerden en kunstenaars.

„Subconscientie" was nogmaals het laatste woord.

Het kenmerkende feit onder zooveel mogelijke richtingsveranderingen zocht men in de „bekeeringen".

Starbuck, Coe, James, hun wegbereiders en hun volgelingen, vestigden al hun aandacht op die zijde der zoogenaamde

[1]) Vincent d'Indy, Beethoven (1913), p. 65—76.

godsdienstige ervaring en plaatsten het feit midden in hun empirische godsdienstpsychologie. Bij James, wiens lezerskring zich zeer ver uitbreidde, is het besluit zijner navorschingen, dat „bekeering” ons leidt naar „a subliminal self”; dat wellicht hoogere machten „bekeeringen” komen bewerken, maar dan nooit tenzij „through the subliminal door” [1]).

Over „onderbewustzijn” bij „bekeering” zullen wij niet nadrukkelijk spreken. Niet minder dan de eerste heeft de tweede term, zooals velen hem bezigen, een te *onbepaalden* en een *zeer verschillenden* inhoud; waarom een inductieve, dus veel wijdere behandeling zou vereischt worden. Buitendien, James stelt uiterste gevallen, als uitbarstende opgewondenheid en wijze innerlijkheid, naast elkander: men moet eerst schiften. Ook dit nog: *genade*, *geloof*, *godsdienstigheid* en zooveel termen meer, die op „bekeering” worden toegepast, zijn niet tegelijk aanwendbaar in positief-christelijken, in puur-uiterlijk-empirischen en in geheel- of half-pantheïstischen zin [2]).

Eenigermate nochtans, in het opzicht namelijk harer plotselijkheid, vallen ook sommige bekeeringen onder de beknopte beschouwing, die wij hier nog geven over diepe, bijna geweldige veranderingen, die zich schijnbaar onverwacht kunnen meester maken van wil en gezindheid.

Het feit dier veranderingen, wanneer deze van lichamelijken kant en onder physiologische invloeden worden veroorzaakt, vindt zijn naaste verklaring in het nauw verband tusschen ziel en lichaam [3]). Een hersenverwonding kan het gemoedsleven van den gekwetste jammerlijk doen omslaan. Aan den physi-

---

[1]) E. D. Starbuck, The Psychology of Religion; G. A. Coe, The spiritual Life; W. James, The Varieties of religious Experience.

Th. Flournoy, La philosophie de William James (1911), p. 141 herinnert, dat een godgeleerde van Genève Cesar Malan (1821—1899) reeds lang vóór James dezelfde gedachten als deze over het „onderbewuste” — bij hem „le principe inconscient de notre être” — uitsprak.

[2]) Zie G. Weingärtner, Das Unterbewusstsein; Th. Mainage, Introduction à la Psychologie des Convertis (1913) en La Psychologie de la Conversion (1915).

[3]) Zie boven blz. 82—84.

schen kant staan alle hartstochten, daar hun levensgrond een physisch-psychische is, onder invloeden, die beneden het klare bewustzijn blijven en toch een revolutie kunnen stoken in allerlei gevoeligheden, met wisselende neerslachtigheden en opgetogenheden onzer stemming [1]).

Algemeener zegt men naar waarheid: potentieel, als aanleg of als gewoonte schuilt er onnoembaar veel in den mensch, dat, vereenzaamd of met andere strevingen verbonden, op schier onnaspeurbare wijze jaren achtereen voortwerkt. Eindelijk komt een schok [2]). Eén voorstelling, één feit wordt de geheel onevenredige aanleiding tot plotselinge hervormingsbesluiten, veranderde levensbeschouwingen, daden in een geheel nieuwe richting. Doch, krachten van binnen en van buiten stuwden reeds lang het leven aan. Geheele volkeren komen aldus opeens in vreemde beroering. En was het niet een oude onderbewuste werking der psyche, die zelfs wijzen aan waarheid en rechtvaardigheid onttrok, bij het wederzijdsch vonnissen der elkander verminkende beschavingsmachten?

Stil onderhoudt de hoop in zulke nachten haar onsterfelijk licht. Ons allen toont de historie immers ook plotseling ontwaken ten goede. Individuen en volkeren heeft God geneeslijk gemaakt.

Aan de wijsbegeerte is het niet ontzegd, na te vorschen, hoezeer het onderbewuste dienstbaar zijn kan aan de Opstanding en het Leven.

Vóór zij tot het bewustzijnscentrum doordringen, bewerken gunstige functies van ons organisch-psychisch dynamisme gesteltenissen. De streefvermogens staan gespannen in een goede richting. Onderbewust bewaarde betere gevoelens, weleer door opvoeding, levenservaringen en maatschappij, zelfs maar als reactie tegen stuitend kwaad, gaande gemaakt, smelten samen en vereenigen zich als tot één machtige latente energie. Daar

---

[1]) Thom. Aquin. Summa theol. I—II, 22—48; Harald Höffding, Psychologie in Umrissen (5te deutsche Ausgabe, 1914), S. 312—390.

[2]) Th. Ribot, in Rev. phil., juillet 1912, p. 68.

verschijnt, onder het allengs opgeklaarde licht der rede, eensklaps het reeds voorgevoelde *doel:* het nieuwe leven.

Onder het licht der rede. Want, hoe waar het ook zij, dat haar innerlijk woord niet behoeft te worden gesproken in syllogismen en logische vormen, waar is het eveneens, dat zonder haar de mensch zijn plaats verliest.

Ziedaar eenige beschouwingen.

Anderen hebben hun kracht beproefd aan navorschingen over het onderbewuste in het leven der talen, van de muziek, van recht en zeden. Schrander dringen hier de geleerden steeds verder tot de fijnste bijzonderheden door.

Meer algemeen hebben wij *het Onderbewuste* nagegaan, zooals het thans wordt voorgesteld in zeer uiteenloopende, maar toch min of meer gangbare meeningen. Wij vroegen: welken grond hebben die meeningen in het leven van den mensch en in feiten, die ook oudere zielkundigen, al bezigden zij den term „onderbewustzijn" niet, reeds gekend hebben. En wij kwamen tot dit antwoord: de gewone psychische krachten van den mensch hebben wijdgaande *wijzen* van werken; maar, wij meenen, even als Peirce, geen reden te zien tot het stellen van „a detached consciousness".

EEN VERGETEN KUNSTENAAR.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

A. BREDIUS.

Het is mij een bizonder voorrecht U heden wederom bekend te kunnen maken met den naam en het werk van een uitnemend kunstenaar uit onze 17e eeuwsche schilderschool, die even als Ryckhals, Calraet, Jouderville en zoovele anderen geheel vergeten was, wiens naam door geen van zijne tijdgenooten opgeteekend werd en toch verdient onder de besten gerangschikt te worden:

Maerten Pietersz Deijm.

Een gelukkig toeval bracht mij eindelijk in kennis met zijn werk. Sedert dertig jaren had ik over hem aangeteekend wat ik in de Archieven van Leiden, Delft en Amsterdam, in de boeken van het Hof van Holland, den Hoogen Raad, enz. vond. Bizonder trok mijn aandacht, dat hij in betrekking stond met onzen grooten Hercules Seghers; bij Deijm's dood was Seghers hem *f* 600.— schuldig.

Maar tot nu toe kwam mij geen werk van hem onder de oogen. Tot onlangs Dr. Koetschau, de Directeur der Düsseldorfer Kunstverzamelingen, mij een photographie zond van een bizonder fraai vrouwenportret, 1614 gedateerd en met een geheel onbekend monogram geteekend, dat uit de letters M P D bestaat. M. P. D = Maerten Pietersz Deijm! m. i. zonder twijfel het monogram van onzen kunstenaar.

Het jaartal past uitnemend; in 1609 verklaart Deijm 33 jaren oud te zijn. Hij was dus 38 jaren oud toen hij dit fraaie portret schilderde.

Te Delft geboren, later vertoevend te Amsterdam en van 1616 tot aan zijn dood (1624) te Leiden werkzaam, kan met dit werk zeer goed samengaan: eerst de invloed van de te Delft werkzame portretschilders Jacob Willemsz. Delff en den jongen Mierevelt, en te Amsterdam die van Ketel, met wiens latere portretten dit conterfeitsel wel overeenkomst vertoont. Ook heeft het te weinig bekende groote werk van David Bailly te Leiden verwantschap met dat van Deijm.

Ik meen dus met tamelijke zekerheid vast te kunnen stellen, dat Deijm de Monogrammist M P D is.

Als wij het werk nader bezien, vinden wij er uitstekende teekening en modelleering, en een levendige karakteruitdrukking in, die ons veroorlooven het naast de beste portretten zijner tijdgenooten te plaatsen. Het kan gerust de nabuurschap van een Mierevelt, een Ketel, een van der Voort verdragen.

Over de kleur kan ik niet oordeelen, daar ik de schilderij zelf, die zich in een particuliere verzameling te Crefeld bevindt, nog niet kon zien. Men deelt mij intusschen mede, dat het koloriet warm en fraai is. Het is niet onwaarschijnlijk, dat er nu weldra meer schilderijen van hem voor den dag komen. Toen ik voor 30 jaren ontdekte, dat de Monogrammist A A Arent Arentsz van der Cabel is, was er maar een stukje van hem bekend, een wintertje, dat ik op een Keulsche veiling verwierf. Thans kent men ongeveer 40 schilderijen van hem; zijn werk werd vroeger dikwijls voor dat van Avercamp gehouden, bijvoorbeeld zijn stuk in het Museum Boymans te Rotterdam.

Ik zal U niet vermoeien met een opsomming van al de documenten die ik thans over Deijm bijéénbracht, maar alleen kort zijn levensloop vermelden.

Hij werd in 1576 te Delft geboren. Het geslacht Deijm was tamelijk deftig; in de eerste helft der 17e eeuw leefden er in den Haag twee andere Maerten Deijms, oom en neef van den schilder; de jongste wordt procureur, en zijn broeder Jacob advokaat voor de Hoven van Justitie genoemd.

De vader van den schilder, Peeter Maertensz Deijm (zoo teekent hij 1590 te Delft) was aldaar echter bakker. Zijn zoon, de schilder, zou als tweede vrouw niemand minder huwen dan Hilaria van Raesvelt, zuster van Joncheer Johan van Raesvelt, Heer van Moerkercken (die met den schilder, zijn zwager een zonderling contract sloot), dochter van Goossen van Raesfeldt tot Twickel, Heer van Moerkercken. Zij was eerst Chanoinesse te Reclinghusen en deed blijkbaar een mésalliance, even als hare zuster Judith, die met een chirurgijn trouwde.

Wanneer dit huwelijk gesloten werd, weet ik niet. In Mei 1606 had Maerten Deijm Pietersz. voor het eerst het huwelijksbootje betreden met Magdalena Doliva. Hoewel te Amsterdam gesloten, noemt hij zich bij dit huwelijk wonende te Leiden. Drie jaren later, in 1609, noemt hij zich in een Leidsche notarieele acte woonachtich tot Amsterdam. Dáár woonde hij nog in 1616. In Augustus 1616 sluit hij dan te Leiden zijn derde huwelijk (als wed^r. van Hilaria van Raesvelt) met eene weduwe, Volckgen Daniels, die hem zou overleven en over de erfenis processen voeren voor Hof van Holland en Hoogen Raad. Te Leiden, waar hij in den Nieuwen Uitleg woonde, maakt hij 13 October 1624, ziekelijk te beddeleggende, met zijne derde vrouw zijn testament. Hij legateerde haar onder meer „de lopende inneschulden van schilderijen" en anders.

Executeurs van dit Testament zijn Maerten Deijm in den Haag en diens zoon de advokaat Jacob Deijm.

Zes dagen later reeds werd in de St. Pancraskerk te Leiden begraven

Meester Maerten, in de Nieuwe Stadt.

Naschrift.

Sedert mijne mededeeling vond ik dat Deijm 1604 te Leiden woonde en daar reeds een leerling had.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14en OCTOBER 1918.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, VAN DER HOEVEN, VERDAM, DE LOUTER, TE WINKEL, MULLER, DE GROOT, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, HEYMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, OPPENHEIM, BREDIUS, SIX, BOER, BAVINCK, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, VAN GINNEKEN, VAN WAGENINGEN, WENSINCK, ADRIANI, DE VISSER en KUIPER, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gearresteerd.

Ingekomen is een bericht van den heer Sijmons en den heer Vissering dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Voorts is ingekomen een gedicht voor den Hoeufftwedstrijd getiteld *Epistola senis ad juvenem*, onder het motto *Junior fui, etenim senui* en een gedicht getiteld: *Et nunc Reges, intelligite*, zonder motto.

Hierop geeft de Voorzitter het woord aan den heer Wensinck tot het houden zijner mededeeling *over de intentie in recht, ethiek en mystiek der Semietische volken.*

In den Islam moeten de handelingen van den eeredienst onmiddellijk voorafgegaan worden door de formuleering van de intentie. Zij moet de handeling begeleiden tot het einde;

haar zetel is het hart. Langzamerhand is zij zelve tot een juridische handeling geworden.

Bij nader toezien blijkt, dat de leer van de intentie in den Islam doorgedrongen is. Het is niet twijfelachtig, dat zij uit het joodsche recht afkomstig is, waar ook voornamelijk de handelingen van den eeredienst aan den eisch der intentie onderworpen zijn.

Wanneer nu de werken der wet in juridischen zin onberispelijk en rechtsgeldig zijn, hebben zij voor de rechtbank der ethiek te verschijnen, die den regel huldigt: De werken der wet ontleenen hunne waarde aan de gezindheid. Ook hier is de intentie een zelfstandigheid geworden, zoodat men haar vergelijkt met het werk waarvoor zij geldt: soms geldt zij minder, soms meer. En verder heeft zij zich ontwikkeld tot het begrip der zuivere toewijding, dat vooral in de moslimsche ethiek zeer verbreid is.

In de mystiek is de leer der intentie er vooral een van de concentratie der geheele persoonlijkheid geworden. Zij wordt gewoonlijk met het gebed verbonden en is het middel waardoor de geest in extase tot God opstijgt. Ten slotte is zij de ware levenshouding van den mysticus geworden, voor wien iedere afdwaling der gedachten een verzwakking van zijne persoonlijkheid beteekent.

De Voorzitter zegt den spreker dank voor zijne bijdrage die bestemd is ter opneming in de Verslagen en Mededeelingen. Naar aanleiding van het gesprokene heeft eene gedachtenwisseling plaats tusschen de heeren Oppenheim, Snouck Hurgronje en den spreker, waarbij de heer Oppenheim den nadruk legt op de beteekenis van de intentie voor den tegenwoordigen joodschen eeredienst, en er op wijst, dat de talmudische maxime die de kawwana niet verplicht verklaart, niet doorgewerkt heeft, terwijl de heer Snouck Hurgronje den spreker wijst op het intellectueele karakter van de niya bij vele mohammedaansche juristen. In verband hiermede licht de spreker enkele punten in zijne bijdrage nader toe.

Bij de rondvraag biedt de heer Six voor de Bibliotheek der Akademie aan een overdruk uit „Onze Kunst", bevattende eene bijdrage van zijne hand getiteld „Rembrandts Eendracht van het Land".

De heer Caland biedt ter opname in de werken van de Akademie aan een werk van zijne hand getiteld: Das Jaiminiya-brāhmaṇa in Auswahl. Text, Uebersetzung, Indices. Dit werk wordt gesteld in handen der commissie van redactie om de uitgave te bezorgen.

De heer Boer biedt namens den heer W. van Eeden ter opname in de werken der Akademie aan eene verhandeling getiteld: De Sage van Hallfedr Vandwedarhald. De Voorzitter benoemt tot leden der commissie van rapport over deze verhandeling de heeren Boer en Uhlenbeck.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

DE INTENTIE IN RECHT, ETHIEK EN MYSTIEK DER SEMIETISCHE VOLKEN.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

A. J. WENSINCK.

Mijnheer de Voorzitter, mijne Heeren,

Wanneer ik eenige oogenblikken Uwe aandacht mag vragen voor de beteekenis der intentie op verschillende gebieden van het geestesleven der semietische volken, dan ligt het voor de hand uit te gaan van de intentie in het moslimsche recht. Hier is zij onder den naam nīya vrij bekend geworden. Zij is dan ook een van de kenmerkendste eigenaardigheden van het moslimsche recht en hare beteekenis is zoo omvattend, dat men haar gerust een rechtskategorie kan noemen. Een groot en belangrijk deel der rechtshandelingen namelijk kan slechts geldigheid verkrijgen wanneer zij ingeleid zijn door de formuleering van de intentie.

Wat de etymologie van het woord nīya betreft is op te merken, dat de vorm een nomen verbale van den wortel نوى is. In het leven der Bedoewienen is نوى de aanduiding van het optrekken naar bepaalde weideplaatsen, uitgekozen met het oog op de verschillende jaargetijden. Nīya is dus het zich richten naar een doel en kan in den zin van doel, bedoeling, richting, intentie gebruikt worden.

Beschouwen wij de intentie in verband met de rechtshandelingen, die door haar gesanctionneerd moeten worden, dan is de eerste vraag, die zich voordoet: Welke zijn de bedoelde rechtshandelingen? Het bondigste mij bekende antwoord geeft

Ghazālī in negatieven vorm: De eeredienst is zonder intentie ongeldig [1]).

De intentie wordt dus alleen bij de handelingen van den eeredienst vereischt en het begrip is niet congruent met opzet, toeleg, bedoeling en verwanten, die ik hier onbesproken laat omdat ze behooren tot een deel van het semietische recht, dat buiten het plan van deze voordracht ligt.

De handelingen van den eeredienst, dat zijn dus vier van de vijf zuilen van den Islām: de ritueele godsdienstoefening, de wettelijke aalmoezen, het vasten en de bedevaart; met hunne vertakkingen als de wasschingen, de retraite in de moskee, het slachten van offerdieren enz.

De formuleering van de intentie moet onmiddellijk aan de handeling voorafgaan, anders verliest zij den naam van nīya en wordt عزم, besluit, genoemd [2]). Eigenlijk moest dit altijd geschieden in het geval van de intentie voor het vasten in Ramaḍān. De vastentijd loopt van dageraad tot zonsondergang. Daar het aanbreken van den dageraad moeielijk nauwkeurig vast te stellen en het vasten ook niet een handeling is die op een bepaald oogenblik begint, kan hier dus de formuleering van de nīya niet onmiddellijk door de handeling gevolgd worden; men spreekt hier, wanneer men zich nauwkeurig uitdrukt, van عزم; wat niet wegneemt, dat gewoonlijk de naam nīya gebruikt wordt [3]).

De nauwe verbinding van nīya en handeling wordt reeds door Shāfiʿī geëischt voor de godsdienstoefening. De eigenlijke ṣalāt begint met het intreden van den wijdingstoestand, die ingeleid wordt met de woorden Allāh Akbar. De nīya moet onmiddellijk aan deze woorden voorafgaan, zonder vroeger of

---

[1]) Iḥyā' (Kairo 1282) IV, p. 316: العبادة بغير نية باطلة

[2]) Ibn Ḳāsim al-Ghazzī, Fatḥ al-Karīb, ed. van den Berg, p. 28:
وحقيقتها شرعا قصد الشيء مقترنا بفعله فان تراخى عنه سمى عزما

[3]) Badjūrī I 57: وزمنها اول العبادة الا فى الصوم فانها متقدمة عليه لعسر مراقبة الفجر والصحيح انه عزم قام مقام النية

later te komen [1]). Abū Ḥanīfa en Aḥmed laten eenige speelruimte [2]).

Wanneer de nīya geformuleerd is, begeleidt zij de handeling tot het einde toe, zoodat men niets mag doen wat met haar in strijd is [3]).

De juristen zeggen verder dat de zetel (محلّ) der nīya het hart is, wat niet wegneemt, dat men haar gaarne met de lippen laat uitspreken en zoo „de tong het hart laat helpen'' [4]); dit is de ritueele handeling op haar volmaaktst [5]). Alleen Mālik wijkt van den consensus af: hij ziet het uitspreken van de nīya ongaarne [6]). Omgekeerd staan de andere scholen er niet op, dat zij uitgesproken wordt. De beteekenis en de bedoeling der nīya komen treffend uit in Sha'rānī's uitspraak aangaande dit punt: de imām's stemmen hierin overeen, dat de nīya voor de ritueele wassching, met het hart geformuleerd maar niet uitgesproken, aan de handeling rechtskracht verleent; en dat de nīya, uitgesproken doch niet met het hart geformuleerd, aan de handeling geen rechtskracht verleent [7]).

Zoo is de nīya en hare formuleering op haar beurt een rechtshandeling geworden en op haar beurt onderworpen aan

---

[1]) Shāfi'ī, Kitāb al-Umm (Kairo 1321—1325) I 86: والنية لا تقوم مقام التكبير ولا تجزئه النية الا ان تكون مع التكبير لا تتقدم التكبير ولا تكون بعده

[2]) Sha'rānī, al-Mīzān al-Kubrā (Kairo 1279) I 161.

[3]) Bādjūrī I 57 noemt onder de kenteekenen van een geldige nīya: وعدم الاتيان بما ينافيها بان يستصحبها حكما. Abu Isḥaḳ al-Shīrāzī (ed. Juynboll) p. 3: ويستصحب النية الى اخر الطهارة

[4]) Bādjūrī I 57: ومحلها القلب لكن يسن النطق بها ليساعد اللسان القلب. Men bedenke, zooals de Heer Snouck Hurgronje opmerkte, dat hart hier in de semietische beteekenis van verstand op te vatten is.

[5]) كمال فى العبادة, Sha'rānī I 136.

[6]) Sha'rānī I 136.

[7]) Sha'rānī I 135: اتفق الأئمة على انه لو نوى بقلبه من غير لفظ اجزأه الوضوء بخلاف عكسه

dezelfde juridische kategorieën als iedere andere rechtshandeling. Men stelt zich dus de vraag, tot welke van de vijf kategorieën van gebod of verbod zij behoort. Gewoonlijk heet zij obligaat (فرض of واجب); maar in sommige gevallen wenschelijk [1]).

Verder vraagt men met welke bedoeling de intentie zelve geformuleerd is. Bādjūrī geeft het volgende voorbeeld. Iemand wil de ritueele wassching verrichten en formuleert de nīya aldus: ik neem mij voor de ritueele wassching te verrichten, zoo God wil. Bedoelt hij met deze clausule dat alle dingen door God's wil geschieden, dan is de nīya geldig. Wil hij zich een bijzonderen zegen verwerven door deze vrome gedachte uit te spreken, dan is de nīya ook geldig. Maar draagt de clausule het karakter van een beperkende bepaling, dan wordt de nīya ongeldig [2]).

Andere kategorieën waaronder de nīya valt, zijn: dat hij die haar formuleert tot den Islām behoort, beschikt over zijn verstandelijke vermogens, zich bewust is van wat hij zich voorneemt [3]).

Een van de vereischten voor de nīya is verder, dat zij de handeling waarvoor zij gelden wil, nauwkeurig moet omschrijven. Wie een van de godsdienstoefeningen wil verrichten, moet precies formuleeren welke van de vijf dagelijksche ṣalāt's hij voor heeft; of welke van de feestṣalāt's enz. Wie de ritueele wassching gaat uitvoeren, moet weten en formuleeren of hij zich wil wasschen om een toestand van onreinheid weg te nemen, dan wel omdat hij de ṣalāt wil doen, of ook omdat hij een exemplaar van den Ḳor'ān wil ter hand nemen.

Deze specialiseering staat in nauw verband met het doel der

---

[1]) Bādjūrī I 57: وحكمها الوجوب غالبا ومن غير الغالب قد تندب كما فى غسل الميت. Sha'rānī I 160, 205; II 20.

[2]) Bādjūrī I 57: فلو قال نويت الوضوء ان شاء الله لم يصح ان قصد التعليق او اطلق فان قصد التبرك او ان كل شىء واقع بمشيئة الله صح

[3]) ibidem: وهكذا شرطها الاسلام. والتمييز والعلم بالمنوى والجزم

nīya; zij bindt den geest strak aan de handeling; zij weert de gedachteloosheid; zij verheft elk van de dagelijksche godsdienstige plichten tot een welbewuste en weldoordachte handeling [1]).

Anderzijds heeft het voorschrift der nauwkeurige omschrijving in vele gevallen een discrepantie tusschen nīya en handeling doen ontstaan; of althans de vraag doen opkomen, of er discrepantie aanwezig was. In Sha'rānī's boek over de punten van verschil tusschen de rechtsscholen vindt men een aantal van deze gevallen genoemd [2]). Reeds Shāfi'ī heeft aan deze questies zijne aandacht besteed, zooals blijkt uit de uitspraken in zijn Kitāb al-Umm. Voorzoover deze gevallen nu kleine afwijkingen tusschen intentie en handeling betreffen, hebben zij voor ons geen andere waarde dan die van casusposities. Maar er zijn er onder, die de intentie in verband met de zuilen van den Islām betreffen.

In de eerste plaats moet vermeld worden, dat de intentie voor de bedevaart voor de moslimsche juristen een moeielijk punt is geweest. Men zou verwachten, dat de pelgrim bij het betreden van het heilige gebied in zijn nīya op de gewone nauwkeurige wijze omschreef, dat hij van zins was de groote of de kleine bedevaart te verrichten, en daarvoor den wijdingstoestand aannam. En zoo kan hij ook doen. Maar daar de wijdingstoestand onthoudingsplichten oplegt en vele pelgrims lang voor het aanbreken van den bedevaartstijd te Mekka komen, is het geoorloofd den iḥrām voor de kleine bedevaart aan te nemen en na het verrichten van de vereischte plechtigheden af te leggen, totdat de tijd voor de groote bedevaart aanbreekt. In zulk een geval spreekt men dus in zijn nīya uit, dat men de kleine bedevaart wil verrichten, hoewel men voor den ḥadjdj naar Mekka reist. Niemand zal in dit geval de waarde der nīya hoog aanslaan en Shāfi'ī staat dan ook toe bij de formuleering van de nīya voor den iḥrām, de vermelding

[1]) Bij de discussie wees de Heer Snouck Hurgronje er op, dat in de praktijk de nīya dikwijls niet meer dan een cachet of een titel is.

[2]) Zie Bijlage .

van groote of kleine bedevaart achterwege te laten [1]); wat eigenlijk in strijd is met de bepalingen aangaande de nīya.

Er kan zich bij den ḥadjdj nog een omstandigheid voordoen, die de nīya van haar gewone plaats schuift. Men kan namelijk de groote bedevaart verrichten als plaatsvervanger. Het werk komt aan den lastgever ten goede; maar de nīya wordt uitgesproken door den plaatsvervanger.

Ten aanzien van het vasten is reeds gebleken, dat de nīya niet aan het vereischte van enge verbinding met de handeling voldoet en eigenlijk عزم zou moeten heeten. Maar bovendien zijn er twee rechtsgeleerden 'Aṭa' en Zofar, die bij deze zuil van den Islām haar niet noodzakelijk achten [2]).

Ook ten aanzien van de inlevering van de wettelijke aalmoezen heerscht geen eenstemmigheid; de vier imām's achten hierbij de intentie noodzakelijk, maar al-Awzā'ī, eenmaal een zeer gezien jurist, denkt er anders over [3]).

Zoo blijft alleen de ṣalāt over als een handeling waarbij door alle autoriteiten de intentie onontbeerlijk geacht wordt [4]). 'Aṭā' (b. Abī Rabāḥ) stierf A. H. 114 of 115, Awzā'ī A. H. 157; Shāfi'i A. H. 204. In de tweede eeuw is de leer van de noodzakelijkheid der nīya voor de handelingen van den eeredienst dus nog niet tot erkenning gekomen. Maar wij kunnen nog een stap verder terug gaan. Sha'rānī deelt mede, dat drie van de vier imām's de intentie noodig achten bij rituëele wasschingen, maar dat Abū Ḥanīfa haar slechts obligaat verklaart bij de inwrijving met zand. Men zou, zegt Sha'rānī, Abu Ḥanīfa's meening kunnen brengen onder den stelregel van Ibn 'Abbas en Abu Sulaimān al-Dārānī, krachtens welken alle bijzondere handelingen mede begrepen zijn onder

---

[1]) Kitāb al-Umm II 132. Nasā'ī, Sunan met Suyūṭi's commentaar (Kairo 1312) II 17.

[2]) Sha'rānī II 20. Zie ook Shāfi'ī, Kitāb al-Umm II 81 vg.

[3]) Sha'rānī II 2. Bovendien worden, zooals de Heer Snouck Hurgronje opmerkte, de aalmoezen ook van de goederen van onmondigen geheven, die geen nīya kunnen formuleeren.

[4]) Sha'rānī I 160.

de mohammedaansche gezindheid [1]). Zij zeggen, met andere woorden: Geen enkele afzonderlijke moslimsche handeling heeft langer de nīya noodig, wanneer hij, die de handeling verricht, welbewust den Islām aangenomen heeft [2]). Dit beteekent dus: onder de jongere ṣaḥāba is de geheele leer van de nīya een nieuwigheid, die zich nog haar weg moet banen. Dat Moḥammed zelf haar gekend en toegepast heeft is dus uitgesloten.

Voor de moslimsche juristen is de zaak natuurlijk niet zoo eenvoudig. Zij stellen zich de vraag: Welke nīya heeft Moḥammed bij zijne bedevaart in het jaar 10 geformuleerd? De traditie weet nog en in den Ḳor'ān (Soera 2, 192) schemert nog door, dat Moḥammed, van zins de bedevaart te verrichten, te Mekka den iḥrām geprofaneerd heeft en zoo, om de ergernis over zijn gedrag te bedekken, het compromis heeft uitgevonden, dat aan de pelgrims toestaat, wanneer zij geen offerdieren bij zich hebben, den iḥrām voor de kleine bedevaart aan te nemen, dien te Mekka na het verrichten van de 'omra af te leggen en wanneer de ḥadjdj aanbreekt, weer aan te nemen; zooals dit alles waarschijnlijk is gemaakt in Dr. Snouck Hurgronje's Mekkaansche Feest [3]). En zoo komt de traditie tot het besluit, dat Moḥammed voor zijn bedevaart in het geheel geen nīya geformuleerd, maar de goddelijke beslissing afgewacht heeft, of het een ḥadjdj dan wel een 'omra zou zijn [4]).

II.

Bij dezen stand van zaken rijst de vraag: Wanneer de leer van de intentie niet van den aanvang af in den Islām thuishoort, maar eerst langzamerhand hare vaste plaats heeft verkregen, waar komt zij dan vandaan en hoe is het te verklaren, dat zij zich een weg heeft moeten banen? Wie deze vraag wil

---

[1]) Sha'rānī I 135: اندراج فروع الاسلام كلها فى نية الاسلام

[2]) Sha'rānī I 135: لا يحتاج شىء من فروع الاسلام الى نية بعد ان اختار صاحبه الدخول فيه اى فى الاسلام

[3]) p. 82 vgg.

[4]) Shāfi'ī, Kitab al-Umm II 108 vgg.

beantwoorden en iets van de geschiedenis van het mohammedaansche recht weet, zal terstond aan de mogelijkheid van joodschen invloed denken. Wij mogen dus de vraag zoo formuleeren: Kent het joodsche recht de intentie in verband met de handelingen van den eeredienst?

Het eerste tractaat van de Misjna geeft reeds antwoord. Hier wordt het geval gesteld, dat de wettelijke tijd voor het reciteeren van de geloofsbelijdenis aanbreekt, terwijl iemand reeds bezig is in de Wet het bedoelde gedeelte te lezen. Heeft hij in dit geval zijn plicht volbracht of niet? De Misjna antwoordt: Wanneer hij de intentie gehad heeft om te reciteeren, heeft hij zijn plicht volbracht, in het omgekeerde geval niet [1]).

Het traktaat Berakot van de Tosephta stelt de intentie verplicht bij het reciteeren van de geloofsbelijdenis [2]) en van het ritueele gebed [3]).

Talrijke voorbeelden leveren de traktaten over de feesten. Wie het paaschoffer slacht moet dit doen met de bedoeling om juist dat offer te slachten; wil hij het tevens of alleen als offermaal gebruiken, dan geldt het niet [4]).

In het traktaat Loofhutten wordt gezegd dat een oude hut volgens de school van Sjammai ondeugdelijk is, volgens de school van Hillel deugdelijk. Wat is een oude hut? vraagt de Misjna. Zij antwoordt: iedere hut die men zestig dagen vóór het feest gemaakt heeft. Maar heeft men haar opzettelijk voor het feest gemaakt dan is zij geldig ook al was zij een jaar oud [5]).

Wie op den Nieuwjaarsdag op de trompet blaast of hoort blazen zonder daarmee te bedoelen zijn plicht te vervullen, diens handeling heeft geen rechtsgeldigheid [6]).

---

[1]) Berakot II 1: היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא.

[2]) II 2: הקורא את שמע צריך שיכון את לבו

[3]) III 6: המתפלל צריך שיכון את לבו

[4]) Pesahim V 2: הפסח ששחטו שלא לשמו קבל והלך וזרק שלא לשמו או לשמו ושלא לשמו או שלא לשמו ולשמו פסול כיצד לשמו ושלא לשמו לשם פסח ולשם שלמים ושלא לשמו ולשמו לשם שלמים ולשם הפסח.

[5]) Sukka I 1: אבל אם עשאה לשם חג אפילו מתחלת השנה כשרה

[6]) Rosj Hasjana III 7: אם כוון לבו יצא ואם לאו לא יצא

Is iemand op het Poerimfeest bezig te studeeren in het boek Ester of een exemplaar te verifieeren, dan heeft hij zijn plicht vervuld wanneer hij de bedoeling heeft gehad de kultische handeling te verrichten; anders niet [1]).

Bij het maken van den 'eroeb voor den Sabbat formuleert men waarvoor de 'eroeb te gelden heeft [2]); de intentie zou te niet gedaan worden, wanneer men den 'eroeb zond in handen van iemand die doof, niet compos mentis of minderjarig was of de bepalingen ten aanzien van 'eroeb niet erkende [3]).

De verschillende wasschingen voor het eten van verschillende spijzen moeten geschieden telkens met het oog op een bepaalde categorie: wie zijn handen onderdompelt om tiend te eten bijvoorbeeld, is aan tiend gebonden, en mag geen heilige spijzen gebruiken [4]).

Ik beperk mij tot deze voorbeelden. De Misjna en de Tosephta geven geen algemeene theorie over de intentie, noemen haar niet altijd op dezelfde wijze en behandelen haar incidenteel. Maar zooveel blijkt genoegzaam, dat de Tannaieten bij het reciteeren van de Wet, bij de ritueele gebeden, bij de heilige handelingen op heilige tijden en bij de ritueele wasschingen, op het geheele gebied dus van den eeredienst aan de intentie hooge waarde hebben toegekend, of haar onontbeerlijk hebben geacht voor de geldigheid der handeling.

Een woord voor intentie komt in de Misjna nog niet voor; wel het werkwoord: כוון את לבו, zijn hart richten. Ook gebruikt men een andere uitdrukking: לשמו, bepaaldelijk met het oog op de te verrichten kultische handeling. De leer van de intentie is nog in wording. Iets van hare voorgeschiedenis blijkt in een bekende passage van de Misjna waar gezegd wordt dat de vroegere vromen voor of ook wel voor en na het ritueele gebed eenigen tijd in overpeinzing plachten door te brengen [5]).

---

[1]) Megilla II 2.
[2]) 'Erochin III 5—7.
[3]) III 2.
[4]) Ḥagiga II 5 vg.
[5]) Berakot V 1.

Oorsprong en doel der intentie vallen hier samen: de werken van den eeredienst worden niet verricht als opus operatum; ze zijn telkens opnieuw een welbewuste daad van vroomheid waarbij alle sleur moet vermeden worden. In dezen zin spreekt zich dan ook de latere joodsche ethiek uit [1]); vandaar dat de intentie opkomt in verband met de meest eigenlijke handeling van vroomheid: het gebed.

Men zal dus niet kunnen ontkennen, dat de Moslims hunne leer der intentie, althans in hoofdzaak, uit het joodsche recht overgenomen hebben. Op twee bijzonderheden moet daarbij nog gewezen worden: in beide godsdiensten is de zetel der intentie het „hart"; reeds in de Misjna komt, zooals bij den 'eroeb blijkt, de formuleering der intentie voor.

Wij mogen evenwel bij Misjna en Tosephta niet blijven staan; de talmoedische discussies zijn nog duidelijker. In de eerste plaats vindt men hier den term intentie zelf: כוונה kawwana, richting, waarvan het arabische nīya de exacte vertaling is. Verder worden de meeste onderwerpen der Misjna die wij reeds bespraken, min of meer uitvoerig toegelicht. Nog één voorbeeld wil ik noemen: dat namelijk de hoogepriester op den grooten verzoendag de verschillende offers inleidt met formules, als: Ik offer dit brandoffer, ik offer dit zondoffer enz. [2]), waaruit de uitgesproken formuleering en de preciese definitie van de volgende handeling blijken evenals die bij de Moslims gewoon zijn.

Maar de talmoedische discussies toonen ons nog iets anders: in den tijd die tusschen de redactie van Misjna en Tosephta (3e eeuw na Chr.) eener- en die van den babylonischen Talmoed (6e eeuw na Chr.) anderzijds ligt, is de intentie als bestanddeel der kultische handelingen een voorwerp van meeningsverschil geweest. Twee maximes staan tegenover elkaar. De eene luidt: לצאת בעי כוונה [3]) of ook: מצות צריכות כוונה [4]), voor de

---

[1]) Sefer Chesidim (Krakow 1581) fol. 12*b*: ולא יעשה כאדם העושה דבר במנהג ומוציא דברים מפיו בלא הגיון הלב.

[2]) Joma 17*b*.

[3]) 'Eroebin 95*b*.

[4]) Berakot 13*a*.

rechtsgeldigheid is de intentie een vereischte. De tweede: לצאת לא בעי כוונה לעבור בעי כוונה [1]), de intentie is niet vereischt voor de rechtsgeldigheid, maar overtredingen vereischen de intentie [om als overtredingen te gelden]; of ook: מצות אין צריכות כוונה [2]), de geboden vereischen de intentie niet.

Daar de Talmoed geen wetboek maar een verzameling van juridische beschouwingen is, wordt de kwestie niet beslist. Men moet met de mogelijkheid rekening houden, dat deze zwevende houding op de oudste mohammedaansche juristen van invloed geweest is [3]).

Wanneer uit deze getuigenissen gebleken is, dat de leer van de intentie tengevolge van joodschen invloed in het mohammedaansche recht binnengekomen en daar tot een juridische kategorie geworden is, dan moet verder de vraag opgeworpen worden of de christelijke semietische literatuur met de intentie in dezen bijzonderen vorm bekend blijkt. Met het stellen van deze vraag verbindt zich al dadelijk de overweging, dat de christelijke eeredienst, daar hij uit den joodschen voortgekomen is, met een zoo gewichtig begrip niet geheel onbekend zal zijn; en dat in het Christendom de handelingen van den geloovige in ongelijk mindere mate dan in Jodendom en Islām juridisch geregeld en tot een juridisch systeem uitgewerkt zijn.

Wie het groote werk van Afrahaț opslaat, dat over de zuilen van het Christendom handelt en uitvoerig het geloof, de godsdienstoefening, het vasten, den doop enz. bespreekt, zal zonder gevolg naar den term intentie zoeken en ook nauwelijks iets vinden, dat verwantschap met de joodsche en mohammedaansche leer op dit punt vertoont.

Voor zoover mij bekend is, is de eenige auteur die de intentie noemt of omschrijft Bar Hebraeus, in de beide werken die den eeredienst raken: Nomokanon en Ethikon. Het is

---

[1]) Rosj Hasjana 28*b*.

[2]) ibidem.

[3]) Bij de discussie wees de Heer Oppenheim er op, dat in de tegenwoordige joodsche praktijk de kawwana een hooge plaats bekleedt.

alweer opvallend, dat van de canones over de feesten en de vasten, door Bar Hebraeus van talrijke autoriteiten overgenomen, geen enkele de intentie behandelt. Alleen waar Bar Hebraeus zelf een samenvatting geeft, blijkt hij met de gedachte bekend. Hij zegt: wie het ritueele gebed wil verrichten gaat staan, met het gezicht naar het oosten, de handen op de borst gevouwen; hij concentreert zijn gedachten [1]) en spreekt: Heilig, heilig, heilig enz. [2])

Duidelijker zijn de voorschriften over het vasten. Wie in den vastentijd opstaat en het ritueele gebed gaat verrichten, moet zijn gemoed op het vasten richten en bedenken, dat hij op het punt is de vasten te beginnen. De noodzakelijkheid der intentie blijkt hieruit, dat velen door een toeval niet eten, zonder dat deze negatieve daad als vasten geteld kan worden [3]).

Evenzoo schrijft Bar Hebraeus voor dat het ritueele weenen, dat het reciteeren van Psalmen moet begeleiden, plaats hebbe met oordeel [4]).

Deze voorbeelden hebben voor ons onderzoek ongelijke waarde. In de eerste plaats blijkt er uit, dat noch Nomokanon, noch Ethikon of Jawna een vasten term hebben voor de intentie. Nu eens is het concentratie, dan attentie, dan oordeel. Verder kan het ritueele weenen met oordeel nauwelijks als een voorbeeld van intentie gelden. Van meer belang is de concentratie bij het ritueele gebed; maar eigenlijk is Bar Hebraeus, zooals uit het vervolg van de passage blijkt, hier op het terrein der mystiek en spreekt hij van het gebed der Ingewijden. Het duidelijkst en een zuiver geval van intentie is de formuleering voor de vasten. Maar reeds de onbeholpen en omslachtige manier waarop zij beschreven wordt en de blijkbaar noodig geachte motiveering, doen zien dat Bar Hebraeus hier schrijft voor lezers, die met de intentie als ritueel voorschrift nauwelijks bekend waren. Daarbij komt nog, dat Ethikon en Jawna, wat opzet

[1]) ܟܢܫ ܚܘܫܒܘܗܝ

[2]) Nomocanon, ed. Bedjan, p. 65. Vgl. Jawna, ed. Bedjan, p. 542.

[3]) Ethikon, p. 81; Jawna, p. 542.

[4]) Jawna, p. 544.

en indeeling en alle hoofdzaken betreft, afhankelijk zijn van Ghazālī's Iḥyā' en het vermoeden dus voor de hand ligt, dat Bar Hebraeus een mohammedaansch voorschrift voortplant en niet een christelijk.

Onze conclusies zijn in overeenstemming met wat wij verwachtten te vinden: de leer van de intentie, hoewel niet vreemd aan den christelijken eeredienst, neemt er, als zoodanig, geen plaats van beteekenis in.

III.

Het semietisch monotheïsme heeft, afgezien van zijn juridische ontwikkeling, drie hoofdwegen gebaand waarlangs het zijn ontwikkelingsproces heeft volbracht: die van dogmatiek, ethiek en mystiek. Het algemeen karakter van de beteekenis der intentie komt uit in het feit, dat de beide laatstgenoemde richtingen de intentie kennen in denzelfden kategorischen zin als de eeredienst; evenals de handelingen van den eeredienst ongeldig zijn zonder haar, zoo is ook de waarde van ethische daden nietig en de mogelijkheid van mystiek leven uitgesloten, wanneer niet de intentie aanwezig is. Het gebied der dogmatiek raakt zij natuurlijk niet.

Wanneer wij de beteekenis der intentie voor de semietische ethiek willen waardeeren, kunnen wij ons uitgangspunt nemen in de veel genoemde spreuk: انما الاعمال بالنية „de werken der wet ontleenen hunne waarde aan de intentie" [1]). Want deze spreuk wordt niet alleen in juridischen, maar ook en voornamelijk in ethischen zin gebruikt. In de traditieverzamelingen wordt zij verbonden met uitspraken, die het ethisch karakter van de werken der wet duidelijk doen uitkomen. Het resultaat der handelingen komt overeen met de intentie: wie de hidjra verricht naar Allāh en zijn gezant, diens hidjra is naar Allāh en zijn gezant; wie de hidjra verricht met het oog op een wereldsch

---

[1]) Ook: انما الاعمال بالنيات Bokhārī, Bad' al-Waḥy, b. 1; Īmān, b. 41; Ḥiyal, b. 1; Moslim, ed. Nawawī IV, p. 313.

goed, dat hij wil bereiken, of een vrouw die hij wil trouwen, ook diens hidjra is in overeenstemming met zijne bedoeling [1]). Wie als deelnemer aan den heiligen oorlog valt, mag zeker zijn van onmiddellijke opneming in het paradijs. Dit is evenwel alleen de buitenkant der theorie. Een traditie zegt: Wie ten strijde gaat opdat het woord van Allāh de overhand hebbe, die gaat den weg van Allāh. Maar wie ten strijde trekt opdat anderen het zien of hooren, die heeft de hel verdiend [2]).

Op hetzelfde standpunt staat de ethiek der semietische Christenen. Wie van alle bezit afstand doet maar daarbij treurt over wat hij opgeeft, die is niet een bezitlooze [3]). De arme, die een aalmoes aanneemt, moet goed toezien op de intentie (ܢܝܫܐ) van den gever; wordt deze geleid door de zucht om te pronken met een daad waarvoor hij geprezen wil worden, of behandelt hij de aalmoes als een genadegift, dan moet de arme die niet aannemen [4]).

Bar Hebraeus weet dat er velen zijn die de moeiten van het ascetische leven dragen om zich daardoor naam te verwerven. Hij schat deze wijze van doen niet hoog, maar wil haar toch niet geheel veroordeelen; want, zegt hij met een citaat uit Johannes Climacus, het zaad valt dikwijls in de aarde zonder dat iemand het bedoeld heeft en brengt rijke vrucht voort; terwijl het in zooveel andere gevallen met zorg door den landbouwer behandeld wordt en toch onvruchtbaar blijkt [5]).

---

[1]) Bokhārī, Imān, b. 41: ولكل امرىء ما نوى فمن كانت هجرته الى الله ورسوله فهجرته الى الله ورسوله ومن كانت هجرته لدنيا يصيبها او امرأة يتزوجها فهجرته الى ما هاجر اليه. Ook Ḥiyal, b. 1.

[2]) Moslim, Ṣaḥīḥ, ed. Nawawī IV 311: من قاتل لتكون كلمة الله هى العليا فهو فى سبيل الله .... من قاتل للرياء والسمعة استحق النار

[3]) Johannes Climacus (ed. Raderus) p. 256: *εἰ δὲ λυπεῖται ἔν τινι οὔπω ἀκτήμων γέγονεν.*

[4]) Bar Hebraeus, Ethikon, p. 407: ܘܢܚܘܪ ܒܢܝܫܐ ܕܡܗܘܒܢܐ ܐܢ܂ ܚܙܐ ܕܫܘܒܗܪܬܐ ܒܥܐ ܠܡܥܒܕܗ ܐܘ ܕܡܘܗܒܬܐ ܚܝܕ ܕܢܬܠܝܗ̇ ܠܐ ܢܩܒܠܝܘܗ̇ ܠܡܘܗܒܬܗ

[5]) Jawna, p. 524. Johannes Climacus, p. 9.

G̲h̲azālī bespreekt dezelfde kwestie op zijne wijze: Men kan afstand doen van zijn bezittingen uit ridderlijkheid (مروءة و فتوة) uit vrijgevigheid of uit goedheid (حسن خلق); wie zich zoo aan de asceten gelijk maakt, is evenwel nog geen asceet: alleen wie zich tot een asceet maakt omdat hij de pooverheid dezer wereld in vergelijking met de waardij der toekomende inziet, die is een wereldverzaker [1]).

Zulke voorbeelden zouden gemakkelijk vermenigvuldigd kunnen worden. Maar het is reeds duidelijk, dat de ethische intentie tegenover de juridische een hoogere instantie vertegenwoordigt. Een rechtshandeling kan in juridisch-kultischen zin onberispelijk zijn en voor het hof der ethische intentie veroordeeld worden. Omgekeerd kan een juridische handeling als zoodanig bij de laagste klasse der gunstige kategorieën, die der geoorloofde dingen ingedeeld, maar naar de ethische intentie gemeten, veel hooger geschat worden. G̲h̲azālī, de heraut der ethiek, heeft de hoogheid van de leer der intentie uitvoerig besproken en gaarne erkend; toch moet hij toegeven, dat hare macht grenzen heeft: de scheiding tusschen geoorloofd en verboden in juridischen zin vermag zij niet op te heffen [2]).

Niettemin — reeds de kanonieke traditie erkent, dat de intentie het goddelijk criterium is en dat zij het loon voor de goede werken bepaalt. Voor iedere uitgave die gij doet om Gods wil, zult gij beloond worden, tot de bete toe, waarmee gij den mond van uwe vrouw vult [3]). Wanneer ʿAbd Allāh b. T̲h̲ābit b. Ḳais op sterven ligt, klaagt zijn dochter: Ik had gehoopt, dat gij als geloofsgetuige zoudt sterven; ik had uwe

---

1) Iḥyā' II 188.

2) Iḥyā' II 203: فقوله الاعمال بالنيات عامّ فى الواجبات والمندوبات والمباحات دون المحظورات فان النية لا تؤثر فى اخراجها عن كونها من المحظورات. En IV 316 vgg., waar dit uitvoerig aangetoond wordt.

3) Bok̲h̲ārī, Īmān, b. 41: لن تنفق نفقة تبتغى بها وجه الله الّا أُجرت عليها حتى ما تجعل فى فم امرأتك

uitrusting al gereed gemaakt. Daarop zegt Moḥammed: Allāh heeft zijn loon vastgesteld in overeenstemming met zijne intentie [1]).

Het is, na deze uiteenzetting, niet noodig te betoogen, dat de mohammedaansche literatuur voor kunstgrepen, die een juridische handeling als zoodanig niet ongeldig maken, maar in strijd zijn met de bedoeling der wet, weinig waardeering heeft. En hoewel de eene juridische school minder rigoristisch is dan de andere, is het voor den geest van het recht zeker typeerend dat het hoofdstuk Listen in Bokhārī's verzameling begint met de traditie: de werken ontleenen hunne geldigheid aan de intentie enz.

Men kan zeggen (en het is uit een van de gegeven voorbeelden reeds gebleken) dat, evenals op juridisch, ook op ethisch gebied de intentie een zelfstandigheid is geworden, die als een werk of als plaatsvervanger van een werk geldt. Iemand, die gaarne aan den heiligen oorlog zou deelgenomen hebben, maar in zijn voornemen verhinderd wordt, ontvangt niet alleen het loon voor den heiligen oorlog, maar zelfs dat van hen, die als geloofsgetuigen vallen. In algemeenen vorm wordt deze gedachte weergegeven in de traditie: Wie van zins was een goed werk te doen, maar dit niet volbracht, hem wordt de gezindheid aangerekend als het werk zelf [2]).

Deze traditie wordt Moḥammed in den mond gelegd. Blijkbaar is zij, evenals de juridische leer van de nīya, onder joodschen invloed geformuleerd. Zij komt reeds in den Talmoed voor: Wanneer iemand van zins was een gebod te vervullen, maar daarin verhinderd werd zoodat hij het niet volbracht, dien wordt door de Schrift de gezindheid aangerekend als het werk zelf [3]). En de ethiek leert: Wie in zijn hart rijpelijk overlegd heeft om bijvoorbeeld afgoderij te begaan, die heeft

---

[1]) Mowaṭṭa', ed. Zorkānī, II 21.

[2]) Iḥyā' IV 316: من همّ بحسنة فلم يعملها كتبت له حسنة

[3]) Berakot 6a: חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה.

ze zoo goed als begaan [1]). Een voorbeeld van dezen regel: Wanneer iemand van zins is varkensvleesch te eten, maar toevallig lamsvleesch nuttigt, moet hij boete of zoengeld betalen; hoeveel te meer hij die van zins was varkensvleesch te eten en het ook deed [2]).

Hier schijnt de uitvoering van een voorgenomen daad toch hooger aangerekend te worden dan de intentie op zich zelve. Deze opvatting is ook in de moslimsche traditie bekend: wie een goed werk bedoelt, maar het niet uitvoert, dien wordt de gezindheid als uitvoering aangerekend; maar wie het wel uitvoert, dien wordt het tienvoudig aangerekend [3]). En evenens: Wanneer iemand er op zint een zonde te doen, rekent hem dan de gezindheid alleen niet aan; wanneer hij aan de gezindheid uitvoering geeft, rekent hem de zonde dan aan [4]).

In deze beide tradities geldt de gezindheid minder dan de uitvoering. Maar de uitlegging van de laatstgenoemde maxime staat niet vast. De meerderheid der theologen wil haar niet aanvaarden in dezen zin, dat het voornemen een slechte daad te doen niet onder de kategorie der gedachtezonde zou vallen; zij vat het werkwoord هَمَّ op in den zin van „in de gedachte komen” [5]). Dan valt de traditie dus eigenlijk buiten de leer van de intentie.

Aangaande de waarde der intentie in vergelijking met hare uitvoering hebben wij dus twee meeningen leeren kennen: volgens de eene staan intentie en uitvoering gelijk; volgens de andere

---

[1]) Sefer Chesidim, 30*b*: מחשבה מי שיעץ וגמר בלבו לעשות כגון לע"ז כאילו עשאה.

[2]) Nazir 23*a*: ומה מי שנתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה טעון כפרה וסליחה המתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר אל אחת כמה וכמה.

[3]) Lisān XX 223: من نوى حسنة فلم يعملها كتبت له حسنة ومن عملها كتبت له عشرا. Cf. Muslim, Ṣaḥīḥ, Hoofdstuk Īmān, trad. 201.

[4]) Muslim, Ṣaḥīḥ, Hoofdstuk Īmān, traditie 203 en vgg.: اذا همّ عبدى بسيئة فلا تكتبوها عليه فان عملها فاكتبوها سيئة

[5]) Nawawī I. 203.

heeft de uitvoering grooter waarde. Volgens een derde staat de intentie boven de uitvoering; men kan haar de apotheose van de intentie en van de ethiek noemen. Zij knoopt zich vast aan de traditie: de intentie van den geloovige is beter dan zijn werken [1]). Wie de verklaring van deze traditie in den Lisān al-ʿArab leest, zal zeker niet aan een apotheose van de intentie denken. Daar wordt aldus geredeneerd: wanneer iemand gedurende zijn geheele leven bij de gezindheid des geloofs blijft en zich voorneemt om in gehoorzaamheid aan Allāh de werken der wet te vervullen, dan zal Allāh hem in het paradijs een vaste plaats schenken, niet op grond van zijn goede werken, maar op grond van zijn intentie. Maar al leeft iemand ook honderd jaar en verricht goede werken zonder intentie, dan komt hij toch in de hel [2]).

Hier wordt de intentie verheerlijkt om hare belooning. De ethische mystiek van Ghazālī en anderen schat zulk een motief niet hoog. Ghazālī zelf heeft dan ook een geheel andere opvatting van de traditie uiteengezet. Hij begint met te betoogen, dat hier twee zelfstandigheden vergeleken worden, waarvan de eene het praedicaat goed in hoogere mate bezit dan de andere. De intentie begeleidt hier dus niet de goede werken; zij staat er zelfstandig naast. Het gemeenschappelijk doel van beide is de ziel voor te bereiden op de vereeniging met God. Vergelijkt men de intentie met de handelingen, dan vindt men tusschen beide dezelfde verhouding als tusschen het hart en de ledematen. De intentie is een centraal orgaan en de werken zijn de uitingen daarvan. Dit is de zin van de spreuk: de intentie van den geloovige is beter dan zijn goede werken [3]).

De intentie als goede bedoeling zonder bijoogmerken, wordt door de Moslims aangeduid met den term (اخلاص), ikhlāṣ, een synoniem van nīya maar uitsluitend in bonam partem en in zeer

---

[1]) نية المؤمن خير من عمله

[2]) Lisān XX 223.

[3]) Iḥyā' IV 314—316.

bijzonderen zin gebruikt. De term is voorbereid in den Ḳor'ān die telkens spreekt van hen die zich „met toewijding" aan Allāh gegeven hebben. Het spraakgebruik in de ethische en mystieke literatuur wijkt hiervan niet sterk af. De ethiek is zich van de centrale beteekenis der intentie in dezen hoogeren zin zoozeer bewust, dat zij zelve herhaaldelijk definities van het begrip ikhlāṣ geeft, Ghazālī behandelt in zijn hoofdstuk over de intentie ook de toewijding. Na een semasiologische uiteenzetting die betoogt dat de wortel synoniem is met het begrip zuiverheid, en tegensteld aan vermenging, geeft hij voorbeelden van werken der wet die niet in den zin van ikhlāṣ worden uitgevoerd. Daarna geeft hij zijn definitie van ikhlāṣ in ethischen zin, waarvan hier een gedeelte moge volgen: Toewijding bestaat hierin, dat men de goede werken zuiver houdt van alle bijoogmerken, zoowel geringe als belangrijke, zoodat ze uitsluitend ten doel hebben nader [tot God] te komen. Dit is dan hun eenig motief. Zulk een gezindheid kan men alleen verwachten bij iemand die God liefheeft met vurige liefde en wiens gedachten verzonken zijn in de toekomende wereld, zoo dat voor de liefde tot deze wereld in zijn hart geen plaats is overgebleven. Zoo iemand verlangt ook niet naar voedsel en drank, maar zijn verlangen is te vergelijken met het verlangen naar het voldoen aan zijn behoeften in zoover die een noodzaak zijn door de natuur opgelegd. Zoo begeert hij de spijzen niet omdat ze spijzen zijn, maar omdat ze hem kracht geven tot het dienen van God. En hij zou wenschen tegen de pijn van den honger opgewassen te zijn, om van de behoefte aan voedsel bevrijd te zijn. Zoo blijft er in zijn hart geen band met wat uitgaat boven het noodzakelijke en dit alleen zoekt hij aangezien het tot zijn religie behoort; en tenslotte is zijn eenige gedachte God [1]).

Ikhlāṣ wordt zoodoende de aanduiding van de religieuse levensrichting, die alle daden stuwt en stuurt. Deze richting gaat niet alleen langs alle egoïstische bijoogmerken heen, zij

---

[1]) Iḥyā' IV 326.

laat alle menschelijke consideraties liggen en wendt zich alleen tot God [1]).

Zoodat ten slotte ook weer ikhlāṣ tot een zelfstandigheid is geworden, die met den menschelijken wil en de menschelijke autonomie niets meer te doen heeft. Ḳushairī vertelt namelijk dat er een exoterisch en een esoterisch begrip ikhlāṣ bestaat. Het eerste houdt in absolute, belangelooze toewijding. Het tweede duidt iets aan dat over den mensch komt, niet iets dat in hem is; zoodat men goede werken verricht waar men eigenlijk buiten staat, waarop men geen gezicht heeft en die men niet kan berekenen [2]). — Ikhlāṣ is dus een hooge staat van ethische en mystische ontwikkeling of wel een charisma geworden; zoo is ook een andere uitspraak van Ḳushairī te verstaan: رياء العارفين افضل من اخلاص المريدين „de riyā' der ingewijden is nog beter dan de toewijding der novitii". Het tegendeel van ikhlāṣ is namelijk riyā', het doen van goede werken met een bijoogmerk. R. Hartmann heeft onlangs de beschrijving van een mystieke secte gepubliceerd, die uit vrees voor riyā', voor werkheiligheid en zelfverheffing, zich vertoont onder den schijn van afstootende zonde [3]).

De theorie van ikhlāṣ heeft in den Islām zulk een beteekenis en verbreiding gekregen, dat er welhaast geen ethisch of mystisch boek in het Arabisch is, dat er geheel aan voorbij gaat. Toch is de gedachte — het doen van goede werken alleen met het oog op God — evenzeer verwant aan Joden- en Christendom en het is zeer waarschijnlijk dat hier de mohammedaansche ethiek hare aanknoopingspunten gevonden heeft, om dan

---

[1]) Ḳushairī, Risala, p. 111: ويصح ان يقال الاخلاص تصفية الفعل عن ملاحظة المخلوقين

[2]) Risāla, p. 112: سمعت ابا عثمان المغربى يقول الاخلاص ما لا يكون للنفس فيه حظ بحال وهذا اخلاص العوام واما اخلاص الخواص فهو ما يجرى عليهم لا بهم فتبدو منهم الطاعات وهم عنها بمعزل ولا يقع لهم عليها رؤية ولا بها اعتداد فذلك اخلاص الخواص

[3]) As-Sulamī's Risālat al-Malāmatiya, in Der Islam VIII 157 vgg.

verder haar eigen draden te spinnen. Reeds de Misjna zegt dat alle werken moeten geschieden met het oog op God [1]; en de Talmoed verklaart dat het bij de goede werken niet op veel of weinig aankomt, maar daarop dat het hart op God gericht zij [2]. De Bergrede kan voor een groot deel een lofzang op ikhlāṣ genoemd worden en Basilius verkondigt als doel der goede werken het volbrengen van God's wil [3]; hij spreekt ook in dit verband van de *ἀμετεώριστος διάθεσις*, waarin het begrip nīya reeds aanwezig is.

Maar nu blijkt verder, dat de Islām, die eerst tegenover de beide andere monotheïstische godsdiensten receptief is, ten slotte van de voogdij zich losmaakt om het zoover te brengen, dat joodsche en christelijke denkers onder zijn invloed komen. Ten aanzien van de leer der zuivere intentie en toewijding blijkt dat ook. Baḥya b. Josef b. Peḳuda heeft in zijn boek over ethiek een hoofdstuk ikhlāṣ opgenomen [4], dat in zijn hoofdgedachten moslimschen invloed vertoont. Ook hier worden de handelingen alleen waarlijk zedelijk geacht wanneer ze uit zuivere toewijding geboren worden.

De schrijver van het ethische werk Sefer Chesidim knoopt zijn betoog vast aan de reeds genoemde spreuk uit de Misjna: alle werken moeten met het oog op God geschieden. Wie eet of slaapt doet dat niet om krachten te winnen voor wereldsche dingen of het verwerven van geld, maar om standvastig te zijn in de vreeze Gods en zich met de Wet te kunnen bezig houden. Wie zijn handen wascht of de zegenformule over vruchten en gewassen op zijn tafel uitspreekt, moet de intentie hebben den naam van zijn schepper te zegenen [5]. — Men mag van zijn

---

1) Abot 2 12: כל מעשיך יהיו לשם שמים

2) Berakot 17*a*: אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים

3) Opera II 342.

4) ed. Yahuda (Leiden 1912) p. 288 vgg.

5) כל מעשיך יהיו לשם שמים לא יהיה אדם הולך לאכול או לישן ושיהיה בריא ושמן לעסוק בדברי העולם הזה ולהיות רודף אחר הממון אלא אישן ואוכל כדי שאוכל לעמיד ביראת בוראי ולעסוק בתורתו ומצותיו וכשהוא נוטל ידיו או כשמברך על הפירות או על המצות השגורות בפי כל האדם יכוי לבו לברך לשם בוראו וג" (fol. 12*b*).

goede werken geen kroon maken om zich daarmee te sieren voor de menschen. Want men verwerft de goddelijke tevredenheid niet, wanneer men de gunst der menschen bedoelt [1]).

Het is alsof dit alles uit Ghazālī overgenomen is; niet alleen de beschouwingswijze, maar zelfs het voorbeeld van zuivere toewijding in het geval van eten en slapen komt in den Iḥyā' voor. Hiermee is natuurlijk niet gezegd, dat Jehuda Hechasid Ghazālī gelezen heeft; de mogelijkheid bestaat, dat beiden een gemeenschappelijke bron gehad hebben. Maar in ieder geval blijkt, dat de joodsche ethiek van dezen tijd onder moslimschen invloed staat, zonder daarmee buiten de joodsche sfeer geraakt te zijn.

Ik wil evenwel op één verschilpunt tusschen Ghazālī en de joodsche ethiek ten aanzien van de leer der zuivere toewijding de aandacht vestigen. Ghazālī is namelijk mysticus in zijn opvatting van het doel van de zuivere toewijding; zij is volgens hem het middel om tot de godheid te naderen. Baḥya en Jehuda drukten zich anders uit: volgens hen is zij het middel om God's tevredenheid (רצון, رضا) te verwerven.

Dat de term إخلاص van mohammedaanschen oorsprong is, wordt reeds waarschijnlijk gemaakt door het feit dat hij uit een in den Ḳor'ān telkens voorkomende formule is afgeleid, maar blijkt verder uit de omschrijvingen die de joodsche en de christelijke ethiek voor den term hebben moeten invoeren. In de hebreeuwsche vertaling van Baḥya's werk wordt إخلاص door יחוד weergegeven, een term die in dezelfde vertaling ook als aequivalent van توحيد gebruikt wordt en daarmede dan ook etymologisch en semasiologisch ten nauwste verwant is. Men ziet dus dat deze vertaling bij gebrek aan een betere gebruikt wordt.

Bar Hebraeus heeft in zijn Ethikon en Jawna zich met een omschrijving moeten behelpen, die evenwel van wijder strekking is dan ikhlāṣ. Hij gebruikt namelijk den term zuiverheid van overleggingen (ܕܟܝܘܬܐ ܡܚܫ̈ܒܬܐ). Hij geeft zelf deze definitie van het

---

1 ואל תעשם עטרה להתעטר בו בעשותך המצות בפני הבריות להתהלל בהם כי לא נגיע אל רצון בוראינו לפי שאנו עוברים למצא חי בעיני בני אדם.

begrip: Zuiverheid van overleggingen bestaat hierin dat de mensch bij alle affecties der ziel en bewegingen van het lichaam uitsluitend als doel heeft met God in nadere gemeenschap te treden. Bij gevolg is ieder oogmerk dat zich richt op eenig voordeel liggende buiten de genoemde gemeenschap een vertroebeling van overleggingen en met zuiverheid onvereenigbaar. Dit gaat zelfs zoover, dat wanneer hij die zuiver van overleggingen is, over de zuiverheid zijner overleggingen nadenkt en zich verheugt, niet zuiver van overleggingen blijft. En evenals eer en lof, trots en praal, rijkdom en heerschappij en dergelijke, vertroebeling van overleggingen zijn, zoo moet ook het hopen op de geneugten van het paradijs tot de troebele overleggingen gerekend worden. Daarom heeft een voortreffelijk man gezegd: zuiverheid van overleggingen bestaat hierin dat iedere beweging of rust van den mensch uitsluitend geschiedt om God's wil, zonder hoop op blijvende of vergankelijke belooning. Zooals Mar Euagrius zegt: Hij, wiens majesteit geprezen is, Hij zal voor ons de deur openen, zoodat in ons geen enkele wensch overblijft, dan de begeerte naar Hem. Zoo wenden wij ons van alles af, en terwijl onze geest alleen uitgaat om Hem te zoeken, zal er geen enkele gedachte overblijven die een belemmering zou kunnen zijn voor het aanschouwen van den Heer der wereld [1]).

IV.

Wij zijn hier reeds buiten de eigenlijke sfeer der ethiek en overgegaan in die der mystiek. Toch loopen de draden die de mystiek met de intentie verbinden niet over het begrip zuivere toewijding heen. Wil men de beteekenis van de intentie en hare ontwikkeling en uitbreiding in de mystiek verstaan, dan moet men niet van het ethische gebied, maar van het kultische uitgaan.

De Misjna vertelt, dat de vroegere vromen voor en na het

---

1) Ethikon, ed. Bedjan, p. 469. Cf. Jawna, p. 563.

ritueele gebed een tijd lang in gedachten verzonken waren. Wij hebben gezien, dat de richting der gedachten bij den eeredienst zich van daar uit heeft ontwikkeld tot een juridische kategorie. Naast deze ontwikkeling loopt eene andere, zooals naast de juridische ontwikkeling van den godsdienst een andere loopt; en evenals de eeredienst ten slotte staat of valt met de intentie, zoo wordt ook die andere religieuze lijn, de lijn van mystieke devotie, bepaald door de richting der gedachten. In de eerste plaats wordt de leer der intentie er hier een van devotie [1]). Maar de mystiek heeft aan devotie niet genoeg; wie de hoogten wil bereiken waarop de menschelijke persoonlijkheid één wordt met de goddelijke, heeft al zijn krachten op te roepen, zijn geheele persoonlijkheid los te maken van de waarneembare wereld en zich met alle intentie te concentreeren op wat voor hen de eenige werkelijkheid is of zal worden.

Het einddoel der mystici is in extase met de godheid vereenigd te worden. In den regel wordt de toestand van extase geboren uit het gebed. De concentratie der persoonlijkheid bij het gebed dient in de eerste plaats tot losmaking van het zinnelijk waarneembare; „sluit de vensters opdat het vertrek verlicht worde" is de geliefkoosde maxime, die hier vooral geldt. Eerst dan kan de vlucht naar omhoog beginnen.

De meest kenmerkende uitingen uit de literatuur mogen ter toelichting dienen.

Reeds van ouds heeft de mystiek zich met het onderwerp beziggehouden. Basilius stelt reeds de vraag hoe men bij het gebed de persoonlijkheid kan concentreeren: *πῶς κατορθοῖ τις ἐν τῇ προσευχῇ τὸ ἀμετεώριστον* [2]). Johannes Climacus beschrijft het gebed van den mysticus in drie stadiën: het eerste bestaat in het kategorisch afsnijden van wat van buitenaf de persoonlijkheid wil doen afdwalen; het tweede in het zich concentreeren

---

[1]) Men vergelijke vooral in de Studies in Jewish literature issued in honor of professor Kaufmann Kohler (Berlin 1913) het artikel van H. G. Enelow, getiteld: Kawwana: the Struggle for Inwardness in Judaism (p. 82 vgg.).

[2]) Opera, ed. Garnier (Parijs 1722) II 482 D.

op den inhoud van het gebed. Het derde in het weggevoerd worden van den geest tot God [1]).

Duidelijk spreekt Isaac van Nineve, misschien de diepste mysticus dien de syrische literatuur bezit: De geest, die zooeven zich ontwrongen heeft aan de banden der affecties, om de werken der bekeering te gaan uitoefenen, is een jonge vogel zonder vleugels. Bij het gebed poogt hij zijn ziel zich te doen verheffen boven het aardsche, maar hij kan niet. Want nog kruipt hij op de aarde, waar ook de slang schuifelt. Dan, door de heilige schrift te reciteeren, door goede werken, door de vreeze Gods, door zich alleen bezig te houden met de verschillende profijtelijke werken, leert hij zich te concentreeren. Want buiten deze dingen kent hij nog niets. En ook zij kunnen den geest slechts korten tijd zuiver bewaren. Dan komen weer herinneringen, die het hart troebel en onrein maken. Want hij kent nog niet de waarneming van de lucht van vrede en vrijheid, waarin men den geest concentreert langen tijd achtereen, sereen blijvend, zonder herinnering aan de zinnelijk waarneembare dingen [2]).

Van waarde is ook de beschrijving van Bar Hebraeus: Wanneer het gebed een spreken met God is, zooals de patres leeren, dan zal de geest standvastigheid noodig hebben, wil hij zonder verstrooid te worden zijn Heer bereiken en direct tot Hem spreken. Wanneer — om met Euagrius te spreken — Mozes, de groote, toen hij trachtte de doornstruik die op aarde was te naderen, geweerd werd totdat hij de schoenen van zijn voeten ontbonden had — hoe zoudt gij dan willen aanschouwen Hem, die boven alle zinnelijke en intellectueele waarneming verheven is, zonder van u losgemaakt te hebben alle gedachte aan wat uit de affecties voortkomt? Evenwel — de concentratie van den geest zóó dat alle afdwaling gebannen is, kan niet gemakkelijk bereikt worden en valt niemand in den

---

[1]) Opera, ed. Raderus (Parijs 1633) p. 433: *ἀρχὴ μὲν προσευχῆς προσβολαὶ μονολογίστως διωκόμεναι ἐκ προοιμίων αὐτῶν. μεσότης τε ἐν τοῖς λεγομένοις ἢ νοουμένοις μόνοις εἶναι τὴν διάνοιαν. τὸ δὲ ταύτης τέλειον ἁρπαγὴ πρὸς Κύριον*

[2]) Isaac v. Nineve, ed. Bedjan, p. 92.

schoot; zij wordt slechts verkregen na lange en moeielijke werken, na onafgebroken geestelijke inspanning, na tucht en dwang. Zooals dezelfde Ingewijde zegt: Evenmin als iemand een handwerk kan leeren zonder langdurige oefening, evenmin kan iemand tot het zuivere gebed opklimmen, wanneer hij niet lang met God verkeerd heeft met een rein en eenvoudig hart.

Aba Macarius zegt: Wanneer gij niet geklommen zijt tot het geestelijke gebed, strijd dan om het uiterlijke gebed te verwerven, dan zal later u het geestelijke gebed daarenboven geschonken worden. De deugdelijken weten bij ondervinding dat aanvankelijk de geest moeielijk te concentreeren is. Maar na geruimen tijd en bestendige oefening wijkt de moeielijkheid en dringt de geest dòor tot in de schatkamer des harten. Vooral, wanneer hij slechts een klein deel van de zoetheid van het gebed heeft ontvangen, daarna zich los-maakt van alles wat op aarde en in den hemel is en dus slechts zich daarop richt om in extase bij zijn Heer te zijn en met Hem te spreken. Zooals een volmaakt asceet zegt: Wanneer ik ga staan om mijn dienst [1]) te houden, wordt mij slechts toegestaan [2]) één vijftiende van het Psalmboek te reciteeren. Verder blijf ik gedurende drie dagen in de staande houding terwijl mijn geest in extase bij God is, zonder dat ik vermoeidheid gevoel [3]).

Als voorbeeld van graden van concentratie der gedachten in opklimmende intensiteit kan de volgende beschrijving van Ibn ʿAṭā'allāh gelden: Laat de aanroeping van God niet na, omdat gij u daarbij niet uitsluitend op God concentreeren kunt. Want nalatig te zijn in het pogen is erger dan falen in het pogen. Misschien zal God uwe aanroeping, waarbij gij u nog niet kunt concentreeren, verheffen tot eene waarbij gij uwe aandacht richt; en uwe aanroeping waarin gij uwe aandacht richt, tot eene waarbij gij u concentreert; en uwe aanroeping waarin gij u concentreert, tot eene waarbij gij u uitsluitend concentreert

---

[1]) Het ritueele gebed.

[2]) Door de goddelijke machten.

[3]) Ethikon, p. 3 vgg.

op het object der aanroeping. Dit is vóór God niet te moeielijk [1]).

De mystieke auteurs laten niet na aan te geven hoe concentratie te bereiken is. Het is voor den novitius noodig zijn zintuigen te sluiten, vooral wanneer hij aan het gemeenschappelijke gebed deelneemt of bidt in een kerk met vele afbeeldingen. Daarom is het te verkiezen in een donker vertrek of voor een wand het gebed te verrichten. Ook de ingewijden plegen in een donkere en enge cel te bidden, totdat zij door oefening zulk een hoogte bereikt hebben, dat zij aan het gemeenschappelijke gebed deelnemen zonder te weten wie aan hun rechter- of linkerkant staat [2]). — Of ook wel, wanneer in een bepaalden toestand de neiging tot afdwaling sterker dreigt te worden dan de concentreerende kracht van den geest, moet de mysticus zich dwingen tot reciet, tot psalmgezang en tot knielingen voor het kruis. En wanneer hij zich zoo gestijfd heeft, kan hij zijn geest opsluiten binnen de binnenste deur van het hart [3]).

En Basilius zegt, dat men zich zoo concentreert door altijd uitsluitend aan God te denken [4]).

Van belang is ook Ghazālī's beschrijving: Deze concentratie komt alleen tot stand door oprechtheid van wil en doordat de liefde God's heerscht over het hart, zoodat dit tenslotte gelijkt op den hevig verliefde, die slechts éene gedachte kent [5]).

---

[1]) Ibn 'Aṭā'allāh I, p. 39: لا تترك الذكر لعدم حضورك مع الله فيه لان غفلتك عن وجود ذكره اشد من غفلتك فى وجود ذكره فعسى ان يرفعك من ذكر مع وجود غفلة الى ذكر مع وجود يقظة ومن ذكر مع وجود يقظة الى ذكر مع وجود غيبة عما سوى المذكور وما ذلك على الله بعزيز

[2]) Ethikon, p. 5.

[3]) Ethikon, p. 500.

[4]) Opera II 342, 482.

[5]) Iḥyā' III, p. 68: وهذا التجرد لا يحصل الا مع صدق الارادة واستيلاء حب الله على القلب حتى يكون فى صورة العاشق المستهتر الذى ليس له الّا همّ واحد

De term, waarmee de syrische mystieken de concentratie aanduiden, is ܟܢܘܫܝܐ, het verzamelen; de Moslims gebruiken gewoonlijk يقظة „wakker zijn"; ook wel تخلية القلب عن غير الله „het hart uitsluitend op God richten" [1]); of تجرد (zie boven). De afdwaling der gedachten wordt door de Syriërs met den term ܦܗܝܐ, door de Moslims met dien van غفلة uitgedrukt.

Waar van het positieve begrip sprake is, daar vindt men vaak ook het negatieve, zoodat het niet noodig zal zijn het laatste door nieuwe voorbeelden uit de literatuur toe te lichten.

De concentratie der persoonlijkheid is dus voor den mysticus dat waarmee hij beginnen moet, zal hij in de onstoffelijke wereld doordringen. En eene beschouwing van de mystiek zal deze intentio animi als een mystieke kategorie laten gelden, analoog aan de nīya op kultisch en ethisch gebied, een vereischte om eenige handeling hare mystieke waarde te geven.

Deze concentratie van de persoonlijkheid is ten slotte bij iederen mystieken toestand een middel: de toestand die met de spanning der geheele persoonlijkheid begint, gaat over in dien van extase, waarbij van een spanning der persoonlijkheid geen sprake meer is, omdat de persoonlijkheid zelve overgaat in de godheid. Johannes Climacus zegt het reeds ten aanzien van het gebed: eerst worden alle van buiten komende invloeden afgesneden; dan wordt de aandacht op den inhoud van het gebed geconcentreerd; en ten slotte de *ἁρπαγὴ πρὸς Κύριον* [2]).

Een ander voorbeeld, uit Bar Hebraeus' Ethikon, spreekt nog duidelijker: In het middelste stadium der liefde wordt eerst de geest van den mysticus door de goddelijke genade begiftigd met inzicht in de geschapen dingen. Maar dan wordt hij stil gemaakt, zoodat de afdwaling der gedachten ophoudt, en hij zich alleen op den schepper concentreert. De concentratie is zoo sterk en zoo aanhoudend, dat de mysticus wanneer hij wakker is voor slapend, en wanneer hij slaapt voor

---

[1]) Goldziher in Der Islam VIII 209.

[2]) Boven, p. 132 vg.

wakker gehouden wordt. Wanneer deze toestand een tijd lang geduurd heeft, verschijnt zijn Heer hem, voornamelijk gedurende het gebed, met de plotselinge hevigheid van een bliksemstraal; zulke visioenen onderbreken telkens het gebed en brengen hem in een toestand van stupor; dan begint de liefde tot zijn Heer zoo hevig in hem te branden, dat hij ten slotte geheel in vlam staat; zijn ledematen worden slap en hij valt onmachtig neer [1]).

De concentratie is dus de bodem waaruit de eigenlijke mystieke toestanden moeten voortkomen. Zóó beschouwd is zij een beginstadium; en daarom kan een moslimsch mysticus zeggen: De weg tot Allāh heeft een begin, een midden en een einde; het begin is de concentratie en de bekeering; het midden is de liefde en de goede gewoonten; het eind is gnosis en wetenschap [2]).

Wanneer nu de concentratie een beginstadium is, dan volgt daaruit dat zij voor den waren mysticus niet bij bepaalde handelingen begint, maar dat zij een levenshouding geworden is. Porphyrius vertelt, dat Plotinus, hoewel belast met vele dagelijksche beslommeringen, nooit *τὴν πρὸς τὸν νοῦν τάσιν* verslapte [3]); alleen in den slaap liet hij *τὴν πρὸς ἑαυτὸν προσοχήν* varen [4]). En Basilius bespreekt de vraag of het mogelijk is altijd en overal in de geconcentreerde houding te blijven [5]). Bar Hebraeus vertelt, dat een kloosterling van den Sinai, toen hem gelast werd den tuin te begieten, zijn hoofd met zijn kap bedekte. Toen een ander hem daarover opheldering vroeg, antwoordde hij: dat doe ik om de boomen niet te zien, waardoor

---

[1]) Ethikon, p. 497.

[2]) ʿImād al-Dīn aan den rand van Abū Ṭālib's Ḳūt al-Ḳulūb II 104: السلوك الى الله له بداية وتوسط ونهاية فالبداية هى اليقظة والتوبة والتوسط المحبة والادب والنهاية المعرفة والعلم

[3]) Vita Plotini, ed. Creuzer § 9.

[4]) ib., § 9.

[5]) Opera II 483 A: *εἰ δυνατὸν κατορθῶσαι τὸ ἐν παντὶ καὶ πάντοτε ἀμετεώριστον.*

mijn geest zijn werk zou neerleggen en zich met de boomen bezighouden [1]). En van den bekenden mysticus al-Sjiblī wordt verteld, dat hij in het begin van zijn loopbaan dagelijks verblijf hield in een hut, waarheen hij een bundel roeden meebracht. En zoodra hij zijn aandacht op een afdwaling betrapte, kastijdde hij zich zoolang totdat de roeden aan splinters waren [2]). Tenslotte is het tegendeel van concentratie, ܦܗܝܐ en غفلة, ook de toestand die langzamerhand moet opgeheven worden om vernietigd te worden door de concentratie; en zoo is voor den mysticus divagatie eigenlijk de zonde. Toen men aan Dhu 'l Nūn vroeg naar de bekeering, antwoordde hij: De gewone geloovigen bekeeren zich van zonden; de ingewijden van divagatie [3]).

---

[1]) Ethikon, p. 5. vg.

[2]) Ḳushairī, Risāla, p. 118: وقيل ان الشبلى كان فى ابتداء امره يتزن كل يوم سربا ويحمل مع نفسه جرمة من القضبان فكان اذا دخل قلبه غفلة ضرب نفسه بتلك الخشب حتى يكسرها على نفسه

[3]) Ḳushairī, p. 55: وسئل ذو النون المصرى عن التوبة فقال توبة العوام من الذنوب وتوبة الخواص من الغفلة

BIJLAGE.

Minutieuse geschilpunten tusschen de rechtsgeleerden ten aanzien van gevallen van nīya [zie boven p. 113]; volgens Sha'rānī, al-Mīzān al-Kubrā.

1. Wanneer iemand de groote wassching verricht met de bedoeling zijn onreinen toestand te verlaten, mag dan deze wassching tevens verricht worden met het doel om aan de Vrijdagsgodsdienstoefening te kunnen deelnemen? Mālik zegt, dat noch de nīya voor de wassching van onreinheid, noch die voor den Vrijdagsdienst in dit geval effectief zijn: de drie mudjtahid's verklaren beide nīya's voor geldig (Sha'rānī I, p. 228).

2. Mālik en Shāfi'ī zeggen, dat de imām bij de godsdienstoefening niet verplicht is in zijne nīya op te nemen het voornemen om als imām op te treden; het wordt evenwel gaarne gezien. Alleen voor den imām bij den Vrijdagsdienst is de bedoelde nīya verplicht.

Volgens Abū Ḥanīfa is de bedoelde nīya alleen verplicht voor den imām die vrouwen voorgaat bij het ritueele gebed. Maar bij drie gelegenheden is de bedoelde nīya voor den imām verplicht: Bij de gemeenschappelijke ṣalāt in de vlakte van 'Arafāt en die op de beide feesten.

Aḥmad b. Ḥanbal verklaart bovenbedoelde nīya niet voor فرض of واجب; hij noemt haar شرط (Sha'rānī I, p. 205).

3. Wanneer iemand alléén de ṣalāt begint en in zijn nīya opneemt het voornemen deze ṣalāt zonder onderbreking met de gemeente voort te zetten, is deze ṣalāt volgens Mālik en Shāfi'ī rechtsgeldig, volgens Abū Ḥanīfa nietig (Sha'rānī I, p. 205).

4. Wanneer hij, die de ṣalāt verricht, zich voorneemt, zonder dat hij daarvoor een excuus heeft, van zijn imām af te wijken, wordt volgens Abū Ḥanīfa en Mālik de ṣalāt nietig; volgens Aḥmad en de meeste Shāfi'ieten wordt zij niet nietig (Sha'rānī I, p. 207).

5. De nīya voor het wasschen van een doode wordt door Mālik verplicht (واجب) geacht; door Abū Ḥanīfa en Shāfi'ī (naar de beste lezing) niet (Sha'rānī I, p. 240).

6. Volgens Mālik, Shāfi'ī en Aḥmad moet de nīya voor het vasten nauwkeurig gedefinieerd worden; bij het vasten in Ramaḍān moet zij iederen nacht tusschen zonsondergang en zonsopgang geformuleerd worden. Volgens Abū Ḥanīfa is de nauwkeurige definitie niet vereischt en bij het vasten in Ramaḍān behoeft de nīya niet 's nachts geformuleerd te worden en wanneer iemand dit nalaat, geldt zij nog tot het begin van den volgenden middag (زوال). Volgens Mālik is één nīya in den eersten nacht van de vasten-maand voldoende voor de geheele maand; volgens de drie andere mudjtahid's moet zij telkens herhaald worden (Sha'rānī II, p. 23).

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 11en NOVEMBER 1918.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, DE LOUTER, TE WINKEL, CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, DE GROOT, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HESSELING, HARTMAN, OPPENHEIM, BREDIUS, SIX, BAVINCK, SALVERDA DE GRAVE, KRISTENSEN, JONKER, KERNKAMP, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, WENSINCK, ADRIANI en KUIPER, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

De Heeren Boer, Vürtheim en De Visser hebben kennis gegeven dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Ingekomen zijn:

1. Door tusschenkomst van de Grieksche Legatie hier te lande een schrijven van de „hommes de lettres de la Grèce", gericht tot hunne confrères in Europa en Amerika om te protesteeren „tegen de daden van wreedheid door de Bulgaren in Oost-Macedonië begaan."

Dit schrijven wordt gedeponeerd ter kennisneming door de Leden.

2. Van wege de Akademie van Wetenschappen te Turijn bericht van het overlijden van Prof. Giampietro Chironi, lid en onder-voorzitter der Letterkundige Afdeeling van genoemde

Akademie. Dit bericht is door het Bestuur met een schrijven van rouwbeklag beantwoord.

3. Eene dankbetuiging van de Universiteit van Lund wegens den haar gezonden gelukwensch bij het 250-jarig bestaan dier Universiteit.

4. Twee gedichten voor het *certamen Hoeufftianum*:

a. een getiteld *mundi creator, cuncta regens deos*, zonder afzonderlijk motto.

b. een getiteld: *Lygdus ad matrem*, onder het motto *epistula non erubescit*".

Hierop geeft de Voorzitter het woord aan den Heer Salverda de Grave tot het houden van zijne voordracht over de Oud-spaansche romance van „Mudarra's wraak", behoorende tot den cyclus der infantes de Lara. Hij is van oordeel dat men deze tot nu toe ten onrechte op één lijn heeft gesteld met de andere romances van die groep, die zuiver verhalend zijn, terwijl zij daarentegen alle kenmerken vertoont van wat men „volkspoëzie" pleegt te noemen; zij is kort, beschrijft één situatie, bevat veel herhalingen en vaste formules, en bestaat bijna uitsluitend uit een dialoog. Evenwel, de naam „volks-poëzie" is misleidend, en spreker oefende kritiek uit op de, door geleerden uit den tijd der romantiek, en tegenwoordig nog in Spanje gehuldigde opvatting van door „het volk" vervaardigde gedichten; hij legde den nadruk op het feit dat alle poëzie de bewuste schepping is van een individu. Indien ook de romance van „Mudarra's wraak" in toon en opzet afwijkt van de verhalende romances, dan is dat niet omdat zij op een geheimzinnige wijze, door collectieve schepping, zou zijn ontstaan. Evenmin kan men dat verschil hieruit verklaren, dat de verhalende romances hun stof aan kronieken ontleenden, terwijl romances in volkstoon op oude heldendichten zouden berusten; immers, het bestaan van die heldendichten is onzeker, daar alleen het gedicht over de Cid uit den ouden tijd tot ons is gekomen, en bovendien zouden de romances die dezen oorsprong zouden hebben, ouder moeten zijn dan de vroegste

romances die wij kennen. Deze dubbele onderstelling is gewaagd en niet noodig: niets belet ons aan te nemen, dat ook onze romance uit een kroniek is getrokken. Het verschil tusschen haar en de andere verhalende romances zou spreker aldus willen verklaren, dat zij bestemd was om te worden gezongen, terwijl de andere gedichten waren om te worden voorgedragen. Deze gissing trachtte spreker aannemelijk te maken.

De voorzitter zegt den Spreker die zijne bijdragen afstaat voor de verslagen en mededeelingen dank voor zijn voordracht.

Naar aanleiding van het gesprokene worden enkele opmerkingen gemaakt door de Heeren Kluyver en van Ginneken welke door den spreker worden beantwoord.

Bij de rondvraag biedt de Heer Huizinga voor de Bibliotheek der Akademie aan een door hem geschreven werk getiteld *Mensch en Menigte in Amerika.* De voorzitter zegt den schenker dank en sluit hierna de vergadering.

OVER EEN OUDSPAANSE ROMANCE

BIJDRAGE VAN DEN HEER

J. J. SALVERDA DE GRAVE.

De Oudspaanse romance waaraan deze mededeling zal zijn gewijd, behoort tot een cyclus van verhalen over de dood der Infantes de Lara, die ik, ter inleiding, wil samenvatten.

Rodrigo of Ruy Velázquez is gehuwd met de trotse en heerszuchtige doña Llambla uit het geslacht der heren van Lara en Salas; tegenwoordig heten deze plaatsen Lara de los Infantes en Salas de los Infantes, gelegen ten Z.O. van Burgos. Opgestookt door zijn vrouw, die zich ten onrechte beklaagt over haar neven, de zeven zoons van haar broeder Gonzalo Gustioz, heer van Lara en Salas, de zeven „Infantes", d.i. „Jonkers", van Lara, besluit Ruy Velázquez deze jonge mannen te doen sterven. Ten einde de handen vrij te hebben, belast hij hun vader, Gonzalo Gustioz, met een zending voor de Moorse koning Almanzor te Córdoba, doch geeft hem een brief mede in het Arabies, waarin hij de vorst opdraagt de boodschapper ter dood te doen brengen, terwijl hij hem belooft diens zeven zoons aan hem te zullen overleveren. Almanzor heeft medelijden met Gonzalo en bepaalt er zich toe hem in een kerker op te sluiten. Hij wijst zijn zuster aan om voor de Kristenridder zorg te dragen, hetgeen leidt tot een liefdesavontuur tussen gevangene en bewaakster; de zoon die tengevolge daarvan zal geboren worden, zal later onder de naam Mudarra een groot ridder worden. Onderwijl heeft Ruy Velázquez zijn

verdere plannen ten uitvoer gebracht. Hij nodigt zijn neven uit tot een veldtocht tegen Almanzor. Zij komen, vergezeld door hun oude leermeester, Nuño Salido, die, gewaarschuwd door ongunstige voortekenen, tevergeefs tracht de jongelieden tegen te houden. Ruy Velázquez verwacht hen met ongeduld en begeeft zich met hen op weg naar de plaats van de strijd. Aldaar aangekomen, verlangt hij dat zij alleen de eerste aanval zullen ondernemen. Weldra bemerken de Infantes dat hun oom hen heeft verraden; van alle kanten door vijanden omgeven, wachten zij tevergeefs op zijn hulp. Alle zeven en de grijze Nuño Salido vallen in het gevecht, en hun hoofden worden medegenomen naar Córdoba, waar Almanzor ze aan zijn gevangene, don Gonzalo Gustioz, de vader der gestorvenen, toont, niet wetende welk afgrijsélik schouwspel hij hem bereidt. Dit is het meest tragiese moment van het verhaal, als de vader één voor één de hoofden van zijn kinderen en van Nuño in handen neemt en, na ze van stof en bloed te hebben gereinigd, ze toespreekt alsof zij nog leefden. Almanzor, door medelijden bewogen, laat de ongelukkige man vrij naar zijn land teruggaan. Alvorens te vertrekken, breekt don Gonzalo een ring door midden en geeft de éne helft aan de prinses, zijn bewaakster, om die, indien zij een zoon zal ter wereld brengen, aan deze als hij ouder zal zijn ter hand te stellen, opdat hij zich zal kunnen doen herkennen. Hij keert terug naar Salas, en jaren gaan voorbij, jaren van machteloze woede tegen de moordenaars van zijn zonen. Maar op een dag komen tweehonderd Morenridders te Salas en één daarvan is Mudarra, de zoon door don Gonzalo in zijn gevangenschap verwekt: niet zodra was hem het geheim zijner geboorte bekend geworden, of de jonge man had zich opweg begeven om de dood zijner halfbroeders te wreken. Nadat de eerste vreugde der herkenning voorbij is, begeven allen zich naar Burgos en vinden daar Ruy Velázquez, de moordenaar der zeven Infantes. Mudarra daagt hem uit en stemt slechts schoorvoetend toe in een uitstel van een paar dagen; als de verrader zich echter des nachts ongemerkt uit de voeten wil maken, snijdt Mudarra, die op

zijn hoede is, hem de weg af, en doodt hem en degenen die hem begeleiden. Kort daarop maakt hij zich meester van doña Llambla en doet haar levend verbranden. Aldus wreekte Mudarra de dood der zeven Infantes van Lara en de gevangenschap van zijn vader.

Dit verhaal is bezongen in een reeks romances, en volgens sommige geleerden ook in langere gedichten of heldendichten, doch deze zijn niet tot ons gekomen en ik laat voorlopig de vraag naar het bestaan daarvan ter zijde. Het is ons ook bekend uit kronieken, nl. de *Crónica general* van Alfonso X de Wijze (XIIIe eeuw) en de zogenaamde *Kroniek van 1344*, die uit de eerste is getrokken doch zeer ervan afwijkt.

I.

De romance van Mudarra's wraak.

De romance nu waarom het mij hier te doen is verhaalt de slotepisode, de ontmoeting van Mudarra met zijn oom Ruy Velázquez. Ziehier een letterlike vertaling ervan, waarin ik de vorm van het origineel zo getrouw mogelik heb trachten weer te geven: vooreerst het getal lettergrepen van elke halfregel, nl. zeven plus onbetoonde syllabe, en ook de assonances; de Spaanse verzen eindigen op een betoonde *a* gevolgd door een onbetoonde *a* (*Lara, Salas*); in het Nederlands heb ik deze laatste bijna altijd door een andere onbetoonde klinker moeten vervangen (*laten, renegate*). Ruy Velázquez wordt er genoemd Rodrigo de Lara, en de Infantes heten Infantes de Salas: Lara is nl. niet alleen de naam van een plaats, maar eveneens van een distrikt, waarin ook Salas is gelegen; doña Sancha is de naam der moeder van de Infantes.

Op de jacht gaat don Rodrigo,   en wel Rodrigo de Lara:
Voor de felle middagwarmte   ging tegen een beuk hij aanstaan,
Verwensende Mudarrillo,   de zoon van de renegate;
Mocht hij in handen hem krijgen,   uit 't lijf zou hij 't hart hem halen.
Toen d'edelman stond in dezen,   dat aldaar verschijnt Mudarra.
„God moog' u behoeden, ridder,   die zo tegen de beuk aanstaat."
„Moge hij ook U beschermen;   wees welkom, gij jonge knape."

„Zo wil mij zeggen, o ridder,   zo zeg mij, hoe was uw name?"
„Mij noemen ze don Rodrigo,   en wel Rodrigo de Lara,
„Zwager van Gonzalo Gustoz,   en broeder van doña Sancha.
„Tot neven had ik de zeven,   de zeven Jonkers van Salas;
„Ik wacht hier op Mudarrillo,   de zoon van de renegate;
„Als ik hem hier vóór mij hadde,   uit 't lijf zou ik 't hart hem halen."
„Als ze Rodrigo U noemen,   en wel Rodrigo de Lara,
„Ik heet Mudarra González,   de zoon van de renegate,
„De zoon van Gonzalo Gustoz,   en stiefzoon van doña Sancha;
„Tot broeders had ik de zeven,   de zeven Jonkers van Salas.
„Gij hebt hen verkocht, verrader,   in 't dal van Arabiana;
„Maar zo waar moog' God mij helpen,   hier zult ge het leven laten."
„Wacht hier op mij, don Gonzalo,   mijn wapenen ga ik halen."
„Dát uitstel verleen ik U, dat   gij gaaft de Jonkers van Salas;
„Hier zult gij sterven, verrader,   gij vijand van doña Sancha." [1])

Men herkent zonder moeite in deze romance de eigenaardige opzet en toon welke karakteristiek zijn voor een dichtsoort die men door de naam „volkspoëzie" pleegt aan te duiden en die ik, in een vroegere mededeling aan deze Akademie, heb trachten te kenschetsen naar aanleiding van de Oudfranse „chansons de geste". [2]) Bij het eerste gehoor reeds treffen de kortafgebroken zinnen, de hortende gang der vertelling, het gebrek aan overgangen, in één woord de strengheid van het geheel, zo ver afwijkend van de welwillendheid tegenover de lezer van wat wij letterkundige werken noemen. De opzet is eenvoudig: vijf verhalende regels worden gevolgd door zeventien waarin de personen sprekende worden ingevoerd, en deze overheersing van de dialoog is ook een trek van de „volkspoëzie". Voorts lette men op de talrijke letterlike herhalingen van zinnen en zinsdelen (*en wel Rodrigo de Lara*, vs. 1, 9, 14;

---

[1]) Deze romance is gedrukt, behalve bij Durán (zie noot op p. 148) onder n°. 691, in de *Antología de poetas líricos castellanos* van Menéndez y Pelayo, I, 52.

[2]) *Over het ontstaan van het genre der „Chansons de geste"* in „Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 5e Reeks, Deel I (1915), p. 464.

tot neven (*broeders*) *had ik de zeven, de zeven Jonkers van Salas*, vs. 11 en 17; *uit 't lijf zou hij* (*ik*) *'t hart hem halen*, vs. 4 en 13); biezonder valt daarbij onze aandacht op de vaste formules waarmede de personen worden vermeld (*de zoon van de renegate*, vs. 3, 12, 15; *zwager* (*zoon*) *van Gonzalo Gustoz en broeder* (*stiefzoon*) *van doña Sancha*, vs. 10 en 16) en waardoor de hoorder zonder moeite hun identiteit herkent. Door de afwezigheid van een eigenlike inleiding over de gegevens waarop de handeling berust, krijgt het geheel iets vaags; tevergeefs zoekt men naar enige aanwijzing van verband tot andere verhalen van dezelfde cyclus; het gedicht staat op zichzelf.

Onder de Oudspaanse romances neemt het door deze eigenaardigheden een zeer biezondere plaats in; om haar te bepalen — hetgeen naar mijn mening nog niet in voldoende mate is geschied — zal het nodig zijn enkele biezonderheden mede te delen over deze interessante dichtsoort en onze romance te vergelijken met andere, die ook de Infantes de Lara tot onderwerp hebben.

II.

Het genre der romance. Vergeefse pogingen de romances streng in te delen.

Bij het doorlopen van de twee lijvige delen van Durán's *Colección de romances castellanos* [1]), wordt men getroffen door de variëteit van de inhoud dezer gedichten, verbonden met gelijkheid in versvorm; alleen de versbouw schijnt een band tussen die veelsoortige produkten te leggen. Het is alsof alwat in de letterkunde van andere volken verdeeld is over de meest verschillende genres, in het Spaans tot, laten wij zeggen, een eenheidspoëzie is gebracht. Lange, samenhangende verhalen zijn in stukken geknipt; in de jongere romances kondigt de dichter aan: „in een tweede gedeelte zal ik het ver-

---

[1]) *Biblioteca de autores españoles*, X en XVI (Madrid, 1859 en 1861). Durán had reeds van 1828 tot 1832 drie delen romances uitgegeven.

volg van mijn verhaal geven"; elke vertelling wordt volgens een vast model samgesteld, al komen onder de oudere ook uitgebreidere romances voor [1]). Typerend voor het genre is, dat de geschiedenis van het oude Rome voor een groot deel in romancevorm is gegoten en dat twee romances (n° 1293 en 1294) niet anders zijn dan omwerkingen van een vertelling uit *don Quijote*.

Wanneer men de lyriese romances ter zijde laat [2]) en zich tot de verhalende bepaalt, dan kan men zeggen dat de romances omvatten wat in de Oudfranse letterkunde verspreid is over alle andere genres. Stelt eens dat men de verhalende Franse gedichten uit de Middeleeuwen die in verzen van acht lettergrepen zijn geschreven, als één groep beschouwde, dan zou men ongeveer hetzelfde beeld krijgen als hier de Spaanse letterkunde vertoont, met dit éne verschil dat de latere „chansons de geste" in Frankrijk buiten de groep zouden vallen, daar zij in een andere versmaat zijn gedicht, terwijl zij in Spanje er bij behoren. En zo vinden wij dan onder de Oudspaanse romances: geschiedverhalen, min of meer legendaries naar de tijd waarin zij zijn vervaardigd, overeenkomende met de latere Franse „chansons de geste" en de volksboeken, ridderverhalen gelijkende op de „chansons de toile" en de Franse avonturenromans, en voor een deel uit deze laatste geput; vertelsels als de Franse „fabliaux"; heiligenlevens; debatten tusschen verpersoonlikte abstracties, zoals Rijkdom en Armoede; lessen over natuurlike historie, waarmede men de Oudfranse „bestiaires" kan vergelijken.

Hierin echter verschillen de Spaanse romances van de meeste dezer Oudfranse genres dat zij zijn bestemd om te worden voorgedragen op een bepaalde dreun of cadans. „Nu zult gij *horen* wat hij gaat zeggen", deze aankondiging komt telkens

---

[1]) Bijvoorbeeld *El Conde Dirlos*, n°. 354 [deze nummers verwijzen naar de uitgave van Durán].

[2]) De lyriese romances zijn niet streng te scheiden van de verhalende; er zijn er die enkel een minneklacht bevatten en toch waarschijnlik deel uitmaken van een serie romances die een geheel vormen, bijvoorbeeld n°. 300.

en telkens voor. De dichter die de novelle van Cervantes welke ik daareven vermeldde in romancevorm heeft overgezet, begint aldus: „Om aan deze geschiedenis een wijdere vermaardheid te geven, heb ik haar in deze verzen verhaald, daar ik weet dat aan de liefhebbers de muziek behaagt en dat zij aandachtig zijn wanneer zij een romance horen zingen". Nog heden ten dage, evenals in de XVe en de XVIe eeuw, worden de romances voorgedragen [1]; dit genre vertoont een verrassende continuïteit, al heeft het sedert de XVIIe eeuw een ondergeschikte plaats in de letterkunde; terwijl in andere landen de gezongen poëzie tegenwoordig niet meer tot de eigenlike litteratuur wordt gerekend, is dat in Spanje in zekere mate wèl het geval. Na de oorlog in Marocco van 1859 en 1860 verscheen, behalve het *Diario* van Pedro Antonio de Alarcón, een *Romancero de la guerra de Africa*, waarin de krijgsdaden werden bezongen.

Die grote verscheidenheid van romances schijnt dus, zoals ik zeide, alleen door de vorm verbonden te zijn. Evenwel, tussen de zuiver verhalende is de samenhang inniger; de dichters vormden één groep. Verzen uit oudere gedichten worden in de jongere overgenomen: het begin van de beroemde romance *Hélo, hélo, por do viene* uit de cyclus van de Cid (n°. 858) vindt men terug in een ridderromance (n°. 294), in een der liederen over de Infantes de Lara (n°. 666) en in een ander dat onder Italiaanse invloed is ontstaan (n°. 1892) [2]; en van het gedicht dat het onderwerp dezer mededeling vormt vindt men de aanvangswoorden *A cazar va*, met geringe wijzigingen, in vier andere terug, o.a. in n°. 295, waarvan de gehele beginsituatie met die van onze romance overeenkomt.

---

[1]) Menéndez Pidal, *L'épopée castillane* (Parijs, Colin, 1910), p. 199: „La musique dont s'accompagnent ces petits chants dans les récitations populaires est un élément essentiel et important du *romancero*... ces airs de quelques notes que l'oreille du peuple a recueillies, ont duré plus longtemps que la grandeur coloniale de l'Espagne".

[2]) Zie over deze populaire romance: Carolina Michaëlis de Vasconcellos in *Zeitschr. f. roman. Philol.*, XVI, 40.

Telkens worden verzen en motieven uit oudere in jongere overgenomen [1]); het schijnt soms alsof de eerste een depot vormden waaruit men naar welgevallen kon putten; uit een gedicht van de cyclus der Infantes de Lara worden verzen zo maar overgeplant in een lied van de *Romancero del Cid* (vgl. n°. 665 met 733); de grote toneelschrijvers uit de XVIe en XVIIe eeuw lassen gehele of gedeeltelike romances in hun stukken in, of wel een bekende romance wordt geparodieerd (n° 251 is een charge, van de hand van Góngora, van n°. 22). Soms ook wordt er een inleiding bijgevoegd, worden verzen gewijzigd [2]); van dezelfde romance bestaat vaak meer dan één bewerking, en het komt voor dat een dichter er twee maakt over hetzelfde onderwerp. [3]) Het is trouwens een eigenaardigheid der Spaanse letterkunde dat een gegeven dikwijls door meer dan één dichter wordt uitgewerkt [4]); men denke aan de legende van don Juan die door Tirso de Molina (of een zijner tijd-

---

[1]) Enkele voorbeelden:

Jornada de quince días
En ocho la fuera a andar (n°s. 364, 984)
of ...... *la había andado...* (n°. 966)
Mensajero eres, amigo,
No mereces culpa, no.... (n°s. 654, 704)
Irme quiero a tornar moro (n°. 301)
of *Yo mora me iré a tornar* (n°. 665)
of *Moro te quieras tornar...* (n°. 402)
Que no vengo por mujer,
Que la mía me bastaba (n°s. 301, 402, 1102)

[2]) Men vergelijke bijvoorbeeld n°. 669 en 670:

669 *Yo vos la castigaría...*	670 *Yo os prometo castigalle....*
Sus tocas se las teñian...	*Las tocas se le han mojado....*
Los Infantes cabalgaron,	*Cabalgaron los Infantes,*
Para Salas se volvían,	*Para Salas se han tornado,*
Llevaron a Doña Sancha	*A Doña Sancha y a su padre*
Su madre en su compañía...	*Juntamente se han llevado...*

Vgl. ook n°. 599 en 602; Timoneda heeft 599 uitgebreid. N°. 480 is een amplificatie van 479; in 642 is een gedeelte van 640 uitvoeriger verhaald.

[3]) Zie bijvoorbeeld n°. 628 en 629, die misschien beide van Timoneda zijn.

[4]) Menéndez Pidal, *L'épopée castillane*, p. 2.

genoten) en Zorrilla is behandeld, aan *los Amantes de Teruel*, welke door Tirso en Hartzenbusch ten tonele zijn gebracht. De ridderromances verhalen geschiedenissen die veel van elkaar hebben: de herkenning tussen man en vrouw die lang van elkander gescheiden zijn geweest (*El Conde Dirlos*, n°. 354, en *El Conde Sol*, n°. 327), de liefde van een ridder of een landman voor een koningsdochter (*El Conde Claros*, n°. 362, *Gerineldos*, n°. 321, *La Infantina de Francia*, n°. 308). De Moorse romances eindelik gelijken alle op elkander.

Ook in taal vertonen de verschillende romances verwantschap, en ik noem hier twee eigenaardigheden waarvan onze romance een voorbeeld geeft en die ik in mijn vertaling heb bewaard. Het zijn vooreerst het gebruik van een verleden tijd voor en naast een tegenwoordige (zie vs. 8: *zo zeg mij, hoe was uw name*) [1], en het plaatsen van het voegwoord *que* vóór een hoofdzin (vs. 5: *dat daar verschijnt Mudarra*) [2].

Deze samenhangende groep van verhalende romances hebben de geleerden vaak en op verscheiden wijze trachten in te delen. Het is onnodig hier alle voorgestelde systemen chronologies te vermelden, daar mijn bedoeling slechts is, aan onze romance over Mudarra een plaats aan te wijzen. Trouwens, de oorspronkelike rangschikking van Grimm en Huber is door latere onderzoekers wel ontwikkeld, doch niet gewijzigd. Ik bepaal mij dus tot de theorieën van Durán, die in de inleiding van zijn uitgave der romances de uitvoerigste uiteenzetting van dit vraagstuk heeft gegeven, van Wolf en van Menéndez Pidal.

Twee criteria van indeling zijn a priori mogelik, nl. de

---

[1]) De verleden tijd wordt hier verklaard als een bescheidenheidsvorm van het praesens, die, zoals men weet, in vele talen voorkomt. Zie voor het Spaans: Vising, *Die realen Tempora der Vergangenheit*, in *Französische Studien*, VI, 141 en 142, en voor het Frans: *ibidem*, VII, 69. De oorspronkelike nuance is echter in de romances geheel uitgewist. Vgl. Menéndez Pidal, *Cantar de mio Cid*, I, 354.

[2]) Zie Tobler, *Vermischte Beiträge zur Franz. Grammatik*, I, 218.

behandelde onderwerpen of de chronologie; in werkelikheid is alleen volgens het eerste een groepering te verwezenliken, en toch is het nooit consequent toegepast geworden. Wèl zijn bij Durán de romances in bepaalde categorieën ondergebracht, zoals historiese gedichten, ridderverhalen, Moorse romances, maar bovendien onderscheidt hij, in zijn register, acht klassen welke volgens andere kenmerken dan het onderwerp der gedichten zijn gevormd; ik kom daarop terug. En zelfs, de hoofdindeling heeft hij niet stelselmatig doorgevoerd; immers hij geeft een afzonderlike plaats aan de „vulgaire" romances, die van de andere verschillen, niet door het gegeven dat zij behandelen, maar door hun datum.

Wat betreft de vaststelling van een chronologiese volgorde zo vraagt men vanzelf: waarop berust zij? Telkens worden romances als „oud" gekenschetst, zonder dat blijkt waarop deze uitspraak berust. Dozy zegt ergens [1]: „Quand on connaît les anciennes romances, on ne peut douter que... celle-ci ne soit peut-être la plus ancienne, et sans doute la moins altérée de toutes". Hij was dus overtuigd dat er een middel was om de „oude" romances te onderscheiden. Maar welk? Daarover laat hij zich niet uit, en als men bedenkt dat het gedicht naar aanleiding waarvan hij sprak, in stede van „oud" te zijn, integendeel door de hedendaagse kritiek niet vroeger dan de XIVe of XVe eeuw wordt gesteld [2]), dan is men te meer verlangend om Dozy's criterium te vernemen. Zo noemt Pidal de romance *Cabalga Diego Lainez* (n°. 731) een „volmaakt type. van een oude romance" [3]), zonder dat blijkt waarop die mening berust.

De datum van vervaardiging is in het algemeen slechts van die romances bekend, waarvan wij de dichters kunnen aan-

---

[1]) Dozy, *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le moyen âge*, II, 97.

[2]) Het is het *Cantar de Rodrigo*, of, zoals men het vroeger noemde, de *Crónica rimada*, gedrukt bij Durán, II, 651, volgens de uitgave van Michel.

[3]) Menéndez Pidal, *L'épopée castillane*, p. 143.

wijzen, zeer zelden van anonyme [1]). De oudste zijn, op enkele na, tot ons gekomen in gedrukte bundels, daterende vanaf het begin der XVIe eeuw en waarin alle aanwijzing omtrent de tijd van ontstaan der verschillende gedichten ontbreekt. Het is zeker dat er reeds in de XVe eeuw zijn gemaakt; de markies de Santillana, in het midden van die eeuw, spreekt met minachting over de dichters die, onbekommerd om rythme of regel, romances maakten [2]), maar hoger op kan men, tenzij door hypothese, niet gaan. Als dus in een latere bundel sommige romances als „oud" worden gekenschetst, dan kan, voor zover onze kennis der feiten reikt, met die datering op zijn vroegst de XV[e] eeuw worden bedoeld [3]).

Een vermoeden van oudheid geven de toespelingen in andere romances of aanhalingen van verzen als aan een ieder bekend, maar men begrijpt dat dit geen middel is om enigszins nauwkeurig de datum te bepalen, evenmin als een, nog onzekerder, criterium, nl. de beschrijving der zeden en gewoonten. Aan romance no. 665 schrijft Durán een hoge ouderdom toe, omdat de omgeving die erin wordt geschilderd een primitief karakter draagt; daarentegen zou no. 740 waarschijnlik modern zijn. Doch het is voldoende eraan te herinneren dat Sepúlveda, in de XVIe eeuw, in een zijner romances, volgens Durán zelf, „halfbarbaarse zeden" schildert (no. 671), om zich rekenschap te geven van de onbetrouwbaarheid van conclusies getrokken uit de beschrijving van het milieu.

Om analoge redenen kan evenmin de taal als onderscheidingsmiddel dienen. Wel heeft Durán zich soms op min of meer vage linguïstiese biezonderheden beroepen. Zo heet het, naar aanleiding van no. 676, dat deze romance ouder moet zijn dan de eerste helft der XVIe eeuw, o.a. wegens „de taal en

---

[1]) Fitzmaurice-Kelly, *Littérature espagnole* (Colin, 1913), p. 135.

[2]) Zie zijn woorden o.a. bij Lommatzsch, *Provenzalisches Liederbuch*, p. 239.

[3]) Kelly, *o. l.*, p. 137

de constructie; no. 725 en 728 bevatten volgens hem „edele en oude zinnen en woorden"; daarentegen zou no. 366 zich als een jong gedicht verraden door het veelvuldig gebruik van het perfectum compositum, en no. 665 door zijn onregelmatige syntaxis. Men bedenke echter vooreerst dat jongere romances omwerkingen kunnen zijn van oudere [1]), maar vooral dat latere dichters soms willens en wetens de oude taal nadoen [2]); de romances no. 818 tot 820 zijn jong — de namen der dichters zijn bekend — en toch is de taal oud.

Vastere grond dan de taal geeft de versificatie, doch ook hieruit kan men slechts algemene gevolgtrekkingen maken. Zo is afwisseling der assonances in dezelfde romance een bewijs van ouderdom [3]), en zo schijnen assonerende gedichten ouder dan rijmende [4]); de vorm is ook steeds regelmatiger geworden [5]); maar waarom zouden in latere drukken oorspronkelike onregelmatigheden niet zijn uitgewist? Bovendien, deze komen in de heden gemaakte en gezongen romanceverzen nog voor [6]). Zo kunnen ook vroegere assonances later door rijmen zijn vervangen.

Doch vooral de stijl is vaak gebruikt om de oudere van de jongere romances te scheiden; Durán bedient zich bij voorkeur van dit middel. Reeds Huber had trouwens de romances van de Cid verdeeld in: 1. oude en populaire, waarvan de vorm ongekunsteld was en de toon energiek; 2. romances door geleerden samengesteld met een didaktiese en moraliserende bedoeling, doch zonder poëties talent, in een droge, vervelende, pedante toon; 3. romances vervaardigd door zogenaamde kunst-

---

[1]) Pidal, *La Leyenda de los Infantes de Lara* (Madrid, 1896), p. 86, n. 4, beroept zich op de taal om, in dezelfde romance, een ouder van een jonger gedeelte te onderscheiden.

[2]) Pidal, *L'épopée castillane*, p. 188; Wolf, *Primavera y Flor de romances* (in Menéndez y Pelayo, *Antología de poetas líricos castellanos*, I, Madrid, 1890), p. XLIII.

[3]) Wolf, *o. l.*, p. XXVIII.

[4]) Baist, in Gröber's *Grundriss*, II, 2, 431, n. 5.

[5]) Zie hierboven p. 154, en vgl. Dozy, *o. l.*, II, 104.

[6]) Menéndez Pidal, *Cantar de mío Cid*, I, 103.

dichters die de stijl en de toon der oude populaire romances navolgen. Voor het eerst zien wij hier de vraag naar de ouderdom van de romance vastgehecht aan een onderscheiding die in deze onderzoekingen met grote hardnekkigheid is vastgehouden, nl. tussen volks- en kunstromances. Durán gaat in zijn splitsingen veel verder; ik zeide reeds dat hij, naast zijn indeling volgens de onderwerpen, acht groepen onderscheidde die elkander chronologies opvolgen en waarbij als criterium de stijl moet dienst doen; deze acht categorieën brengt ook hij tot drie tijdvakken: die van de traditionele, van de geleerde en van de artistieke romance.

Ik laat voorlopig de vraag omtrent het bestaan van wat deze geleerden noemen de „populaire" romances ter zijde en wil hier slechts enkele opmerkingen maken over de waarde van de stijl als onderscheidingsmiddel.

Het is niet onmogelik enige trekken te noemen die aan het gehele genre der verhalende romance gemeen zijn, in opzet en in toon. Zij beginnen bijna alle met enkele verzen waarin zeer kort de situatie wordt getekend, en daarna worden de personen zoveel mogelik zelf sprekende voorgesteld. De toon is tragies (slechts een zeer enkele romance, zoals *La Infantina* (n°. 284), is schalks) en deze somberheid draagt er niet weinig toe bij er dat „onuitwisbaar stempel van *españolismo*" aan te geven dat ze tot echte produkten van de Spaanse geest maakt. Biezonder talrijk zijn de klachten; in de romances die episodes uit de Griekse en Romeinse geschiedenis behandelen, worden bij voorkeur aangrijpende gebeurtenissen verhaald en aan Dido's wanhoop zijn niet minder dan zes romances gewijd. De compositie is streng; zij zijn tot het dorre toe eenvoudig, zonder opschik; het is alsof de dichter versmaadt wat niet in de nauwste zin tot het verhaal behoort, en ook dat is echt Spaans en herinnert ons aan geschiedschrijvers als Solís. Die minachting voor opsiersels, waardoor sommige romances de indruk maken van proza in versvorm, gaat gepaard met een kortheid van uitdrukking, een kernachtigheid, een stroefheid, die wel een van de meest

treffende eigenaardigheden vormt van de Spaanse letterkunde: „Wanneer het paard van Gaiféros zich van de Moren verwijdert, dan is het of het niet kan lopen; trekt het tegen hen op, dan doet het de grond trillen" [1]; „want het is de gewoonte dat tien voldoende zijn tegen duizend, als het zonen van Spanje zijn" [2]; „een Spanjaard heeft deze eigenschap geërfd dat hij de borsten zijner vijanden tot ruggen maakt" [3]; „de koning gaf hem zijn bezittingen, maar niet zijn onderdanen, want hun wil kan hij niet dwingen" [4]. Die eenvoud maakt de romancevorm zeer geschikt voor improvisatie [5], en men weet dat improviseren een in Spanje hooggewaardeerd talent is; de talrijkheid der werken van Lope de Vega wordt als een superioriteit beschouwd [6].

Nu is het zeker dat er onder de romances vele zijn die deze eenvoud missen; ze zijn geschreven door dichters als Góngora, Juan de la Cueva, Lucas Rodriguez e. a.; hun precieusheid, hun gecompliceerde syntaxis, hun gezwollen stijl

---

[1] *Cuando huía de los moros*
Parece no puede andare,
Y cuando iba hacia ellos
Iba con furor tan grande
Que del rigor que llevaba
La tierra hacía temblare. (n°. 377)

[2] *Que es la costumbre que usaba*
Que diez bastan para mil
Cuando son hijos de España. (n°. 648)

[3] *Bien sabeis que á un Español*
Le viene de herencia y casta
Hacer espaldas los pechos. (ibidem)

[4] *Déles el Rey sus haberes,*
Mas no les dé sus vasallos,
Que en someter voluntades
No tienen los reyes mando. (n°. 646)

[5] Durán, I, p. XL.

[6] Weliswaar kan die gemakkelikheid van productie, ook volgens Spanjaarden, overdreven worden. Pidal (*Leyenda*, p. 122) spreekt van „la fiebre (aunque también muy española por cierto) de la improvisación desordenada" van Juan de la Cueva.

zijn karakteristiek voor de tijd waarin zij ontstonden: gezochte tegenstellingen, klassieke herinneringen zijn er schering en inslag [1]). Maar indien deze retoriek ons al in staat stelt jongere romances uit de XVIIe eeuw af te scheiden — die echter, ik zeide het reeds, ook omwerkingen van oudere kunnen zijn — zo is aan de andere kant de onopgesmukte stijl niet een afdoend bewijs van oudheid, juist omdat latere romancedichters deze wijze van schrijven niet zelden hebben nagedaan. Naar aanleiding van n°. 860 schrijft Durán zelf: „Als Sepúlveda er zijn naam niet had bij gezet, zou men deze romance voor oud houden", en zeer talrijk zijn de romances die hij als vernieuwingen van vroegere beschouwt (bijvoorbeeld n°s 639, 694, 966).

Doch het hoofdbezwaar tegen de stijl als onderscheidingsmiddel is de vaagheid van dit criterium. Hoe vaak vindt men niet bij Durán, ter kenschetsing, adjectieven als „spontaan" (n°. 676), „naïef, ruw" (n°s 665, 733), „eenvoudig en ongekunsteld" (n°. 703), „natuurlik" (n°. 676). Naar aanleiding van onze romance zegt hij bijvoorbeeld: „Dit gedicht heeft al de karaktertrekken van een vèr verwijderd tijdperk.... De eenvoud waardoor het zich onderscheidt, de spontaneïteit die het vertoont, kunnen niet anders dan door de vrije inspiratie en de vrije gedachte zijn voortgebracht". Men ziet dus dat de datum hier uitsluitend op grond van de stijl wordt bepaald, en hoe gevaarlik het kan zijn daarop te bouwen, dat bewijzen tal van vergissingen begaan door de beste kenners der Spaanse romances [2]). Durán beschouwde als oud n°. 981, *Si el caballo vos han muerto*, terwijl later gebleken is dat deze romance door Alonso Hurtado de Velarde

---

[1]) Voorbeelden zijn n°s. 651, 681, 684, 686.

[2]) Pidal, *L'épopée castillane*, p. 190: „Il faut tenir compte de ce que les romances artistiques imitent les romances anciens avec assez de fidélité pour donner l'impression que le style est le même dans les uns et les autres, non pas seulement à des lecteurs profanes, ce dernier fût-il un Dozy ou un du Méril, mais quelquefois à des connaisseurs aussi éprouvés que Augustin Durán".

(† 1638) is gemaakt [1]); trouwens de vermelding van Eneas had reeds een waarschuwing kunnen zijn. Wolf [2]) schreef een hoge ouderdom toe aan twee romances uit de cyclus van de Infantes de Lara (nos 676 en 678), en tans weet men dat zij van een medewerker van Sepúlveda zijn, dus uit het midden der XVIe eeuw dateren. Trouwens, Wolf erkent zelf dat er veel takt nodig is om de omwerkingen van oude romances te herkennen [3]).

Een scherpe afscheiding tussen artistieke en zogenaamd populaire of „oude" romances is dus niet te maken, en, ook al zou deze splitsing zijn door te voeren, dan nog zou men slechts tot een globale groepering kunnen komen, en de massa van „oude" romances zou onverdeeld blijven.

Zo volstaat eigenlik geen der tot dusver besproken middelen om een chronologiese rangschikking der romances mogelik te maken. Over een datumbepaling gebaseerd op een theorie over de oorsprong van het genre zal ik straks spreken. Tans bepaal ik mij er toe vast te stellen dat, volgens hetgeen wij tot dusver hebben gezien, alleen de zeer uiterlike indeling volgens onderwerpen voor verwezenliking vatbaar is. En ook deze is eigenlik onvoldoende. Een nadere studie van onze romance — en hiermede kom ik na deze lange uitweiding op het gedicht terug waarover ik in deze mededeling vooral wenste te spreken — zal dit aantonen.

III.

De romance van Mudarra's wraak behoort tot een afzonderlike groep.

De romance van „Mudarra's wraak" behoort, zoals ik reeds zeide, tot een cyclus gedichten gewijd aan de dood van de Infantes de Lara. Nu is het wel merkwaardig dat zij, in stijl

[1]) Kelly, *o. l.*, p. 143.
[2]) *Ibidem*, p. 139.
[3]) Wolf, *o. l.*, p. XXXV.

en opzet, geheel verschilt van de overige die, meer dan zij, aan het type der Oudspaanse romance beantwoorden, en dat zij toch door alle geleerden in elk opzicht met deze wordt gelijkgesteld, diezelfde geleerden die zich hebben uitgeput in allerlei andere subtiele onderscheidingen.

Vergelijken wij met onze romance een andere van dezelfde groep, bijvoorbeeld de beroemde *A Calatrava* (n°. 665); zij verhaalt kalm en regelmatig de gebeurtenissen die aan het verraad van Ruy Velázquez zijn voorafgegaan; zij heeft niets van het bruuske, afgebrokene der romance van Mudarra [1]). Letterlik vertaald luidt zij als volgt; de assonance is dezelfde als in de daareven door mij medegedeelde romance; doch tegen het einde wordt zij gewijzigd: in plaats van een vrouwelik slot van *a* gevolgd door een onbetoonde syllabe heeft men dan, zoals zal blijken, een mannelik verseind op *a*.

In het oude Calatrava, daar strijden de Castillanen;
Drie bressen wist men te maken hoog boven de Guadiana:
Door twee trokken uit de Moren, door één de Kristnen in kwamen.
Daar binnen op een der pleinen deed men ene schutting maken,
Dat hij die deez' velde [2]) zoude een schemel van goud behalen.
Het was Rodrigo de Lara die de hoge prijs behaalde,
De neef van Garci Hernández en broeder van doña Sancha.
Aan graaf don Garci Hernández kwam don Rodrigo toen vragen
Dat men hem toestond te huwen met de schone doña Llambla.
Tot het huwlik werd besloten; wèl was die ure onzalig.
Het huwlik had plaats in Burgos, de huwliksfeesten te Salas;
Met huwlik en huwliksfeesten verstreken wel veertig dagen.
Zóvelen komen daarhenen dat op de pleinen geen plaats is,

---

[1]) Menéndez Pidal (*Leyenda*, p. 84) zegt dat zij „dichter staat bij de breedheid van het heldendicht dan bij de vlugheid der romance". Maar voor zover uit deze woorden zou volgen dat *A Calatrava* verschillend is van de meerderheid der historiese romances, acht ik deze uitspraak niet geheel juist. Immers, de ongestoorde gang van het verhaal is een kenmerk van bijna alle, al zijn er onder die het tempo van het verhaal sneller maken dan andere.

[2]) Dit spel komt ongeveer overeen met wat in Frankrijk genoemd werd „le jeu de la quintaine", en bestond hierin dat men moest trachten met lansstoten of door het werpen van speren een uit losse planken opgebouwde schutting omver te werpen.

En nog zijn er niet gekomen de zeven Jonkers van Lara.
Zietdaar, ziet daar, waar zij komen met al hun ridders te zamen.
Om hen te ontvangen kwam toen hunne moeder doña Sancha.
„Weest allen welkom, mijn zonen, gezegend zij uwe aankomst.
„Gij zult hier uw intrek nemen in de straat van Cantaranas;
„De tafels zullen gedekt zijn, en uw maal zal voor u klaar staan.
„Als gij gegeten zult hebben, dan moet ge niet op de straat gaan,
„Want veel mensen daar bijeen zijn verwarring heerst bij de scharen."
Als d'andren hebben gegeten, gaan zij toernooien te zamen.
Thuis blijven de zeven jonkers, daar hun moeder 't hun gevraagd heeft.

Maar toen zij hadden gegeten, gaan zij 't damspel spelen samen.
Op 't plein bij het schutting spelen wist geen de prijs te behalen.
Toen kwam naar voren een ridder die uit Córdoba vandaan was;
Hij wierp zijn speer naar de schutting en u ist haar krachtig te raken.
Toen sprak de bruid deze woorden en aldus was hare tale:
„Bemint, vrouwen, schenkt uw liefde, een ieder daar waar 't bekwaam is,
„Want veel meer is waard een ridder die uit Córdoba vandaan is,
„Veel meer dan twintig of dertig uit het geslacht van de Lara's."
Nauw had zij gehoord deez' woorden of aldus sprak doña Sancha:
„Zeg dat niet aldus, o vrouwe, en spreek niet alzulke tale,
„Want heden heeft men gehuwd U met don Rodrigo de Lara."
„Zwijg, men moet naar u niet luistren, U past zwijgen, doña Sancha,
„Want als een zeug wist g'op eenmaal, wist ge zeven zoons te baren."
Dat hoorde Nuño Salido, die had opgevoed de knapen;
Van 't plein had hij zich verwijderd; hij ging naar huis, neergeslagen,
En vond, om het spel verenigd, samen de Jonkers van Lara,
Zonder de jongste van dezen, naamlik Gonzalo González;
Hij vond hem voorover liggend, ov:r ene leuning hangend:
„Hoe zijt gij zo treurig, here? zeg, wie of wat u zo kwaad maakt."
Zó lang drong toen aan Gonzalo dat Nuño hem 't al verhaald heeft,
„Maar ernstig vraag ik u, zone, dat gij niet zult gaan de straat op."
Gonzalo heeft niet geluisterd, maar koos zich snel een der paarden,
Een lans heeft hij aangegrepen en ging waar 't hof was vergaderd;
Hij zag overeind de schutting, die niemand omlaag kon halen,
Met één worp smeet hij omver haar, zich opheffend in het zadel.

Toen hij haar neer had geworpen, sprak hij deze trotse tale:
„Bemint, sletten, schenkt uw liefde, een ieder daar waar 't bekwaam is,
„Want veel meer is waard een ridder, een ridder uit 't huis van Lara,
„Veel meer dan veertig of vijftig die uit Córdoba vandaan zijn."
Toornig heeft zich neergebogen, toen zij 't hoorde, doña Llambla;
Zonder iemand aan te kijken, ging zij henen naar haar kamer;
Aldaar vond zij don Rodrigo en sprak tot hem deze tale:
„Ik bevond m'in Barbadillo, waar 't erf mijner vaad'ren staat;
„Die over mij moeten waken, zij voelen voor mij slechts haat;
„De zonen van doña Sancha hebben mij gedreigd met smaad:
„Mijn rokken zouden z'afsnijden tot op de plaatse der schaamt;
„In het hok van mijne duiven zouden zij voeden hun valk,
„Zeiden te zullen verkrachten mijn vrouwen, gehuwd of maagd.
„Zij doodden onder mijn mantel mijn hofmeester met hun zwaard.
„Naar de Moren zal ik heengaan, neemt gij voor deez' smaad niet wraak."

Toen sprak aldus don Rodrigo, luistert allen naar zyn taal:
„Zwijg, vrouwe, het waar' niet passend dat gij zulke tale spraakt;
„De zeven Jonkers van Salas zweer ik hierbij voor u wraak;
„Ik zal een net voor hen knopen wáarin ik hen allen vang,
„Zodat ik, voor alle mensen, altijd stof tot spreken laat."

Reeds bij de eerste lezing treft het onderscheid met de romance van Mudarra; deze alleen vertoont volledig de trekken die eigen zijn aan wat men noemt „volkspoëzie", die dichtkunst waarvan men met betrekking tot de vorm zou kunnen zeggen hetgeen Menéndez y Pelayo met een aardige paradox heeft beweerd naar aanleiding van haar inhoud, dat er nl. „in alle naties niets minder nationaals is dan hun volkspoëzie" [1]): onze romance behoort tot hetzelfde genre als de Oudfranse „chansons de toile", *A Calatrava* is zuiver Spaans. Wèl kan men in alle romances enige verwantschap met „volkspoëzie" ontdekken: de dialoog neemt er een grote plaats in [2]), her-

[1]) Menéndez y Pelayo, *Antología de poetas líricos castellanos*, II, 30.
[2]) Misleidend zijn de woorden van Wolf (*o. l.*, p. XLIV) dat „in de artistieke romans de personen weinig doen en veel spreken", alsof zij in de niet-artistieke romances minder welbespraakt waren.

halingen van zinnen en woorden komen er voor, hoewel in veel geringere mate dan in wat eigenlik „volksgedichten” zijn [1]), de taal is gemeenzaam, blijkens het zoeven vermelde gebruik van de verleden tijd voor de tegenwoordige. Maar het vage, korte, alle overgangen mijdende van de „volkspoëzie” treft men, behalve in de romance van Mudarra, in betrekkelik weinige aan.

Carolina Michaëlis heeft er enige vermeld [2]), maar er zijn er meer. Ik noem *Rico Franco* (n°. 296), waarvan het begin overeenkomt met onze romance, *La Infantina* (n°. 284 en 295) [3]); zij behoren tot de Moorse en de ridderromances; zij zijn alle kort en schilderen één situatie, en dit is, volgens Carolina Michaëlis, een trek van de echte volksromance [4]); zij beantwoorden aan de beschrijving die Dozy ten onrechte van alle romances gaf [5]): „[le poète] raconte un seul fait d'une manière simple, brève et vigoureuse”. Ook onder de moderne romances komen zodanige gedichtjes voor; ik veroorloof mij nog de volgende vertaling [6]):

„Ik zie Francisco niet komen; moeder, waarom zou hij dralen?”
„Dochter, zij zijn allen bezig, want het is tijd om te maaien:
„Des nachts slijpen zij de ijzers, des daags ploegen zij de aarde;
„Daarom ziet gij hem niet komen, want hij kan 't werk niet verlaten.”
Teresa ging aan haar arbeid, zij borduurde in haar kamer,
En zag een der knechten komen, gezeten op een flink paardje.
„Berichten breng ik, Teresa, maar het zijn voor u wel kwade:
„Dat uw geliefde Francisco door een stier zó zwaar geraakt is,
„Gistren bij 't merken der beesten, dat zijn leven groot gevaar loopt;

---

[1]) In *A Calatrava* herhaalt in vs. 50 Gonzalo de woorden van doña Llambla uit vs. 29; de overeenkomst van de verzen 20, 22 en 24 is te verklaren, niet als een bedoelde herhaling, maar als armoede (of eenvoud) van stijl.

[2]) Carolina Michaëlis, *l. l.*, p. 43.

[3]) Ook van deze laatste gelijkt het debuut op dat van *A cazar va don Rodrigo.*

[4]) Carolina Michaëlis, *l. l.*, p. 44.

[5]) Dozy, *o. l.*, II, 216.

[6]) Het origineel bij Menéndez Pidal, *El Romancero español* (Hispanic Society of America, 1910), p. 105.

„En wilt gij hem zien in leven, moet ge tot morgen niet dralen."
„Geef mij, o moeder, de kleedren, die diep liggen in de lade,
„Zij werden gemaakt met vreugde, met droefheid ga ik ze dragen;
„Geef mij, o moeder, mijn mantel, mijn rouwmantel, niet mijn praalkleed,
„En wil het paard waar Francisco op pleegt te rijden nu zaad'len,
„Zodat, kan 't voor hem niet dienen, het zijn verloofde zal dragen."
Doch halverwege gekomen, hoort zij reeds de klokken klagen...

Het zou niet moeilik vallen parallellen tot deze romance te noemen: wij denken o.a. aan het Oudfranse gedichtje over *Bele Doëte,* die vóór het venster zit met haar naaiwerk en een ridder ziet aankomen en onder haar raam ziet afstijgen: het is een bode die haar komt melden dat haar geliefde in de strijd is gevallen. [1]) De klokken die Teresa hoort luiden herinneren ons *Jean Renaud.*

Soms vindt men deze korte romances, die uit een monoloog (vaak een klacht) of een gesprek bestaan met of zonder een of twee regels van inleiding, ook in uitgebreidere; zo komt *Pésame de vos, el Conde* eveneens voor als deel van *El Conde Claros* (n°. 362). Volgens Durán heeft de kortere oorspronkelik deel daarvan uitgemaakt, doch dit schijnt mij onzeker; het is, dunkt mij, mogelik, zo niet waarschijnlik, dat zij op zichzelf staat en dat de dichter van de korte romance een nieuw gedicht heeft gemaakt met gegevens ontleend aan het uitvoerige verhaal. Immers, de tekst is niet geheel dezelfde, en met name, in het laatste ontbreekt een vers dat niet zonder belang is. De romance van graaf Claros verhaalt hoe hij met de dochter van de koning een liefdesavontuur heeft en hoe de koning hem daarom wil doden. Nu bevat de korte romance, ter verklaring van de situatie, dit vers: „Daar gij met de Infante hebt geslapen", hetgeen hier de enige aanwijzing is van de reden waarom de graaf ter dood gebracht zal worden; de overige

[1]) Een gelijke situatie vindt men in een Spaans histories gedicht, dat voorkomt onder de *Chansons du XVe siècle* die Gaston Paris heeft uitgegeven als eerste deel der werken van de „Société des Anciens Textes" (p. 139).

verzen geven uitsluitend een gesprek tussen de gevangene en een bezoeker weer. Indien nu dit gedicht eenvoudig een fragment van de uitgebreide romance was, dat op geheimzinnige wijze daaruit zou zijn losgemaakt, dan zou de aanwezigheid van het verklarende vers onbegrijpelik zijn. Een voorbeeld van een kortere romance, waarvan het zeker is dat zij eerst later in een romanceverhaal is ingelast, verschaffen ons de slotverzen van *A Calatrava*; niet alleen is hun inhoud in strijd met het voorafgaande, maar ook de assonance is, zoals ik reeds deed uitkomen, verschillend. Ik acht het dan ook lang niet zeker dat, als van *Bodas hacían en Francia* (n°. 290) bij de Joden kompletere versies worden aangetroffen [1]), deze laatste oorspronkeliker zijn; men heeft het recht te veronderstellen dat dit uitbreidingen kunnen zijn ter verklaring van hetgeen er duister in het oudere gedicht is.

Deze groep korte, romantiese, vaak geheimzinnige, minder verhalende dan in enkele trekken tekenende gedichten, in welk verband staan zij tot wat men kan noemen de „gewone" Spaanse romance? Zij kunnen met deze niet worden vereenzelvigd, en trouwens in geen litteratuur dan de Spaanse zouden zij ermede worden samengevoegd tot één genre, omdat alleen in Spanje de versvorm van beide dezelfde is. Ik wil dan de vraag stellen hoe het verschil tussen deze soorten, van onze romance enerzijds en van *A Calatrava* anderzijds, is te verklaren, en ik doe dat te liever omdat wij daardoor in aanraking zullen komen met enige theorieën van algemene aard, die een bespreking ten volle waard zijn.

Ik meen het gebied der mogelikheden aldus te kunnen beperken: òf deze genres ontlenen hun materie aan oudere werken van verschillend karakter, òf de dichters behoorden niet tot dezelfde kringen, m. a. w. wij hebben te doen met een onderscheid in oorsprong of een verschil van maker.

---

[1]) Menéndez Pidal, *El Romancero español*, p. 124.

IV.

Waaraan is toe te schrijven dat de „populaire” romances een ander karakter vertonen dan de gewone romances. Twee verklaringen die onaannemelijk zijn.

Milá y Fontanals [1]) en Menéndez Pidal [2]) hebben bij hun onderzoek naar de oude Spaanse heldendichten ook over de romances hun licht doen schijnen en vooral over de bronnen waaruit deze gedichten zijn geput. Het is zeker dat vele historiese romances hun stof ontlenen aan kronieken; zo berusten de gedichten over het verraad van Rodrigo waardoor de Moren in Spanje zijn gekomen, op een kroniek van de XVe eeuw, die over Peter de Wrede, op de kroniek van Lopez de Ayala, die aan zijn hof leefde (XIVe eeuw). Ook tussen de romances van de bekende cyclussen (*Infantes de Lara, Bernardo del Carpio, Cid*) en oude kronieken bestaat verband. Volgens Durán en anderen zouden de kronieken hun materie putten uit oude romances, die dus het oorspronkelik bestaande zouden zijn. Doch Milá en Pidal zien de zaak anders in: volgens hen zijn de kronieken gemaakt naar oude heldendichten, waarvan alleen die over de Cid (het *Cantar de mío Cid* en het *Cantar de Rodrigo* [3])) over zijn. Als bewijzen voor deze onderstelling gelden de sporen van versificatie en assonance in de oude kronieken, met name in de reeds vermelde *Crónica general* en *Kroniek van 1344*, en de toon van het verhaal waar het die oude helden betreft. Deze epopeeën zouden, op de genoemde na, verloren zijn gegaan doordat de rol van drager der epiese materie zou zijn overgenomen door de romances en het theater. Immers, de oudste historiese romances zouden uit die helden-

[1]) Milá y Fontanals, *De la poesía heroico-popular castellano* (Barcelona, 1874)

[2]) Zie de beide reeds meermalen aangehaalde werken van Menéndez Pidal.

[3]) Zie hierboven p. 153, n. 2.

dichten zijn getrokken; het „volk” zou daaruit fragmenten hebben onthouden die het biezonder mooi vond, en deze zouden mondeling zijn overgegaan van geslacht op geslacht. Een tegenhanger hiervan zouden de Carolingiese ridderromances vormen, die naar de late Franse heldendichten zijn vervaardigd. Hoe dichter een romance bij het heldendicht staat, des te ouder zou zij dus zijn.

Zo zouden dus, onder de historiese romances, als „oud” moeten worden beschouwd die waarvan waarschijnlik kan worden gemaakt dat zij niet onmiddellik uit een kroniek zijn geput, doch uit de heldendichten welke in die kronieken zijn verwerkt. Deze romances moeten dan voorafgaan aan de bestaande. Immers de heldendichten, wij zagen het reeds, zijn reeds vroeg verloren gegaan; niets maakt hun voortleven tot de XVe eeuw waarschijnlik. Daarentegen kunnen de romances die onmiddellik aan kronieken zijn ontleend, op welk tijdstip ook na het vervaardigen dier kroniek zijn gedicht.

Dat ik dit probleem ter sprake meen te moeten brengen naar aanleiding van onze romance, moge hierdoor gerechtvaardigd worden, dat, als Pidal's onderscheiding tussen romances getrokken uit heldendichten en andere die aan de kronieken hun stof ontlenen, moet worden aanvaard, voor ons de conclusie nabij zou liggen dat de korte romance over Mudarra's wraak uit een oud epopee over de Infantes de Lara zou zijn genomen, terwijl *A Calatrava*, door haar kalm verlopend verhaal, haar oorsprong uit een kroniek zou kunnen verraden.

Nu is deze theorie over het bestaan van verloren gegane heldendichten niet algemeen aanvaard [1]). Ik voor mij aarzel

[1]) Kelly, *o. l.*, p. 134. Kelly zelf heeft in deze kwestie niet partij gekozen. Immers, op p. 138 plaatst hij een der romances over Bernardo del Carpio als oud tegenover drie andere, „qu'on regarda jadis comme anciens, mais qui ne sont que des arrangements versifiés de la *Crónica general*”; waaruit dus zou volgen dat hij, evenals Pidal, als „oud” alleen die romances beschouwt die op heldendichten berusten; daarentegen haalt hij, op p. 134, met instemming de kritiek van Foulché-Delbosc op Pidal's theorie aan.

mijn twijfel eraan uit te spreken, daar zij wordt verdedigd door zulke grondige kenners der Oudspaanse poëzie als Milá en Pidal. Op mij maakt de herstelling van verzen uit de zinnen der kronieken de indruk van willekeurig [1]; als men bedenkt hoe talrijk in het Spaans, evenals in alle Romaanse talen, de uniforme uitgangen van perfecta, infinitiva en participia van zwakke werkwoorden zijn, dan geeft men zich rekenschap dat het niet moeielik moet vallen, uit een zeker aantal zinnen een zeker aantal assonerende woorden te halen en door enige wijzigingen min of meer regelmatige verzen samen te stellen. Niet duidelik ook is voor mij de wijze waarop men zich het werk moet voorstellen der kroniekschrijvers, die nu eens enkele verzen min of meer letterlik zouden hebben overgenomen, dan weder geen enkele term van hun origineel zouden hebben bewaard. En in het algemeen gevoel ik een zekere angst voor reconstructies.

Wat hiervan zij, wij zagen dat door Pidal naast hypothetiese heldendichten ook hypothetiese romances in het debat werden gebracht, die minstens een eeuw ouder moeten zijn dan die welke tot ons zijn gekomen. Alvorens erin te berusten gepostuleerde romances uit gepostuleerde heldendichten te verklaren, is het natuurlik dat men de vraag stelt of het inderdaad onmogelik is de bestaande romances uit bestaande werken af te leiden. Daar het nu eenmaal zeker is, zo zou men kunnen redeneren, dat vele romances uit kronieken zijn getrokken, zou dat dan ook niet het geval kunnen zijn met die welke de geschiedenis der Infantes de Lara en andere min of meer legendariese verhalen bevatten?

Welnu, ik mis het bewijs dat de romance van Mudarra's wraak niet uit de kroniek kan zijn gehaald, en het treft mij dat de assonances van het onderstelde heldendicht, die Pidal uit de zinnen der kroniek tracht op te diepen, niet overeenkomen met die van de romance zelf. Pidal neemt, om deze tegenstrijdigheid weg te werken, zijn toevlucht tot de on-

---

[1]) Zie Menéndez Pidal, *Leyenda*, p. 415 en vlgg.

derstelling van een of meer tussentrappen tussen kroniek en gedicht, hiermede een nieuwe veronderstelling in de discussie brengende. Wat ik van dergelijke veronderstelde intermediaire gedichten denk, zal ik zeggen naar aanleiding van het tweede mogelike verschil tussen onze en de andere Oudspaanse romances, waarover ik tans in het kort ga spreken.

Zou men mogen aannemen dat het gedicht over Mudarra's wraak in een andere kring is ontstaan, door een dichter van andere stand en van andere ontwikkeling is vervaardigd dan waartoe hij behoort die *A Calatrava* heeft geschreven? Daar onze romance, zoals wij zagen, alle kenmerken draagt van „volkspoëzie", zou men op het denkbeeld kunnen komen de dichter ervan onder „het volk" te zoeken, en het schijnt mij gewenst hier een enkel woord te zeggen over het vermeende aandeel dat „het volk" in het vervaardigen van gedichten zou hebben gehad.

Wat bedoelen de geleerden die over de Spaanse romance hebben geschreven met de uitdrukking „volksromances"? Is dit alleen een kenschetsing van de eenvoud, de onopgesmukte vorm dezer gedichten? Men zou het kunnen denken, als men leest hoe Wolf graden van populariteit onderscheidt, daar waar hij spreekt van een „romance die *zeer* populair is" [1]), hoe Durán, naar aanleiding van een andere (n°. 487) zegt dat zij „hoewel artistiek toch een volksromance is", hoe Pidal zelfs [2]) „half-populaire" romances erkent, en hoe Kelly [3]) gewaagt van de „inspiration populaire". Maar elders schijnt „populair" voor Pidal te betekenen: „voor het volk gemaakt"; immers hij spreekt van jongleurs die, in plaats van zoals vroeger in de kastelen en paleizen te zingen, hun gedichten op de marktplaatsen voordragen [4]).

Evenwel, bezien wij de onderscheiding tussen populaire

---

1) Wolf, *o. l.*, p. 268 n.

2) Pidal, *L'épopée castillane*, p. 186.

3) Kelly, *o. l.*, p. 142.

4) Pidal, *L'épopée castillane*, p. 165.

en artistieke romances naderbij, dan blijkt ons dat voor de geleerden, Pidal inbegrepen, de tegenstelling tussen deze beide eigenlik berust op de, door de romantieken gehuldigde, mystieke opvatting van „het volk" als dichter. Zij maken reeds dadelik onder de historiese romances een afscheiding tussen de oudste, die door het volk, en de in tijdsorde onmiddellik daarop volgende, die door jongleurs zouden zijn gemaakt. „Toen was niet meer, zegt Wolf [1], zoals in oude tijden het volk zijn eigen dichter, omdat het geen onbevangenheid, geen naïveteit en geen geestdrift meer bezat". Zo had reeds Durán gesproken van de „jongleurs die niet het dichtende volk waren, maar de dichters van het volk" [2], en niet anders drukt, in 1910, Pidal zich uit, die „de populaire muze" scheidt van de poëzie der jongleurs; ook voor hem zijn „de verbeelding" en „het geheugen van het volk" iets reëels; ook bij hem treft men van die onpersoonlike termen aan, waardoor deze oude poëzie iets wordt dat zich uit eigen kracht ontwikkelt [3]). Dat „volk" (*pueblo*) moet, volgens Wolf, niet worden verward met het *vulgo* van onze dagen, dat niet zelf kan dichten doch dichters nodig heeft [4]); de oude volksromances zijn geschreven voor hidalgo's, de tegenwoordige voor het volk [5]); de eerste zijn objektief, in de laatste, de volksliederen van onze tijd, stelt de blinde of de marktzanger zichzelf op de voorgrond.

Met deze opvatting ener collectieve vervaardiging van gedichten kunnen wij het niet meer eens zijn. Als Carolina Michaëlis zegt dat, niet romances, maar romancemotieven het enig samenhangende geheel vormen en het gedicht *Hélo, hélo, por do viene* in drie, oorspronkelik onafhankelike, delen splitst [6]), en wanneer Pidal hetzelfde doet met de romance *A Calatrava* [7]), dan krijgt men de indruk dat volgens deze geleerden niet be-

[1]) Wolf, *o. l.*, p. XLVI.
[2]) Durán, *o. l.*, I, p. 480 (ad n°. 726).
[3]) Pidal, *L'épopée castillane*, p. 147, 159, 201; *Romancero*, passim.
[4]) Wolf, *o. l.*, p. XLVI.
[5]) *Ibidem*, p. XLI.
[6]) Carolina Michaëlis, *o. l.*, p. 44.
[7]) Pidal, *Leyenda*, p. 84 en vlgg.

paalde dichters, maar zekere geheimzinnige krachten aan het werk waren. Ik kan niet anders dan met instemming de volgende woorden aanhalen die Savj-Lopez schreef, naar aanleiding van de oudste Italiaanse dichtkunst: „De onderzoekingen gewijd aan de oorsprong van een letterkundig feit zijn zeer dikwijls onvruchtbaar door de fundamentele dwaling van een oude kunstopvatting, volgens welke het voldoende is de geschiedenis van de „elementen" waaruit men beweert dat een werk bestaat, te kennen, om daarop elk histories of esthetics oordeel te vestigen" [1]). Veel meer dan een fraze kan ik ook niet ontdekken in een uiting van Fitzmaurice-Kelly, die meent dat in een gedicht van 1497 (*Villanueva, Villanueva,*) „un dernier souffle de la poésie populaire se fait sentir" [2]).

De zaak is dat wij tegenwoordig zoveel mogelik termen en uitdrukkingen vermijden die de poëzie anders dan als de bewuste schepping van een, zij het ook onbekende, dichter zouden kunnen voorstellen. De zanger van de XVe eeuw of vroeger is, in wezen en in werkwijze, niet verschillend van die van de XVIIe eeuw. Het onderscheid tussen de eenvoudige romance's uit de XVe en de zogenaamde „artistieke" van later, is voor ons niet anders dan een verschil tussen twee kunstopvattingen, die beide evenzeer Spaans zijn, en waarvan de jongere, de „precieuze", de andere nooit heeft kunnen verdringen. En daar de combinaties die in de geest van een dichter plaats hebben door ons niet kunnen worden nagespeurd, schijnen ons analyses als die van Carolina Michaëlis en Pidal niet ongevaarlik, te meer wanneer wij de modellen volgens welke de dichters werkten niet of onvolledig kennen.

Indien ik dus de romance van Mudarra's wraak „volkspoëzie heb genoemd, dan heb ik daarmede niet bedoeld dat zij door „het volk" zou zijn gedicht. Zij is evenzeer het werk van een scheppend kunstenaar als het regelmatige *A Calatrava*,

---

[1]) Savj-Lopez, *Trovatori e poeti*, Milaan, 1906, p. 9.
[2]) Kelly, *o. l.*, p. 143.

en het enige wat wij kunnen beweren is dat deze dichter waarschijnlik vrijer met de materie die hij zich ter behandeling had gekozen, en die hij in een kroniek vond, omsprong.

Ik sprak daareven van de hypothetiese gedichten die Pidal tussen onze romance en haar origineel stelde, en ook daaraan geloof ik niet. Ik veroorloof mij een korte toelichting tot deze sceptiese bewering.

De episode die in onze romance van don Rodrigo de Lara wordt verhaald, vindt men aldus beschreven in de *Kroniek van 1344* [1]):

[Mudarra vervolgt Ruy Velázquez, d.i. don Rodrigo de Lara, en zijn leger geruime tijd, neemt verschillende steden in, totdat eindelik de ontmoeting plaats heeft]. „En toen don „Mudarra te Aranda kwam, was de verrader te Coruña.... „en vertoefde aldaar die nacht en stond vroeg op, toen de „hanen kraaiden, en hij ging de rivier van Espeja langs; en „toen het morgen was, begaf hij zich met de zeer goede valk „die hij bij zich had langs de oever en, voordat hij te Espeja „kwam, vond hij een zeer fraaie reiger, en hij zond de valk „op hem af van zeer ver en deze kon hem niet bereiken en „trok zijn kringen om hem heen zó hoog, dat men hem uit „het oog verloor. En Ruy Vasquez (*sic*) was daar zeer ontstemd „over en ging hem overal zoeken met de driehonderd ridders „die hij met zich voerde. En toen zij aldus zijn valk zochten, „zagen zij don Mudarra komen met duizend ridders die hij „met zich voerde, en de wachters van Ruy Vasques (*sic*) kwamen „tot hem en zeiden hem: „Heer, daar komt don Mudarra met „groot gevolg". En de plaats waarop zij dit zeiden heette Val „de Espeja, en toen zeide Ruy Vasques dat hij hem daar zou „afwachten, en omdat hij hem daar afwachtte, heette die plaats „voortaan Val de Espera, en zó heet hij heden ten dage nog. „Toen zeiden twee ridders van don Mudarra dat zij Ruy „Vasques en de zijnen zagen gaan; en zij die dienst deden

---

[1]) Pidal, *Leyenda*, p. 305.

„als verkenners kwamen tot don Mudarra, en zeiden hem dat „Ruy Vasques en zijn gevolg zich wapenden en hem afwachtten en dat hij zich snel moest wapenen en tot hem moest „gaan, opdat de verrader hem niet ontvluchtte, want dat, „als hij hem de tijd ertoe liet, deze zich in de struikgewassen „zou begeven die daar waren, en dan zouden zij hem niet zo „spoedig kunnen bereiken. Toen wapenden zij zich in grote „haast en gingen tot waar de verrader Ruy Vasques was, het „vaandel van don Mudarra ontplooid; en toen Ruy Vasques „hem zag komen, deed hij zijn mannen stilhouden en sprak „tot de zijnen aldus: „Vrienden, gij weet wel dat diegenen „uwer die hier kwamen als schildknapen, door mij tot ridder „zijn gemaakt, en dat ik met diegenen uwer die ridders waren, „alwat ik bezat heb gedeeld. En gij zijt allen mijn vazallen, „en bedenkt wat het deel van ieder uwer zal zijn als gij mij „alleen op deze strijdplaats doet blijven, want, ook al laat gij „mij alleen, zal ik niet van hier gaan; en als ik de zoon van „de renegate zie, dan denk ik hem zulk een slag te geven „dat hij niet in het zadel zal kunnen blijven, en als ik hem „nederwerp, dan zijn alle anderen overwonnen, want zij zullen „mij niet durven afwachten, en ik zal tot mijn oude zuster „kwaad nieuws van hem doen gaan". En don Mudarra deed „zijn troepen stilhouden en zeide hun: „Vrienden, staat allen „stil: ik wil zien of deze verrader zich van de zijnen zal „willen afscheiden, want in dat geval zal er iets gebeuren „waarvan in de wereld zal worden gesproken; en als gij ziet „dat zij vluchten, volgt mij dan allen, want op deze dag zullen „mijn broeders worden gewroken of ik zal op deze plaats „sterven". Toen naderde don Mudarra tot waar Ruy Vasques „was, om te zien of hij zich zou afscheiden van de zijnen; „en Ruy Vasques, die zijn troepen had doen stilhouden, zeide „tot de zijnen toen hij een ridder vóór de anderen uit zag „komen: „Blijft allen op uw plaats, want ik wens te zien wie „degeen is die zich afscheidt en wat hij komt zoeken". „En zij plaatsten zich ieder op een hoogte, en er was een „kleine vallei in het midden, en zij keken naar elkander en

„groetten elkaar niet. [1]) En Ruy Vasques vroeg aan don Mudarra „wie hij was, en deze zeide tot hem: „Voorwaar, ik ben don „Mudarra”. En Ruy Vasques zeide hem: „Wat komt gij hier „zoeken? Want sedert gij in Lara zijt gekomen, hebt gij mij „veel nadeel toegebracht, want gij hebt mijn mannen gedood „en mijn steden verbrand; maar tans zijt gij op een plaats „waarop gij alles met uw leven zult betalen”. Don Mudarra „zeide: „Gij liegt, verrader, maar heden zult gij boeten voor „al het verraad en al het onrecht dat gij hebt gedaan; laten „wij de ridders waarschuwen, laten onze troepen stil blijven „en laten wij samen strijden, om dit te beslechten”. En Ruy „Vasques zeide hem dat hem dat zeer behaagde. Toen zeide „don Mudarra: „Ga dan en zeg aan de uwen dat zij, wat „zij ook mogen zien, niet van hun plaats moeten gaan, en „zo zal ik doen met de mijnen”. Toen keerde elk hunner zich „tot de zijnen en zeiden dat, wat zij ook mochten zien, niemand „zich mocht verwijderen van de plaats waar hij was”. [Tevergeefs tracht Mudarra's vader, don Gonzalo Gustioz, Mudarra over te halen de strijd aan hem over te laten. Het gevecht heeft plaats en Ruy Velázquez valt gewond van zijn paard].

Zoals men ziet, is er in dit verhaal geen enkele zin waarin het met onze romance overeenkomt, en de verschillen zijn talrijk: Rodrigo is gewapend, en daarom behoeft hij natuurlik niet om uitstel van het gevecht te vragen; van de jacht, die in de romance met één enkel woord is vermeld, worden in de kroniek biezonderheden verhaald; de dialoog, zo kort en kernachtig in het gedicht, wordt in het proza breed uitgemeten.

Pidal, die deze verschillen natuurlik erkent, al meent hij ook „dat de romance enkele verzen van het heldendicht, (d.i. de kroniek) bewaart” [2]), hetgeen ik niet kan ontdekken, wil nu, zoals ik zeide, deze beide teksten overbruggen door de onderstelling van een of meer gedichten die zich al verder

[1]) Door een vergissing zegt Pidal (*Leyenda*, p. 103) dat in de kroniek (of, volgens hem, het *cantar* waarop deze berust) de beide tegenstanders elkander groeten, evenals in de romance.

[2]) Menéndez Pidal, *L'épopée castillane*, p. 161.

van de oorspronkelike tekst verwijderen. Dit is een van die vaste hulpmiddelen waarvan de filologie zich bedient en die, naar mij voorkomt, samenhangen met het gebrek aan contact met de werkelikheid dat de onderzoekingen der oude litteratuur al te vaak vertonen. Victor Hugo heeft de romance van Mudarra's wraak vertaald, en wel op zeer willekeurige wijze. Ik wil de vergelijking dezer *Romance mauresque* met het origineel niet uitwerken; Gaston Paris heeft dit reeds gedaan [1]). Alleen deze biezonderheid, die hij niet vermeldt, moge hier een plaats vinden. In de tweede strofe lezen wij over don Rodrigo:

La haine en feu le dévore.
Sombre, il pense au bâtard maure,
A son neveu Mudarra,
Dont les complots sanguinaires
Jadis ont tué ses frères,
Les sept infants de Lara.

Hoe nu? zo vraagt men verwonderd. Heeft dus niet don Rodrigo zelf, maar Mudarra de zeven infantes doen sterven? Maar verderop heet het uit de mond van Mudarra:

Eh bien! seigneur, le jeune homme
Qui te parle et qui te nomme,
C'est Mudarra, le bâtard.
C'est le vengeur et le juge....

Tu n'auras d'autres délais
Que celui qu'ont eu mes frères:
Dans les caveaux funéraires
Où tu les as mis, suis-les!

Ik denk niet zonder zekere angst aan wat uit dit gebrekkig werk van Hugo wel voor conclusies zouden zijn getrokken, als zijn verzen enige eeuwen ouder waren en als wij het origineel niet bezaten. Zou de kritiek dan niet op het denkbeeld

---

[1]) G. Paris, *Poèmes et Légendes*, p. 252.

zijn gekomen dat de dichter hier twee verschillende versies (x en y) volgde, waarvan de één sympathiek was voor Rodrigo en misschien wel door een zijner partijgenoten was vervaardigd, terwijl de ander een aanhanger van Mudarra tot maker had, welke versies door een later dichter dan tot één geheel waren verwerkt, een dichter wiens mentaliteit wel heel zonderling moest zijn geweest. Gelukkig weten wij dat Victor Hugo's vertaling is gemaakt naar de letterlike overzetting van zijn broeder Abel, zodat in dit geval de vrij scheppende — en vrij knoeiende — persoonlikheid des dichters niet kan worden weggedoezeld. Maar waarom zou de schrijver van de romance niet even vrij met de gegevens van de kroniek hebben kunnen handelen als Hugo met de romance die hij vertaalde?

V.

Nogeens de beide groepen van romances. Populaire gedichten zijn in de eerste plaats gezongen gedichten.

Bedrieg ik mij niet, dan geven deze beschouwingen ons het recht gedichten van de soort van „Mudarra's wraak", ook al noemt men dat genre „volkspoëzie", op gelijke lijn te stellen met de verhalende, zowel wat de tijd van vervaardiging aangaat, als wat betreft de bron waaruit zij zijn geput en het persoonlike aandeel dat de dichter in het maken ervan heeft gehad.

Wij moeten het onderscheid tussen beide dus op andere wijze trachten te verklaren, en ik wil het wagen daaromtrent een gissing te opperen. Doch vooraf moet ik, aan het tot nu toe behandelde, meer negatieve deel van mijn betoog, twee positieve opmerkingen vastknopen van algemene strekking.

Vooreerst deze dat het feit van de ontlening der „populaire" romance van Mudarra's wraak aan een kroniek ons niet kan bevreemden. Reeds in mijn vroegere mededeling aan deze Akademie, waarop ik daareven zinspeelde [1]), herinnerde ik eraan

[1]) Zie aldaar, p. 468.

dat zogenaamde volksgedichten vaak vervormingen zijn van letterkundige verzen. Bovendien onderscheidt d'Ancona, in zijn studie over de volkspoëzie van Italië [1]), twee soorten gedichten: oudere, die meer spontaan zijn, en jongere die berusten op geschreven werken; wat hij precies bedoelt met die meer spontane poëzie, begrijp ik evenmin als, naar ik daareven zeide, hetgeen Durán daaronder verstaat, maar de tweede soort die hij vermeldt geeft ons een welkome steun voor de onderstelling van de „geleerde" oorsprong onzer romance. En eveneens voor de mogelikheid dat de Oudfranse „chansons de geste", die toch ook zogenaamde „populaire" poëzie zijn, hun stof aan geleerde Latijnse werken hebben ontleend.

In de tweede plaats dat de mening volgens welke onze romance niet ouder dan de XVe eeuw behoeft te zijn, geschraagd wordt door de volgende overwegingen. Baist heeft bijeen gezet de anonyme romances die in de XVe eeuw zijn gedicht en die hij „zuiver populair" noemt. [2]) Voorzover ik ze ken, zijn ze alle kort en schilderen één situatie; zij behoren dus tot de categorie der romance van Mudarra's wraak; zij bestaan uit een monoloog (meestal een klacht) of gesprek, of voegen daaraan een of twee regels van inleiding toe; door de bruuskheid waarmede zij aanvangen, hebben zij iets geheimzinnigs; hoewel de namen der personen een enkele maal een historiese klank hebben, zijn ze fantasties. Een andere bevestiging van de late oorsprong onzer romance levert ons nog een curieuse overeenstemming in datum met Italiaanse en Franse „volksgedichten": volgens d'Ancona dagtekenen vele Italiaanse „populaire" gedichten uit de XVe tot de XVIe eeuw [3]), en uit de XVe eeuw is tot ons gekomen het handschrift met Franse „chansons populaires" dat Gaston Paris heeft uitgegeven en waaraan ik hierboven een parallel heb ontleend met een Spaanse romance.

---

[1]) d'Ancona, *La Poesia popolare italiana*, Livorno, 1906, p. 363, 366, 471.

[2]) *Grundriss der roman. Philol.*, II, 2, 431, n. 5.

[3]) d'Ancona, *o. l.*, p. 149.

Indien ik tot nu toe de uitdrukking „volkspoëzie" niet dan met zekere schroom heb gebruikt, dan is dat omdat ik hoe langer zo meer tot de overtuiging ben gekomen dat dit een allerongelukkigste naam is vo͞or de gedichten die men ermede aanduidt.

„Volkspoëzie" is in de eerste plaats g e z o n g e n poëzie, en hierop zou ik, meer dan vroeger, de nadruk willen leggen. Het verschil in toon tusschen de Oudfranse heldendichten en bijvoorbeeld de romans van Chrétien de Troyes, die ongeveer uit dezelfde tijd dagtekenen, is, meen ik, vooral hieruit te verklaren dat de laatste bestemd waren om te worden gelezen of voorgelezen, de eerste, om te worden voorgedragen voor een talrijk en gemengd publiek: vandaar die herhalingen, die vaste epitheta om bepaalde personen te noemen, waardoor het verhaal gemakkeliker was te volgen, en ook die krachtige, vaak overdreven, uitdrukkingen, die afwezigheid van schakeringen. Zo zal een volksredenaar geheel andere middelen moeten gebruiken om zijn gehoor te overtuigen dan een dichter of schrijver die werkt voor een rustig lezend of naar de voorlezing luistrend publiek. De gelijkheid van alle volkspoëzie onderling, waarop ik meer dan eens wees, wordt begrijpelik door de gelijkheid dezer voorwaarde van bestaan. Het verschil tussen populaire en letterkundige poëzie is, meer nog dan een onderscheid van milieu, een afscheiding tussen gedichten die tot zingen en reciteren en andere die tot lezen of voorlezen waren bestemd.

Hoe vaster nu de band is met de muziek, des te meer komen de eigenaardigheden der volkspoëzie naar voren. Denkt aan de moderne opera's: in de aria's kunnen slechts zeer algemene denkbeelden en aandoeningen worden weergegeven; het recitatief kan alleen verhalen hetgeen niet ingewikkeld is. En mijn veronderstelling zou nu deze zijn: bij de verhalende romances zou de muziek slechts een ondergeschikte rol als drager van het vers hebben gespeeld, of, zoals bij het „chanson de geste", ter aanvulling van het vers hebben gediend, de meer vage romances, welke één gegeven uitwerken dat gemakkelik

is te begrijpen, zouden werkelik zijn gezongen. Tegenwoordig nog onderbreken de blinden te Valencia de voordracht der romances door het zingen van enkele strofen uit de romance zelf of andere passende strofen, waarna dan weder met voordragen wordt voortgegaan [1]). Baist vermoedt dat dit, in de Middeleeuwen, ook het geval heeft kunnen zijn bij het reciteren van heldendichten. Wie weet of ook niet op deze wijze de inlassing moet worden verklaard van kortere romances in langere, waarover ik daareven heb gesproken.

Ook de mimiek zou, bij romances als die van Mudarra's wraak, een grotere rol hebben kunnen spelen. Faral [2]) heeft reeds de talrijke dialogen der Middeleeuwse gedichten in verband gebracht met de gewoonte van de jongleurs om gedichten niet alleen voor te dragen, maar te „spelen". Hoe groter plaats nu aan dialoog en monoloog is ingeruimd, des te dichter naderen de verzen tot het drama. Romances die uitsluitend uit dialogen bestaan (n°s 301, 1038, enz.) zouden niet anders zijn dan door één persoon gespeelde comedies; bij monologen zou de zanger de persoon van het gedicht zelf hebben voorgesteld. Treedt daarentegen de monoloog of de dialoog op de achtergrond, dan wordt de gelijkenis met de „volkspoëzie" geringer, een naam die dan wel zeer weinig passend zou blijken voor de soort van gedichten die men daarmede zal aanduiden. Niet de meerdere of mindere belangstelling of medewerking van het „volk" zou het karakter ervan bepalen, maar alleen kwesties van techniese aard.

Het verschil van milieu wil ik niet wegcijferen: in de vroegere maatschappij was de dichtkunst die wij „volkspoëzie" noemen meer op haar plaats dan tegenwoordig, doch niet omdat de beschaving tans verfijnder is, maar omdat muziek en dichtkunst tans van elkander zijn gescheiden; een operatekst wordt tegenwoordig niet meer tot de litteratuur gerekend. In Frankrijk dagtekent de breuk reeds van vóór de XVI^{de} eeuw;

---

[1]) *Grundriss der roman. Philol.*, *l. l.*, p. 432, n. 5.

[2]) Faral, *Les Jongleurs*, p. 233.

de aandrang door Ronsard op de musici van zijn tijd geoefend om zijn sonnetten op muziek te zetten, is een bewijs dat toenmaals deze combinatie reeds iets ongewoons was; het feit trouwens dat de dichter en de musicus niet één en dezelfde persoon waren wijst daarop. In Spanje zijn — ik herhaal het — gezangen of altans gereciteerde verzen langer in ere geweest.

Ten slotte wil ik de onderscheiding tussen langere verhalende romances en kortere meer beschrijvende nog in verband brengen met de vraag naar de wijze van verspreiding. Met de mystieke denkbeelden over de dichtkunst van „het volk" verenigen verschillende geleerden zekere opvattingen omtrent het mondeling voortleven van gedichten waarmede ik het niet geheel eens kan zijn. Reeds Dozy spreekt ervan: „La date à laquelle les différentes romances ont été composées est fort incertaine. Elles n'existent pas en manuscrit, et ceux qui les ont publiées dans le XVIe siècle, *d'après la tradition orale*, les ont changées et modernisées" [1]). Durán spreekt vaak van de „época de tradición" [2]); de dramatiese dichters der XVIIe eeuw zouden, volgens hem, soms naar een mondelinge traditie hebben gewerkt [3]). En niet alleen de oudste, historiese romances zouden op deze wijze zijn verspreid, maar ook jongere, o. a. n°. 395, gemaakt naar de kroniek van Turpijn en toch van mond tot mond verder gevoerd; ook het lange verhaal van *El Conde Dirlos* (n°. 354) zou, voor een deel, in het geheugen van „het volk" zijn blijven bestaan. Wolf [4]) spreekt van romances „die eeuwen lang in de herinnering van het volk hebben geleefd", en ook Pidal [5]) neemt aan dat op deze wijze de „volksromance" tot op onze tijd heeft voortgeduurd. Elders [6])

[1]) Dozy, *Recherches*, II, 102.
[2]) Bijvoorbeeld *Colleccién*, I, 504.
[3]) *Ibidem*, I, 526.
[4]) Wolf, *o. l.*, p. XLI.
[5]) Pidal, *L'épopée castillane*, p. 193.
[6]) Pidal, *Romancero*, p. 85.

zegt hij, dat „de mondelinge traditie veel krachtiger werkt dan de boekdrukkunst".

Dat dit dogma van mondeling verspreide liederen zo diep is en blijft ingeworteld bij hen die de Spaanse romances bestuderen, is zeker te verklaren door het feit dat nog heden ten dage, in streken die van alle verkeer, en wel in de eerste plaats van letterkundig verkeer, zo goed als afgesloten zijn, romances worden voorgedragen die ook in andere vèr afgelegen oorden bekend zijn. Wij weten tans echter dat dit een zeer gewoon verschijnsel is, en tevens weten wij, sedert Foulet zijn *Roman de Renard* schreef, hoe lichtvaardig de beoefenaars der folklore uit de verspreiding van sprookjes en verhalen geconcludeerd hebben dat zij mondeling hebben voortbestaan, zonder zich de zekerheid te hebben verschaft dat zij niet op andere wijze is te verklaren.

Het is zaak hier een onderscheid te maken tussen korte en lange gedichten, en met instemming haal ik de woorden aan van Carolina Michaëlis [1]): „Elke echte oude volksromance moet kort zijn om... mondeling te worden verspreid" (de termen „echte oude volksromance" laat ik voor rekening van de schrijfster). Ik doe opmerken dat een tweede onderscheiding hier van belang is, nl. tussen gezongen poëzie, die, gedragen door de muziek, van mond tot mond kan zijn gegaan, en de verhalende voorgedragen gedichten, voor welke dit mijns inziens onwaarschijnlijk is.

Trouwens, Menéndez Pidal zegt zelf [2]): „de herinnering aan bijna alle epiese en historiese romances is tans verloren". Ik voeg er bij: indien hier en daar nog over de Infantes de Lara wordt gezongen, wie weet door welk toeval een „pliego suelto", waarop een tekst uit de XVIe eeuw min of meer gemoderniseerd is herdrukt, in die streek verdwaald is geraakt. Pidal verhaalt ons [3]) hoe zijn vrouw en hij op reis toevallig hoorden dat een oude vrouw bij het kloppen van

[1]) Carolina Michaëlis, *l. l.*, p. 43.
[2]) Pidal, *Romancero*, p. 104.
[3]) *Ibidem*, p. 100.

wasgoed in het water een romance zong die zij geen van beiden kenden: een historiese romance over de dood van don Juan, zoon van de „Reyes Católicos"; de naam van de geneesheer de la Parra kwam er zelfs in voor. Hij verbaast zich over „de getrouwheid van het Spaanse geheugen door zoveel eeuwen heen", doch het blijkt niet dat hij heeft onderzocht hoe die oude vrouw aan deze verzen was gekomen. Men bedenke nog dit. De romantiese gedichten uit de XVIe eeuw die wèl zijn blijven leven, zoals *El Conde Dirlos*, zijn in de loop der tijden zeer sterk veranderd. Pidal deelt ons naar aanleiding hiervan mede [1]): „het is merkwaardig te zien hoe de driehonderd verzen van *El Conde Dirlos* werden uitgewerkt en saamgevat, op volkomen onafhankelike wijze, in de verschillende gedeelten van het tegenwoordige gebied waarop dit gedicht nog leeft". Dit wijst toch op een telkens opnieuw ingrijpen van een dichter; ware het lied van moeder op dochter verder gegaan, dan zou het in opzet en biezonderheden aan zichzelf gelijk zijn gebleven. En ook hierbij kan ik Pidal zelf aanhalen, die zegt [2]) dat: „in het algemeen de mondelinge traditie niets herschept, maar het geleerde herhaalt".

Ik meen dus dat de langere verhalende romances niet mondeling kunnen zijn verspreid; voor de kortere erken ik de mogelijkheid dat zij, altans gedurende enige tijd, hebben bestaan zonder de hulp van geschreven teksten, al is het onwaarschijnlijk dat zij, eenmaal gedrukt, onafhankelik van deze gedrukte tekst bekend zouden zijn gebleven.

Ik kan bovenstaande beschouwingen in de volgende zinnen samenvatten:

1. Van de indelingen der romances die in abstracto mogelik zijn, kan alleen die volgens de onderwerpen enigszins consequent worden bewerkstelligd. Een scheiding tussen oudere en jongere romances kan op grond noch van de taal, noch van de versificatie noch van de stijl worden gemaakt.

---

[1]) *Ibidem*, p. 116.
[2]) *Ibidem*, p. 119.

2. De romance van Mudarra's wraak, die tot nu toe met de andere gedichten van de cyclus der Infantes de Lara in één groep is verenigd, is in opzet en in vorm van deze verschillend.

3. Zij vertoont, evenals enige korte romances uit andere groepen, met wat men noemt „volkspoëzie" een nauwere overeenstemming dan de zuiver verhalende langere romances.

4. De afwijking tussen beide soorten van romances is niet te verklaren uit een verschil in oorsprong noch uit een onderscheid van dichter en milieu.

5. Misschien zijn de kortere romances, zoals die van Mudarra's wraak, gezongen geworden, terwijl de andere werden voorgedragen. Misschien speelt bovendien in de verspreiding ervan het geheugen der hoorders een zekere, zij het ook ondergeschikte, rol [1]).

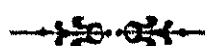
[1]) Toen ik deze verhandeling had voorgelezen, werd ik van bevriende zijde opmerkzaam gemaakt op het suggestieve werkje van A. Van Gennep, *La Question d'Homère* (Parijs, 1909). Meer dan één der algemene denkbeelden die in bovenstaande uiteenzetting zijn ontwikkeld, vond ik hier terug. Op de bladzijden 12—14 wordt verband gelegd tussen de vorm van het heldendicht en het feit dat dit gezongen werd (men vergelijke met name de aldaar gegeven verklaring van het gebruik van epitheta als een hulpmiddel voor het geheugen met hetgeen hierboven, p. 178, is gezegd). En ook de paragraaf gewijd aan de verspreiding der Homeriese gedichten door het schrift (p. 50 en vlgg.) versterkt mijn betoog.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 9en DECEMBER 1918.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, MULLER, SYMONS, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, HEIJMANS, HESSELING, HARTMAN, SIX, BAVINCK, JONKER, KRISTENSEN, KALFF, VAN GELDER, KERN, VAN WAGENINGEN, VISSERING, WENSINCK, ADRIANI, JUYNBOLL, en KUIPER, Secretaris.

Van de Heeren Bredius en Boer is bericht ontvangen, dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Na vaststelling der notulen van de vorige vergadering, herdenkt de Voorzitter den dood van wijlen het rustend lid der afdeeling L. de Hartogh, van wiens levendige deelneming aan de werkzaamheden der vergadering de oudere leden een sterke herinnering bewaren, en die door kennis en veelzijdige ontwikkeling als jurist, als klassiek litterator en ook als Arabist een zeer bijzondere plaats innam onder de geleerden van zijnen tijd.

Ingekomen zijn:

a. Voor het certamen Hoeufftianum de volgende gedichten:

1. Jesum puerum Maria quaeritans.

Motto: In vino veritas.

2. Epistola senis ad iuvenem.
   Motto: Junior fui etenim senui.
3. Imago Matris.
   Motto: Tu mihi, ego tibi.
4. Pax Natalicia.
   Motto: At nobis, pax alma, veni spicamque teneto.
5. Ad quemdam sodalem de hodierno conflictu epistolium.
   Motto: Qui nimis cupit nil capit.
6. Incendium.
   Motto: Jam dignum meritis pretium mercesque paratur.
7. In coenobii reliquias.
   Motto: Multa petentibus desunt multa.
8. Funera.
   Motto: Lux perpetua luceat eis.

b. Schrijven van den Heer Boer, die door ziekte verhinderd is aanwezig te zijn, en mede namens den Heer Uhlenbeck ter voorlezing door den Secretaris inzendt een rapport door den Heer Uhlenbeck en hemzelven opgesteld over de ter beoordeeling in hunne handen gestelde verhandeling van den Heer dr. W. van Eeden, getiteld „de saga Hallfreder Vandwedarhald". Van dit rapport, door den Secretaris voorgelezen, luidt de conclusie gunstig voor het opnemen in de werken der Akademie.

De vergadering vereenigt zich met deze conclusie. Over enkele punten, in het rapport vermeld, zal de schrijver, vóór het afdrukken van zijn werk, overleg met de commissie hebben te plegen.

Hierna verkrijgt de Heer Völter het woord tot het voordragen van zijne bijdrage over een vóór-kanonieke conjectuur in het Nieuwe Testament en hare gevolgen.

Spreker behandelt de redevoering van Jezus in Luk. 7: 31 vgg. en Matth. 11: 16 vgg. en wijst op de moeilijkheden, die het gezegde in Luk. 7: 35 oplevert: „en toch werd de wijsheid erkend door al haar kinderen". Men weet niet of

men het voor een woord van Jezus, dan wel, in verband met 7: 29, 30, voor een opmerking van den evangelist moet houden. Mattheus draagt tot de oplossing van de moeilijkheid niets bij. Hij heeft het gezegde in 11: 19b, onder den invloed van 11: 2, 3, willekeurig veranderd in: „en toch werd de wijsheid erkend van hare werken uit". Het vermoeden is gewettigd, dat de spreuk, ook in Luk. 7: 35, ons niet meer in haar authentieken vorm bewaard is. De buitenkanonieke overlevering omtrent woorden des Heeren bij Origenes en in de apostolische constituties schijnt dit vermoeden te bekrachtigen en ons recht te geven tot de gissing, dat men in de spreuk Luk. 7: 35 (Matth. 11: 19b) oorspronkelijk te doen heeft met een vrij citaat uit Ez. 16: 52 en dat er eigenlijk had moeten staan: „en gerechtvaardigd werd Sodom voor (of tegenover) Jeruzalem en al haar kinderen". Zegt Ezechiël, dat de gruwelen van Jeruzalem zoo groot zijn, dat Samaria en Sodom tegenover Jeruzalem als rechtvaardig verschijnen, zoo past Jezus dit gezegde toe op het tegenwoordige geslacht, dat tot de kinderen van Jeruzalem behoort, en door zijn verwerping van Johannes den Dooper en van Jezus zulk een schuld op zich geladen heeft, dat Sodom daarbij vergeleken als rechtvaardig verschijnt.

In de verandering van den oorspronkelijken tekst in den tegenwoordigen en bepaaldelijk in de vervanging van Sodoma door Sophia heeft men het voorbeeld van een overoude vóórkanonieke conjectuur, die teruggaat tot de bron van Mattheus en Lukas. Wie zich bij den oorspronkelijken tekst van Luk. 7: 35 en Matth. 11: 19b niet herinnerde, dat daaraan Ez. 16: 52 ten gronde ligt, en wie daarom niet begreep, dat de Grieksche praepositie *apo* aan het comparatieve Hebreeuwsche *min* beantwoordt, die kon den tekst onmogelijk verstaan. Daarom nam men zijn toevlucht tot een conjectuur, die niet vrij is van theologische tendentie.

De herstelde tekst past uitnemend in het verband, reeds omdat het gezegde in Ez. 16: 52 een woord van den Menschenzoon bij Ezechiël is en ook Jezus zich onmiddellijk

vooraf den Menschenzoon genoemd heeft, die, naar het voorbeeld van dien bij Ezechiël, een vriend is der tollenaren en zondaren. Maar ook naar zijn zin is de herstelde tekst bijzonder goed op zijn plaats. Jezus spreekt in Luk. 7: 35 en Matth. 11: 19b op grond van de Schrift zijn oordeel uit over het volk, welks treurige houding hij zooeven gekarakteriseerd had. En gelijk zóó het gezegde een voortreffelijk slot bevat tot het voorafgaande, zoo is het ook een uitstekende inleiding tot hetgeen nu in Matth. 11: 20—24 volgt: Het bevat zelfs het thema tot de hier volgende strafrede over de Galileesche steden, wier schuld door ongeloof en onboetvaardigheid zoo groot is, dat het niet alleen Tyrus en Sidon, maar zelfs Sodom dragelijker zal gaan in 't gericht dan hun.

In verband hiermede handelt spreker dan over de verzen Matth. 11: 25—30, die Mattheus, evenals de voorafgaande verzen 11: 20—24, in tegenstelling tot Lukas, nog op hun oorspronkelijke plaats en in hun oorspronkelijken tekst bewaard heeft. Hij toont aan, hoe dit vooral met behulp van Sir. 51 en Sir. 24 gecomponeerde stuk, in den vorm van een ontboezeming van Jezus, een commentaar bevat tot het door conjectuur verkregen gezegde in Luk. 7: 35 en Matth. 11: 19b, volgens hetwelk Jezus de representant is der wijsheid Gods.

Bij deze gelegenheid keert zich spreker tegen de hypothese van den Berlijnschen hoogleeraar Norden, die in Sir. 51 (24), in het Logion Matth. 11: 25—30 en in het eerste hermetische tractaat hetzelfde drieledige schema meent op te merken, en van hieruit concludeert tot een oud mystisch-theosophisch tractaat als gemeenschappelijke bron. Norden heeft noch het schema van Sirach, noch dat van ons Logion juist opgevat. Ons Logion is dan ook direct van Sirach 51 en 24, maar ook van Sap. 8 en 11 afhankelijk. En ook het eerste hermetische tractaat heeft daarop geïnfluenceerd. Ons Logion is een tegenhanger tot het dankgebed in dit tractaat, met het doel de positie van Jezus als van den eenigen openbaarder Gods te handhaven. In de plaats van den adept, die met de Gnosis

Gods begiftigd en met de verspreiding ervan belast is, treedt in ons Logion de zoon bij uitnemendheid, Christus, als de gepersonifieerde wijsheid Gods en als de eenige middelaar tusschen God en de menschen. Het Logion is zonder twijfel ook afkomstig van den auteur van de bron van Mattheus en Lukas, die daarin zijn de Logosleer nabijkomende Christologie ontwikkeld heeft.

Naar aanleiding van het medegedeelde, zegt de Voorzitter den spreker dank voor zijne bijdrage, die door hem niet voor de werken der Akademie kan worden afgestaan, en vraagt de Heer Van de Sande Bakhuijzen enkele inlichtingen. De spreker beantwoordt deze vragen.

Bij de rondvraag biedt de Heer Hartman voor de bibliotheek aan het door hem geschreven werk: „Honderd jaar geestelijk leven in den Romeinschen Keizerstijd."

Hierna sluit de Voorzitter de vergadering.

VERSLAG

OVER EEN VERHANDELING VAN DEN HEER

W. VAN EEDEN

GETITELD:

„DE SAGA VAN HALLFREÐR VANDRÆÐASKALD.”

De Commissie van Advies in zake het manuscript van Dr. W. van Eeden heeft de eer U het volgende mede te deelen:

Het handschrift bestaat uit twee afdeelingen: 1. Onderzoek, 2. Tekst. Van deze is de eerste afdeeling verreweg de belangrijkste en neemt ook de meeste ruimte is. Het is een zeer minutieus onderzoek van de schriftelijke overlevering der Hallfređarsaga. Van de 17 handschriften, die op blz. 1 opgesomd worden, waarbij zulke handschriften, van welke het bekend is, dat zij afschriften van bewaarde handschriften zijn, niet meegeteld zijn, waren er tot nu toe drie uitgegeven, de overige zijn bij de uitgaven slechts gedeeltelijk en zeer spaarzaam gebruikt. Dr. Van Eeden geeft in het eerste hoofdstuk eene beschrijving van de handschriften en verbetert hier in het voorbijgaan een aantal onjuistheden in de bestaande uitgaven. In het tweede hoofdstuk groepeert hij de handschriften op grond van hunne lezingen; in het derde trekt hij verdere besluiten omtrent de geschiedenis der mondelinge en der schriftelijke overlevering en bespreekt nog een aantal bijzondere plaatsen en episodes.

Dr. Van Eeden heeft deze taak met zeer veel zorg volbracht en zeer veel arbeid aan deze studie besteed. Zijn bewijsvoe-

ring is grondig en naar het oordeel der Commissie van advies, althans in hoofdzaken, overtuigend. Wat hem de meeste moeite gekost heeft, is de duidelijkheid en vooral de overzichtelijkheid, maar bij eene zóó ingewikkelde stof en eene behandeling, die zóó in bijzonderheden gaat, was het wel niet te vermijden, zware eischen aan de aandacht van den lezer te stellen. Mogelijk zou door eene critische uitgave van het geheele materiaal in dit opzicht meer bereikt zijn, maar het werk zou daardoor veel omvangrijker zijn geworden, en het is de vraag, of het meerdere resultaat evenredig zou zijn geweest aan den grooteren omvang. De Commissie is echter van meening, dat door een verstandig gebruik maken van typographische hulpmiddelen bij den druk nog veel in het belang der overzichtelijkheid zal kunnen worden gedaan. Ook zou zij den schrijver in overweging willen geven, de plaatsen in oudere uitgaven, op welke hij varianten mededeelt, reeds bij de lijsten dier varianten te citeeren, en niet uitsluitend bij de daarop volgende bespreking der plaatsen. Hier en daar kan naar de meening der Commissie de toon tegenover vroegere uitgevers — zeer verdienstelijke mannen — iets verzacht worden.

Het tweede gedeelte van het manuscript, eene uitgave van dat deel van het Arnamagneaansche handschrift 62 fol., dat de Hallfređarsaga bevat, maakt den indruk, met zorg bewerkt te zijn. De Commissie is uit den aard der zaak niet in staat, dit in bijzonderheden te controleeren.

Op grond van het bovenstaande meent de Commissie U te moeten adviseeren tot opname van het manuscript van Dr. Van Eeden in de werken der Akademie.

De Commissie voornoemd,

R. C. Boer.

C. C. Uhlenbeck.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN 13 JANUARI 1919.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, DE LOUTER, TE WINKEL, MULLER, SYMONS, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HEYMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, BREDIUS, SIX, BAVINCK, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, VAN DER VLUGT, JONKER, KRISTENSEN, VÜRTHEIM, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, VOGEL, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, WENSINCK, DE VISSER en KUIPER, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gearresteerd.

Bericht van verhindering is ingekomen van de Heeren Hartman, de Groot, Colenbrander en Vissering.

Ingekomen zijn:

I. Van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen:

1°. een schrijven van 18 Dec. 1918, inhoudend verzoek om bericht en raad aangaande een verzoek van Dr. Orbaan tijdelijk te Château d'Oex, om een subsidie van regeeringswege tot het tot stand brengen van historische publicaties. Door den

Voorzitter is dit schrijven met het bijbehoorend dossier in handen gesteld van de Heeren Blok, Bredius en Colenbrander. Deze Commissie heeft zich bereid verklaard in de buitengewone vergadering van heden rapport uit te brengen.

2°. Bericht d.d. 28 Dec. '18 aangaande de in de Staatscourant gepubliceerde mededeeling van het Nobelcomité met betrekking tot de bevoegdheid der Leden van de Akademie inzake van het stellen van candidaten voor den vredesprijs der Nobelstichting. Ter kennisneming gedeponeerd.

II. Circulaire van den Minister v. Onderwijs van de Fransche Republiek, mededeelende dat door de Fransche regeering is ingesteld eene commissie ter bescherming van de kunstvoorwerpen die tijdens den oorlog door de vijandelijke legers in Frankrijk kunnen zijn geroofd, en in aansluiting aan die mededeeling diegenen aan welke zoodanige kunstvoorwerpen ter aankoop mochten worden aangeboden verzoekende, zoodra hun de herkomst daarvan mocht blijken, daarvan zoo spoedig mogelijk mededeeling aan de Commissie te willen doen en tot rechtmatige restitutie hun medewerking te verleenen. Ter kennisneming gedeponeerd.

III. Verzoek van het comité tot het doen beschrijven en afbeelden van de „Nederlandsche Nationale kleederdrachten", om medewerking der Akademie tot het bijeenbrengen van de benoodigde gelden ten bedrage van zesduizend gulden per jaar gedurende vijf jaar. Aan de Commissie zal worden bericht dat de Akademie niet beschikt over fondsen uit welke een zoodanige subsidie zou kunnen worden verleend.

IV. Circulaire van de commissie voor eene tentoonstelling van voorhistorische en middeleeuwsche kunst te Arnhem, met verzoek om zoo de Akademie of een harer leden in het bezit is van eene verzameling of van eenige voorwerpen of documenten die hiertoe zouden kunnen dienen, deze voor bovengemelde tentoonstelling tijdelijk te willen afstaan, of door het geven eener bijdrage de tentoonstelling te willen steunen. Ter visie gelegd voor de leden.

V. Schrijven van Mr. L. S. G. de Hartogh, erkentelijkheid

betuigend wegens de deelneming door de Akademie betoond bij het overlijden van zijn vader, wijlen ons rustend lid Mr. L. de Hartogh.

VI. Ingezonden gedichten voor het *certamen Hoeufftianum.*

1. *Vercingetorix*, motto: *Dicamus bona verba; venit natalis.*

2. *Post bellum Europaeum confectum*, motto: *suso in Italia bella.*

3. *Sub prima luce*, motto: *nocet cantantibus umbra* (in twee exemplaren).

4. *Julius Sabinus et Epponina*, motto: *tu ne cede malis.*

5. *De Baccho inimico*, motto: *Fuge littus avarum.*

6. *Margaritae Edesiae martyrium*, motto: *non vultus instantis tyranni mente quatit solida.*

7. *Ruth. Ecloga Hebraea*, motto: *flumina amem et silvas.*

8. *Colloquia Elysia*, motto: *in tenui lusus, tenuis non inde voluptas.*

9. *Super invasione Belgii*, motto: *cuique suum.*

10. *Septuagenarii meditationes*, motto: *Vita nimis brevis est, nimis est via longa per artes.*

VII. Een gedrukte bundel van den Heer J. B. Meotti te Brescia, getiteld *Epigrammaton libellus.*

Hierop verkrijgt de Heer Boissevain het woord voor zijne mededeeling over het verschil der texten van het verdrag der Atheners met Argos, Mantinea en Elis bij Thucydides (5.47) en in het Corpus Inscriptionum Atticarum (IV.46*b*).

Van de oorkonde van het verdrag tusschen Athene eenerzijds, Argos, Mantinea en Elis anderzijds in 420 gesloten kent men den tekst uit Thucydides (5.47). Een klein stuk van de marmeren stele waarop het officieele Attische exemplaar dezer oorkonde geschreven stond, is bewaard gebleven. In de volgorde der namen van de contracteerende partijen komt de Attische stele niet met Thucydides overeen. Men heeft den tekst bij Thucydides ten onrechte naar de stele veranderd. Wij hebben bij hem de bewoordingen van de oorkonde door de

bondgenooten gezamenlijk te Olympia geplaatst, waarin de volgorde der contracteerenden wisselt volgens den regel van het ook bij de Grieken in diplomatiek verkeer gebruikelijk alternaat.

Naar aanleiding van deze mededeeling die, onder dankzegging bij monde van den Voorzitter, wordt afgestaan voor de Verslagen en Mededeelingen, heeft eene korte gedachtenwisseling plaats tusschen de Heeren Van Gelder, Vürtheim en den spreker.

Hierna verkrijgt de Heer Huizinga het woord voor eene korte mededeeling over „een oude schippersterm”.

In het Rechtsboek van den Briel van Jan Matthijssen, uit het begin der 15de eeuw, komt een plaats voor, waar de schrijver spreekt van „scalke”, die zoo slecht zijn, dat men den bodem hunner boosheid niet peilen kan: „wat men dairnae uutslaet, het is altoos *neut segha*”. Deze laatste woorden, die door de uitgevers van Jan Matthijssen en door het Middel-Nederlandsch Woordenboek onverklaard worden gelaten, zijn te beschouwen als een kunstterm, bij het peilen in gebruik, als men geen grond raakte. Nicolaas Witsen vermeldt in zijn „Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier”, 1671, twee van zulke termen, n.l. *Olertepa* „even grond” en *notsche* „geen grond”. Dit laatste moet identiek zijn met den ouderen vorm *neut segha*, en hetzelfde geldt van den uitroep *noordzee!*, thans nog bij den rijkswaterstaat en bij de schippers in onze zeegaten gebruikt, als men geen grond peilt. *Noordzee* is als een volksetymologische verbastering van den onverstaanbaren roep op te vatten. De andere door Witsen vermelde kunstterm komt in den vorm *holtertopa* enz. in de taal der 17de en 18de eeuw veelvuldig voor, zoowel in het technische gebruik, als ook figuurlijk als spreekwijze met de beteekenis: oppassen is de boodschap. Hij is uitvoerig behandeld door Dr. Beets in het Woordenboek der Nederlandsche taal, s. v. *holtertopa*.

Hoewel de herkomst dezer kunsttermen geheel in het duister blijft, schijnt het feit op zich zelf van het voortbestaan van zulk vakjargon gedurende meer dan vijf eeuwen, eenige aandacht waard.

Van deze mededeeling zal een uitvoeriger overzicht in de Verslagen en Mededeelingen worden opgenomen.

Bij de rondvraag biedt de heer Bredius voor de Bibliotheek aan het vijfde deel van zijn Künstlerinventare. Na dankzegging voor dit geschenk sluit de Voorzitter de vergadering.

THUCYDIDES V 47 EN C. I. A. IV 46b.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

U. PH. BOISSEVAIN.

In het 47ste hoofdstuk van het 5de boek deelt Thucydides het bondsverdrag, in 420 v. Chr. door Athene eenerzijds, Argos, Mantinea en Elis anderzijds gesloten, *αὐτολεξεὶ* mede. Het is een der vrij talrijke oorkonden van denzelfden aard, die zooals bekend is, in dit deel van zijn geschiedwerk in authentieken vorm zijn opgenomen. Van de marmeren stele, op de Akropolis van Athene, waarop dit verdrag gegrift stond, is in 1877 een stuk gevonden in de buurt van het theater van Dionysos, een klein brokstuk slechts van den rechterkant van de bovenste helft der stele, de laatste letters bevattende van de 25 eerste der 40 regels, die de tekst der oorkonde oorspronkelijk heeft geteld. Van de eerste 12 regels zijn 12 of 13, van de laatste 13 zijn 5 tot 10 letters bewaard gebleven, schamele resten slechts van de 77 letters die op elken regel der oorkonde hebben gestaan.

Hoe gering ook is dit fragment voor de beoordeeling van den tekst van Thucydides van veel belang. Daar de stele *στοιχηδὸν* beschreven is, d. i. zóó dat elke regel evenveel letters bevat en de letters van boven naar beneden juist onder elkander staan, is de aanvulling der 25 regels naar den tekst bij Thucydides gemakkelijk. Men heeft daarbij rekening te houden met de eigenaardigheden van het oud-attisch schrift: *ξ* en *ψ* worden met twee letters geschreven *χσ* en *Φσ*; *ει* en *ου*, mits uit samentrekking van *ε* + *ι* en *ο* + *υ* of door ver-

lenging ontstaan, worden meest door ε en ο uitgedrukt, de spiritus asper is een afzonderlijke letter H. Er blijven enkele onzekerheden in de aanvulling, veroorzaakt door de onregelmatigheid waarmede ν ἐφελκυστικὸν en spiritus asper gezet of weggelaten worden en ει en ου hetzij als ε en ο of als ει en ου worden geschreven. Ook is het wel zeker dat waar de tekst van Thucydides ἢν en επὴν heeft op de oorkonde volgens vast oud-attisch gebruik ἐὰν en ἐπειδὰν heeft gestaan.

Bij deze reconstructie is gebleken dat er — zooals niet anders te verwachten was — in onzen tekst van Thucydides verschillende fouten zijn. Het zijn over het geheel kleinigheden en het oordeel van Kirchhoff: „Alles in allem genommen stehen wir hier einer Thatsache gegenüber, welche geeignet ist, unsere Achtung vor der Zuverlässigkeit der Thukydideischen Textüberlieferung auf ein ungewöhnlich tiefes Mass herab zu stimmen" (Hermes XII, 381) komt mij zeer overdreven voor. Waarschijnlijk heeft Kirchhoff een hooger dunk van de betrouwbaarheid der ons door handschriften overgeleverde teksten gehad dan wij Hollanders plegen te bezitten. Het ergste zijn de overgeslagen woorden: πρὸς ἀλλήλους (§ 1), ὧν ἄρχουσιν Ἀθηναῖοι (§ 2), tweemaal ἐς (§ 4), μηδεμιᾷ τῶν πόλεων (§ 4), waarna achter ἢν μὴ ἁπάσαις δοκῇ is ingevoegd ταῖς πόλεσιν, τῇ στρατιᾷ (§ 7), ἁπάσαις (§ 7). Zij zijn echter weinig of niet zinstorend, de aanvulling ligt meest voor de hand, en ook de mogelijkheid schijnt niet uitgesloten dat het ten deele althans geen fouten zijn van de librarii, maar van dengeen die de oorkonde voor Thucydides heeft gecopieerd, van Thucydides zelf indien hij wellicht eigenhandig de copie heeft gemaakt.

Wij hebben echter tot nog toe eenige verschillen tusschen den tekst van den steen en dien van Thucydides, allen van denzelfden aard, nog niet besproken, die den betrekkelijk gunstigen indruk van de betrouwbaarheid van onze handschriften zouden kunnen verzwakken.

De volgorde van de namen der met Athene contracteerende partijen wijkt bij Thucydides vrij sterk af van de volgorde op de stele.

		OORKONDE OP DE AKROPOLIS.	THUCYDIDES.	
Opschrift		[’Αργείον καὶ Μαντινέον καὶ ’Ελ]ε[ί]ον	Ontbreekt.	
σπονδαί	1	[’Αργεῖοι καὶ Μαντινῆς καὶ ’Ελεῖο]ι	’Αργεῖοι καὶ Μαντινῆς καὶ ’Ηλεῖοι	§ 1
	3	[’Αργείος καὶ ’Ελείο]ς καὶ Μαντινέας	’Αργείους καὶ ’Ηλείους καὶ Μαντινέας	§ 2
	5	[’Αργείος καὶ ’Ελείος καὶ Μαντινέας]	’Αργείους καὶ ’Ηλείους καὶ Μαντινέας	
συμμαχία	6	[’Αργείος καὶ Μα]ντινέας καὶ ’Ελ[είος]	’Αργείους καὶ ’Ηλείους καὶ Μαντινέας	§ 3
	7	[’Αργείος καὶ] Μαντινέας καὶ [’Ελείος]	’Αργείους καὶ ’Ηλείους καὶ Μαντινέας	
	9	[’Αργείοις] καὶ Μαντινεῦσ[ιν καὶ ’Ελείοις]	’Αργείοις καὶ Μαντινεῦσιν καὶ ’Ηλείοις	
	12	[ἐς ῎Αργος καὶ ἐς Μαντίνειαν καὶ ἐς ῏Ελιν]	ἐς ῎Αργος καὶ Μαντίνειαν καὶ ῏Ηλιν	§ 4
	12/3	τὲν ’Αργείον ἒ [τὲν Μαντινέον ἒ τὲν ’Ελείον]	τὴν ’Ηλείων ἢ τὴν Μαντινέων ἢ τὴν ’Αργείων	
	15	[’Αργείοις καὶ Μαντινεῦσιν καὶ ’Ελείοις]	’Αργείοις καὶ Μαντινεῦσι καὶ ’Ηλείοις	
	19	[’Αργείον καὶ Μαντινέον καὶ ’Ελείον]	’Αργείων καὶ Μαντινέων καὶ ’Ηλείων	§ 5
ὅρκοι			’Αργεῖοι καὶ Μαντινῆς καὶ ’Ηλεῖοι	§ 8
			ἐν ῎Αργει . . . ἐν Μαντινείᾳ . . . ἐν ῎Ηλιδι	§ 9
			ἐς ῏Ηλιν ἐς Μαντίνειαν ἐς ῎Αργος	§ 10
			’Αργείους καὶ ’Ηλείους καὶ Μαντινέας	
			’Αργείους . . . Μαντινέας . . . (’Ολυμπίασι)	§ 11

Moeten wij nu onzen tekst van Thucydides naar dien van de Attische stele „verbeteren", zooals vele uitgevers van Thucydides plegen te doen? Maar is het niet vreemd te moeten onderstellen, dat die omzetting driemaal heeft plaats gehad; nog vreemder, dat de wisseling van de plaats door Argivers Eleers en Mantineers in de rij ingenomen, die men volgens de oorkonde van de Akropolis in § 3 en 4 van onzen Thucydidestekst opheft, in § 10 van dien tekst weer terugkeert? Hier ontbreekt de oorkonde, maar de uitgevers hebben, consequent blijvende, ook daar de door hen geeischte volgorde, tegen de codices in, in den tekst gezet.

Zou er niet een andere oplossing van het probleem mogelijk zijn?

Inderdaad heeft reeds in 1879 Otto Gilbert in een opstel in den Philologus van dat jaar (38 p. 264 v.v.), bij wien later J. M. Stahl in de tweede uitgave van zijne *Quaestiones Grammaticae ad Thucydidem pertinentes* (p. 48 v.) zich aansloot, ter verklaring van deze varianten en van de andere, die ik vroeger noemde, dit aangenomen, dat de tekst van de oorkonde, zooals wij dien bij Thucydides hebben, niet is afgeschreven van het Attisch exemplaar, maar van het Elische, dat zich te Olympia bevond. Want evenals te Athene was ook in Argos, te Mantinea en in Elis het verdrag op steen gebeiteld of in brons gegrift openlijk opgesteld, zooals vanzelf spreekt en ten overvloede door de oorkonde wordt bevestigd: *τὰς δὲ ξυνθήκας τὰς περὶ τῶν σπονδῶν καὶ τῶν ὅρκων καὶ τῆς ξυμμαχίας ἀναγράψαι ἐν στήλῃ λιθίνῃ Ἀθηναίους μὲν ἐν πόλει, Ἀργείους δὲ ἐν ἀγορᾷ ἐν τοῦ Ἀπόλλωνος τῷ ἱερῷ, Μαντινέας δὲ ἐν τοῦ Διὸς τῷ ἱερῷ ἐν τῇ ἀγορᾷ, καταθέντων δὲ καὶ Ὀλυμπίασι στήλην χαλκῆν κοινῇ Ὀλυμπίοις τοῖς νυνί.*

Zij waren daarbij op den juisten weg, beter gezegd, zij hebben het juiste gezien; maar zij faalden in hunne motiveering van de afwijkingen van het Elisch exemplaar. En dit zal de voornaamste reden zijn geweest waarom men Gilbert's hypothese niet heeft aangenomen. „Ich kann", zegt hij „darin (in deze afwijkingen) nur willkürlichkeiten, eigenmächtigkeiten

des eleischen technikers resp. des eleischen beamten, der die inschriftliche fixierung leitete, sehen, der in kleinlichem ehrgeize den namen seines staates nicht hinter dem des unbedeutenden Mantinea's stehen sehen wollte.

Daarmede heeft men de willekeurigheden van den tekst slechts van de afschrijvers van Thucydides' geschiedwerk overgebracht op den Elischen graveur. In de plaats van de slaperigheid of de eigenmachtigheid van den antieken librarius of den middeleeuwschen monnik hebben wij de kleinzielige eerzucht van den Elischen ambachtsman gekregen. De winst is niet groot.

In zooverre kan men Kirchhoff gelijk geven als hij op zijn gewone breedsprakige manier zich over Gilberts hypothese aldus uitlaat: „Schon hiernach muss klar sein was von der Behauptung zu halten ist, welche man aufgestellt hat, dass die mannigfachen Fehler und Abweichungen von dem offiziellen Attischen Exemplare, welche diesem Texte sich nachweisen lassen, auf Rechnung der Nachlässigkeit und Flüchtigkeit des lüderlichen Elischen Graveurs zu bringen seien, welchem die Herstellung der Olympischen Stele anvertraut worden war (*Thukydides und sein Urkundenmaterial* p. 100).

Wij hebben, volgens mijne meening, de verklaring te zoeken in het in diplomatiek verkeer welbekende alternaat [1]). Onder alternaat verstaat men de wisseling in den voorrang der contracteerende partijen in de overigens gelijkluidende bewoordingen van een verdrag, in dier voege dat in het exemplaar dat A bewaart A den voorrang heeft, B daarentegen in het officieele exemplaar van B.

Het verdrag van handel en scheepvaart tusschen Nederland en Portugal gesloten op 9 Januari 1875 luidt in de beide officieele exemplaren, het Nederlandsche en het Portugeesche, aldus:

---

[1]) Op het alternaat bij de Grieken heeft gewezen A. Elter, *Thukydides und der Name des Peloponnesischen Krieges*, Program van de universiteit van Bonn 1914.

Nederlandsch exemplaar, (Staatsblad 1875 n°. 74).

Sa Majesté le roi des Pays-Bas et sa Majesté le roi de Portugal et des Algarves... ont résolu de conclure un traité à cet effet et ont nommé pour leur plénipotentiaires, savoir:

Sa Majesté le roi des Pays-Bas le sieur Denys Everwijn etc.

et sa Majesté le roi de Portugal et des Algarves le sieur Jean d'Andrade Corvo etc.

Portugeesch exemplaar (Martens, Nouveau Recueil Général de Traités, 2e Série I, 1876 p. 480).

Sa Majesté le roi de Portugal et des Algarves et sa Majesté le roi des Pays-bas... ont résolu de conclure un traité à cet effet et ont nommé pour leurs plénipotentiaires, savoir:

Sa Majesté le roi de Portugal et des Algarves, le sieur Jean de Andrade Corvo etc.

et sa Majesté le roi des Pays-bas, le sieur Denys Everwijn etc.

Art. 1, 2, 3 zijn gelijk.

Er is sprake van de *produits du sol et de l'industrie* van het eene land, die zullen mogen ingevoerd worden in het andere, en omgekeerd. Het hangt er maar van af, waarop men in den zin „les produits du sol et de l'industrie du Royaume des Pays-Bas et de ses colonies... et toute marchandise sans distinction d'origine, venant de ce royaume ou de ses colonies, seront admis en Portugal sur le même pied" etc. het meest de aandacht gelieft te vestigen, op „les produits du sol et de l'industrie" of op „seront admis en Portugal". In het eerste geval gaat Nederland voorop ook in den Portugeeschen tekst, in het tweede gaat Portugal voorop ook in den Nederlandschen tekst. Juist dat hier tweeërlei opvatting mogelijk is zal gemaakt hebben dat men in deze artikelen van alterneeren heeft afgezien.

Art. 4.

Le traitement réservé au pavillon national.... sera reciproquement garanti en tout points.... aux navires des deux hautes Parties contractantes dans le royaume des Pays-Bas et ses colonies comme dans le royaume de Portugal et ses colonies.

Le traitement réservé au pavillon national.... sera reciproquement garanti en tous points.... aux navires des deux hautes parties contractantes dans le royaume de Portugal et ses colonies comme dans le royaume des Pays-Bas et ses colonies.

Ces dispositions ne s'appliquent pas au cabotage dans les colonies Neerlandaises et dans le Portugal et ses colonies, ni à la navigation entre le Portugal et ses colonies, reservée au pavillon national etc.

Ces dispositions ne s'appliquent pas au cabotage dans le Portugal et ses colonies et dans les colonies Neerlandaises, ni à la navigation entre le Portugal et ses colonies, reservée au pavillon national etc.

Art. 5 is gelijk.

Art. 6.

Les sujets de l'une des hautes Parties contractantes jouiront dans les états de l' autre de la même protection que les nationaux pour tout ce qui concerne la propriété des marques de fabrique ou de commerce.

Les Neerlandais ne pourront revendiquer en Portugal la propriété exclusive d'une marque de fabrique ou de commerce, s'ils n'en ont déposé deux exemplaires au bureau de commerce et de l'industrie du ministère des travaux publics à Lisbonne.

Reciproquement les Portugais ne pourront revendiquer dans les Pays-Bas la propriété exclusive d'une marque de fabrique ou de commerce, s'ils n'en ont déposé deux exemplaires au greffe du tribunal de l'arrondissement d'Amsterdam.

Les sujets de l'une des hautes parties contractantes jouiront dans les états de l'autre de la même protection que les nationaux pour tout ce qui concerne la propriété des marques de fabrique ou de commerce.

Les Portugais ne pourront revendiquer dans les Paysbas la propriété exclusive d'une marque de fabrique ou de commerce, s'ils n'en ont déposé deux exemplaires au greffe du tribunal de l'arrondissement de Amsterdam.

Reciproquement, les Neerlandais ne pourront revendiquer en Portugal la propriété exclusive d'une marque de fabrique ou de commerce, s'ils n'en ont déposé deux exemplaires au bureau de commerce et de l'industrie du ministère des travaux publics à Lisbonne.

Art. 7, 8, 9, 10 zijn gelijk.

Fait à Lisbonne, en double original, le neuf Janvier, mil huit cent soixante quinze.

D. Everwijn,
Ioão de Andrade Corvo.

Ioão de Andrade Corvo,
D. Everwijn.

Dat dit gebruik ook in Griekenland bestond kunnen wij o. a. opmaken uit een vergelijking van Thucydides 5, 18 en

5, 23, waar ons de tekst van de σπονδαὶ en die der συμμαχία van Athene en Sparta woordelijk wordt medegedeeld, en in 5, 18 steeds de Atheners, in 5, 23 steeds de Lacedaemoniers vooropgaan. [1]) Men zou, het is waar, verwachten bij Thucydides van de σπονδαὶ zoowel als van de symmachie hetzij het Attische hetzij het Lacedaemonische exemplaar weergegeven te vinden, niet van de σπονδαὶ den Attischen, van de symmachie den Lacedaemonischen vorm. Intusschen, daar Thucydides 5, 77 en 79 de verdragen tusschen Lacedaemon en Argos in epichorisch dialect geeft, is het niet waarschijnlijk dat wij bij Thucydides de symmachie van 5, 23 in den Lacedaemonischen vorm hebben. Men kan vermoeden dat bij de onderhandelingen overeengekomen was, met afwijking van de gewone wijze, in de wederzijdsche instrumenten gelijkluidend bij de σπονδαὶ de Atheners bij de symmachie de Lacedaemoniers te laten voorgaan. Hoe dit ook zij, voor het bestaan van het alternaat ook in Griekenland zijn deze oorkonden wel bewijzend. En in de in Laconisch

---

[1]) In den aanhef van 5,23 is de naam der Atheners, die uitgevallen was door de uitgevers reeds sedert Portus in den tekst gezet en wel terecht *na* Λακεδαιμόνιοι. De jongste uitgever Hude schuift echter met Krüger 'Αθηναῖοι καὶ vóor Λακεδαιμόνιοι in, in plaats van καὶ 'Αθηναῖοι na Λακεδαιμόνιοι. Hij heeft zich blijkbaar van de wijs laten brengen door Kirchhoff, die, t. a. pl. p. 73, onbegrijpelijkerwijze zegt: „Erwägt man aber, dass in den folgenden Specialbestimmungen die Präcisirung der aus dem Symmachieverhältniss sich ergebenden Verpflichtungen in der Weise erfolgt, dass die Athen obliegenden Leistungen denen der Lakedämonier vorangestellt werden, so wird man mir beistimmen, wenn ich behaupte, dass die Lücke vielmehr *vor* Λακεδαιμόνιοι angesetzt und dort 'Αθηναῖοι καὶ ergänzt werden muss".

Juist het omgekeerde is het geval. In alle artikelen gaan de Lacedaemoniers vóor de Atheners, ook in § 1 en 2. Er wordt overeengekomen: 1. worden de Lacedaemoniers aangevallen dan moeten de Atheners, ter hulp komen; 2. worden de Atheners aangevallen dan moeten de Lacedaemoniers ter hulp komen. Dat ten opzichte van de *verplichtingen*, die het verdrag oplegt, het ter hulp komen, de Atheners het eerst genoemd worden, spreekt van zelf, wanneer de Lacedaemoniers vóor zijn gegaan als degenen, aan wie hulp verleend wordt. Het is hier eenigszins hetzelfde geval als in de boven besproken artikelen 1—3 van het Nederlandsch-Portugeesche tractaat.

dialect geschreven en derhalve uit het Laconisch staatsarchief overgenomen oorkonden 5, 77 en 79 gaan de Lacedaemoniers voorop en worden de Argivers in de tweede plaats genoemd. [1])

In het Attisch exemplaar nu van de oorkonde, die wij bespraken, dat van de Akropolis, vinden wij de Atheners steeds in de eerste plaats genoemd, dan op de tweede plaats steeds de Argivers; in het deel dat de σπονδαὶ bevat gaan de Eleers vóór de Mantineers, in dat der symmachie de Mantineers vóór de Eleers. [2])

In de oorkonde, zooals zij door Thucydides wordt meegedeeld, gaan de Atheners steeds voorop, maar de rangorde der overige drie staten is afwisselend: Argos Elis Mantinea, of Argos Mantinea Elis, of Elis Mantinea Argos.

Dat het Attisch exemplaar de Atheners voortdurend het eerst noemt spreekt van zelf; niet te verwonderen is het verder dat de machtigsten der bondgenooten, de Argivers, voortdurend op de tweede plaats staan; dat Elis boven Mantinea den voorrang heeft in de σπονδαὶ, omgekeerd Mantinea vóorgaat in de συμμαχία geeft beiden gelijke eer.

Maar bij Thucydides hebben wij het exemplaar der oorkonde dat op gemeenschappelijke kosten door alle contracteerende partijen gezamenlijk in Olympia is opgesteld. Hier gaat wel het machtige Athene voorop, maar de volgorde der overige drie contractanten wisselt. Deze wisseling is noch in het Argivisch noch in het Mantineesch exemplaar denkbaar. Zij zou het ook niet zijn in een oorkonde in het Elisch staatsarchief bewaard, die echter waarschijnlijk niet bestaan heeft,

---

[1]) De op steen bewaarde oorkonden van verdrag volgen over het geheel den regel. Afwijkingen komen wel voor. Soms ligt er ook geen voorrang in het in de eerste plaats genoemd worden. — Het schijnt dat men in de oorkonden van verdrag met de staten van het tweede Attisch zeeverbond aan dezen den voorrang heeft toegekend. Vgl. Dittenb.[2] n. 81 = Dittenb.[3] n. 151.

[2]) Een element van onzekerheid blijft natuurlijk in de Attische oorkonde daar de juistheid der aanvulling van regel 5, 12, 15, 19 niet bewijsbaar is.

daar het Olympische exemplaar hiervoor subintreerde. Maar volkomen verklaarbaar is deze wisseling in een van alle verbondenen gezamenlijk uitgaand stuk, het exemplaar dat in Olympia werd geplaatst.

Ten slotte dient nog de tegenwerping besproken waarmede Kirchhoff Gilbert's meening dat wij bij Thucydides het Elisch exemplaar der oorkonde zouden bezitten, weerlegd achtte (t. a. pl. p. 99 vv.) Hij zegt, terecht, dat de oorkonde van het verdrag in elk der contracteerende Staten in het inheemsch dialect moet zijn geschreven geweest, in het Argivisch derhalve in Argos enz.; hij wijst er verder op, eveneens terecht, dat het niet aan te nemen is dat Thucydides een in het Elisch gestelde oorkonde in het Attisch zou hebben overgebracht, daar hij immers in hetzelfde boek c. 77 en 79 Peloponnesische oorkonden in den origineelen epichorischen vorm heeft gegeven. Maar onjuist is deze bewering: dat het exemplaar in Olympia, daar het op Elisch gebied en toch zeker door bemiddeling van de Eleërs opgesteld werd, in het Elisch moet zijn geschreven geweest. Van de oorkonden in het 5de deel van het groote werk over Olympia zijn de eerste 21, alle staatsverdragen van Elis of oorkonden van Eleërs, natuurlijk in het Elisch dialekt geschreven, maar een verdrag tusschen Selinus en Megara Hyblaea in het Dorisch (n. 22), een verdrag tusschen Chalcis op Euboea en een onbekenden staat in het Jonisch (n. 25), een proxenie-decreet van Arcadië voor den Athener Diphilus in het Arcadisch (n. 30). Waarom een door alle staten gezamenlijk en op gemeenschappelijke kosten geplaatste oorkonde op Elisch gebied niet in den taalvorm van den machtigste dier staten zou gepubliceerd zijn, ook wanneer deze stele een afzonderlijke publicatie van Elische zijde onnoodig maakte, is niet in te zien.

Thucydides heeft naar zijn eigen welbekende woorden, verbannen ten gevolge van den val van Amphipolis, dien hij als strateeg in de Thracische wateren niet heeft kunnen voorkomen, sedert 424 twintig jaren buiten Attica doorgebracht en is mede daardoor in de gelegenheid en ook in de noodzakelijkheid geweest

de bouwstoffen voor zijn werk ook en vooral bij de Peloponnesiers te verzamelen: *ξυνέβη μοι. . . . γενομένῳ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς πράγμασιν, καὶ οὐχ ἧσσον τοῖς Πελοποννησίων διὰ τὴν φυγήν, καθ' ἡσυχίαν τι αὐτῶν μᾶλλον αἰσθέσθαι* (5,26).

Ook de oorkonde die wij bespraken is van die woorden een illustratie.

EEN OUDE SCHIPPERSTERM

DOOR

J. HUIZINGA.

In het Rechtsboek van den Briel van Jan Matthijssen, die merkwaardige bron voor de kennis der Hollandsche rechtsgeschiedenis, komt een plaats voor [1]), waar de schrijver over den plicht tot geheimhouding der stadszaken spreekt, die aan hen, die in het gerecht worden opgenomen, door hun eed wordt opgelegd. Zulk een geheimhouding is nuttig en noodig, zegt „der stede clerc", want uit een voorbarig bekendmaken van de handelingen van den magistraat komt veel kwaads voort. „Ende die melders verliesen den naem van eeren, ende worden meeneedich ende scalke." — Dit laatste woord geeft Jan Matthijssen aanleiding, om over „scalke" iets naders te zeggen. „Die welcke sijn twierhande. Enighe sijn grontscalke; dat en sijn die boeste niet, want na uutwisinghe hairre naem mach men omlangh tasten die gront ende diepheit hairre ondoghet. Die ander heten sonder toenaeme scalke, ende sijn dieghene, die men den gront hairre ondoghet niet raken en mach, mar wat men dairnae uitslaet, het is altoes *neut segha.*"

Wat voor een zonderlinge term is het, waarmee Jan Matthijssen zijn karakterkundige bespiegeling besluit? De bedoeling is duidelijk: *neut segha* moet zooveel beteekenen als: vergeefs gepeild, geen grond te peilen; doch hoe den term te

---

[1]) Jan Matthijssen, Het rechtsboek van den Briel, opnieuw uitgegeven door Mr. J. A. Fruin en Mr. M. S. Pols. (Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht n°. I), 's Gravenhage 1880; Eerste tractaat, capittel 8, blz. 77.

verklaren? De uitgevers van het Rechtsboek, J. A. Fruin en M. S. Pols, hebben er geen weg mee geweten: zij teekenen aan in een noot: „De beide laatste woorden zijn onverstaanbaar en denkelijk bedorven. Het is zelfs niet met zekerheid uit te maken, of 'neut segha' hollandsch of latijn moet wezen; waarschijnlijk het eerste." Ook het Middelnederlandsch Woordenboek vermeldt *neut segha* enkel als „een onverstaanbaar woord."

Ofschoon de taalkundige aard en herkomst van den term ook door mij volkomen in het duister moet worden gelaten, geloof ik toch eenige opheldering te kunnen geven, en daardoor een kleine bijdrage te kunnen leveren tot de geschiedenis der schippersvaktaal, die niet van elk belang ontbloot is. In zijn „Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier" (1671) spreekt Nicolaas Witsen op bladzijde 409 van het peilen, en zegt daar: „In welck pijlen des gronts de zee-luiden bijzondere kunstwoorden gebruiken, als *O Tertepa*, *Notsche*, effen gront, naeltgront, geen gront &c."

Aangezien *O tertepa*, zooals terstond zal blijken, „even grond" beteekent, zal, afgezien van het mij niet heldere „naelt gront", *notsche* beteekenen „geen grond", dus hetzelfde, wat ook voor *neut segha* uit den samenhang als beteekenis voortvloeide. De afwijking in het uiterlijk (terwijl de uitspraak van beide vormen onbekend is) zou nog doen aarzelen, *notsche* voor identiek met *neut segha* te houden, wanneer de gelijkstelling niet door een derde schakel, ditmaal uit het levende taalgebruik, werd aangevuld. Thans nog plegen oude zeelui bij de torpedisten te Hellevoetsluis, gelijk de reserve-luitenant, de heer M. Cosijn mij meedeelde, wanneer zij bij het peilen in onze zeegaten geen grond meer raken, te roepen: *noordzee*!

Mij dunkt, de identiteit van *neut segha*, *notsche* en *noordzee*, als een schippersterm, om aan te geven, dat men geen grond kan peilen, is evident. Van het begin der vijftiende eeuw (het werk van Jan Matthijssen wordt tusschen de jaren 1404 en 1417 gesteld) tot in de twintigste is daarmee het bestaan van dit technische jargon aangewezen.

Verklaard is het daarmee evenwel in geenen deele, en

gelijk reeds gezegd: een verklaring blijft ook hier achterwege. Alleen kan er nog eenig licht van ter zijde op vallen uit de geschiedenis van den anderen door Witsen vermelden term *O tertepa*, waaromtrent meer bekend is dan over *notsche*. Dr. R. van der Meulen, op wiens kennis van scheepsbouw- en zeevaartkundige taal men zelden vergeefs een beroep doet, maakte mij opmerkzaam op een artikel in het Woordenboek der Nederlandsche Taal van de hand van Dr. A. Beets, sub voce *holterpa*, *holtertopa*. Hoewel ik aan het daar bijeengebrachte materiaal niets heb toe te voegen, en iedereen het ter plaatse kan opslaan, wil ik toch, gemaks- en volledigheidshalve, het voornaamste daarvan hier herhalen. Winschooten, in zijn „Seeman", zegt: „Holtertopa is een gebrooken woord, en werd op de Seeuwse stroomen, om de diepten te weeten, geduurig gebruikt van die geene, die met een lange stok of kloet de dieptens peilen."

Oudaan gebruikt het woord in een *Lijkgedachtenis van Mr. Adriaan Paats* van 1686: [1])

„.... terwijl, in 't groote Staatsgedruis,
De orkaan zijn werking dee, daar 't stormde dat het rookte,
En 't onweer, slag op slag het Staats galjoot bestookte,
Daar 't door de barning heen, met horten, schuiven ga,
Nu slepende, nu vast, en meest Holtertopa."

In een noot wordt dit verklaard als volgt: „Een woord, van Zweedsche herkomst, 't welk de schuitknegt, de praem door 't water boomende, den man te roer toeschreeuwt, wen, door 't afdeinzen naar het diep, de boom of haak heel en al geen' grond meer reikt: op dat men met 't roer weder naar opperwal houde: *Holler at uppà* (Hiervan roepen onze Binnelantsvaarders ook noch zoo, als hun peilstok schier geen' grond reikt)."

Het gaat vervolgens den peilstok zelf beteekenen. Zoo komt

---

[1]) Oudaan, Poëzy, Amsteldam, 1712, III, p. 569.

het voor in Le Francq van Berkhey's *Zeetriumph der Bataafsche Vrijheid, op Doggersbank bevochten:* [1])

„De Vrijheid ziet het aan, merkt op, en doet den peil
Uit lootzen. Laat terstond den holtertropa plompen,
Om op de banken, aan de zandplaat in te dompen."

In een lofzang op de Zaan [2]) gebruikt dezelfde Berkhey den korteren vorm van het woord:

„Geen loodsman, of hij weet door 't Marsdiep heen te zeilen,
Met lood en holterpa de brandingen te peilen."

Ook Berkhey verklaart zelf het vreemde woord: „Holtertropa is een zeer lange stok, met witte en zwarte voetmaaten, waarmede men al zeilend, de banken peilt."

Dr. Beets vermeldt, dat in verscheiden waterschappen van Holland's Noorderkwartier bij het schouwen van vaarten of tochten, als de peil dieper zinkt, dan vereischt wordt, geroepen wordt: *toppa!* Hij vergelijkt daarmee het *noordzee* „bij den rijkswaterstaat in gebruik", doch zonder verband te zoeken tusschen dezen term en Witsen's *notsche*.

Evenals bij Jan Matthijssen *neut segha* voorkwam als een spreekwijze buiten het technische gebruik, zoo is het in de 17ᵉ eeuw met *holtertopa*, en wel in de beteekenis: oppassen is de boodschap. Mr. Adriaan van der Goes schrijft 30 Mei 1659 uit den Haag aan zijn broeder: „Hier is het heel Holder te pa! dewijl de Staten van Holland seer besich sijn, om Haer Ed. finantiën te verbeeteren ende alle frauden van sluyckerijen, met het beëedigen van alle regeerders, wijncoopers ende andere voor te comen." [3]).

Indien er nu van *holtertopa* een bevredigende afleiding te geven was, zou men ook een vingerwijzing hebben ter ver-

---

[1]) De Zeetriumph enz., Amsterdam, bij Johannes Allart, 1782, II p. 285.
[2]) Nagelaten Gedichten, Haarlem, A. Loosjes, 1813, p. 21, vgl. 33.
[3]) Briefwisseling tusschen de Gebroeders Van der Goes (1659—1673), uitg. door C. J. Gonnet, Werken van het Historisch Genootschap, 3e serie n°. 10, 11, I p. 12.

klaring van *neut segha*, want van beide termen zal toch de oorsprong wel op hetzelfde terrein liggen. Doch ook *holtertopa* blijft volkomen duister. Aan Oudaan's bewering, dat het een Zweedsch woord is, valt niet de minste waarde te hechten; evenmin aan Winschooten's bescheiden gissing: „Soo ons geoorlooft waar, ons gevoelen te zeggen, wij souden meenen, dat het soo veel beteekend, als *houd*, of *hold' er op aan*." Men zou kunnen vermoeden, dat Witsen's *O tertepa* dichter bij den oorspronkelijken vorm staat, en er in *holtertopa* reeds een verbastering tot gemeenzamen klank heeft gewerkt. Dit brengt ons evenwel niet verder. Al mijn pogingen om de herkomst der raadselachtige termen te ontdekken, zijn tot nu toe vruchteloos gebleven.

Niettemin schijnt, ook waar de etymologische verklaring achterwege moet blijven, het feit op zichzelf, dat deze vakterm gedurende vijf eeuwen in levend gebruik kan worden aangetoond, de aandacht waard.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10en FEBRUARI 1919.

Tegenwoordig de Heeren SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, DE LOUTER, TE WINKEL, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HEYMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, SIX, BOER, BAVINCK, COLENBRANDER, JONKER, KRISTENSEN, KALFF, VÜRTHEIM, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, HUIZINGA, VISSERING, WENSINCK, ADRIANI en KUIPER, Secretaris. Voorts van de Natuurk. Afdeeling de Heeren VAN ROMBURGH en LORENTZ.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Bericht van verhindering is ingekomen van de Heeren Bredius en Van Wageningen.

Ingekomen is een circulaire van de Université de Gand, inhoudende eene schets van de geschiedenis der stichting en inrichting van de Vlaamsche Hoogeschool, „met uitsluitend politieke bedoeling gedurende de Duitsche occupatie door de vijand aldaar opgericht.” Het universiteitsbestuur noemt de namen van hen die als professoren aan de Vlaamsche Hoogeschool zijn werkzaam geweest, disqualificeert hen als „Gentsche Hoogleeraren” en geeft kennis dat de Université de Gand met deze personen tot geenerlei wetenschappelijke samenwerking bereid zal worden bevonden.

Deze circulaire wordt voor kennisneming voor de Leden ter visie gelegd.

De volgende prijsverzen zijn ingekomen, te laat om in aanmerking te worden genomen bij den wedstrijd van dit jaar.

1. *Volsinii urbis veteris aedes cathedralis,* motto: *Fides.*
2. *Pus vaccinum,* motto als titel.
3. *Maternus Amor,* motto: *omnia vincit amor.*
4. *Monstrum horrendum, informe, ingens,* motto als titel.

Nadat de familieleden van wijlen den Heer W. H. de Beaufort doo den Secretaris zijn binnengeleid, geeft de Voorzitter het woord aan den Heer Colenbrander ter voorlezing van zijn Levensbericht van den Heer de Beaufort.

Na lezing zegt de Voorzitter den spreker dank voor zijn werk en den familieleden voor hunne aanwezigheid.

Hierop wordt den familieleden door den Secretaris uitgeleide gedaan.

De Voorzitter deelt mede dat op den eersten Februari j.l. de Heer van Goch 2e custos der Akademie, zijn vijf-en-twintigjarige werkzaamheid aan onze Akademie heeft herdacht. Bij die gelegenheid heeft het Bestuur den Heer van Goch hulde gebracht voor den ijver en de kunde met welke hij de belangen der Akademie heeft gediend; met deze hulde vertrouwt de Voorzitter dat in de geest der afdeeling is gehandeld.

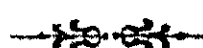
Na rondvraag wordt hierop de vergadering gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10en MAART 1919.

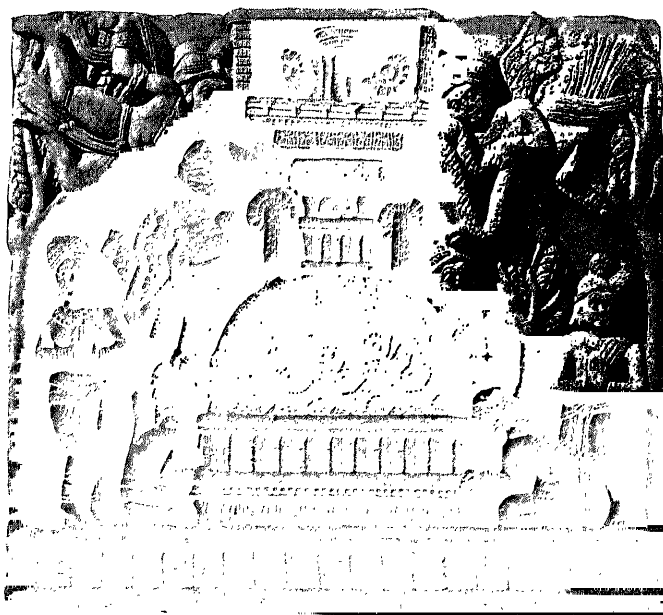

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, HOLWERDA, TE WINKEL, MULLER, DE GROOT, OPPENHEIM, SYMONS, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HEIJMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, SIX, BOER, BAVINCK, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, WENSINCK, ADRIANI en KUIPER, Secretaris.

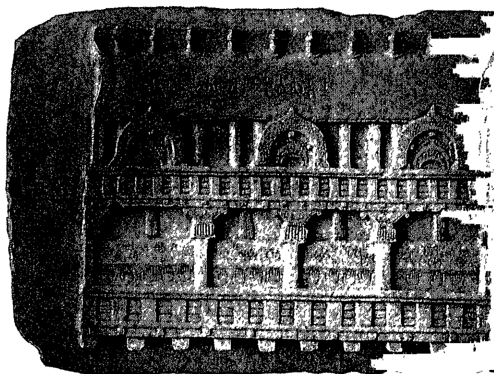
De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Van de Heeren Bredius, Vissering en de Visser is bericht ingekomen, dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen, van den Heer Fockema Andreae een schrijven ter begeleiding van een door hem geschreven opstel getiteld: „Aanteekeningen over den Raad van State", door den schrijver aangeboden voor de bibliotheek der Akademie.

De Heer Vogel draagt eene bijdrage voor „Over het vijfvingerteeken (pañcangulika) in de Pali-litteratuur".

a. Adoration of a Stûpa.

b. Cloistered Walk of Buddha.

De etymologie van het Pali-woord *pañcangulika* is duidelijk: het is samengesteld uit *panca* = vijf en *anguli* = vinger. Maar in de bestaande vertalingen is het niet voldoende verklaard. Spr. toont aan dat het aanduidt een handafdruk met roode kleurstof gemaakt op een muur, deur of ander voorwerp tot wering van demonische invloeden, vooral als voorbehoedmiddel tegen het booze oog. Uit de plaatsen, waarop het woord in de Pali-literatuur voorkomt, blijkt dat bovendien het vijfvingerteeken werd aangewend tot wijding van een offerdier, tot vereering vooral in verband met boom-cultus, en ten slotte tot versiering van gewijde monumenten. Dit laatste wordt bevestigd door afbeeldingen van zulke monumenten voorkomend in het beeldhouwwerk van Bharhut.

In het hedendaagsche Indië is het gebruik in quaestie nog steeds in zwang o. a. in verband met huwelijksceremoniën. Nog wordt opgemerkt dat aan den handafdruk van de *satī* (d. w. z. de weduwe die zich met het lijk van haar echtgenoot laat verbranden) een bizondere beteekenis is toegekend. Dit schijnt ook te worden uitgedrukt in de afbeelding van de hand, die vaak op de *satī*-monumenten wordt aangetroffen.

Ten slotte wijst spr. er op dat het hier een wijd verbreid gebruik geldt, dat niet alleen bij de meeste Mohamedaansche volken voorkomt, maar zelfs in een eigenaardigen vorm bij sommige Indianenstammen van Noord-Amerika wordt aangetroffen.

De spreker, wien de Voorzitter dank zegt voor het meegedeelde, staat zijne bijdrage af om in het Engelsch in de Verslagen en Mededeelingen te worden uitgegevan. Naar aanleiding van het gesprokene heeft eene gedachtenwisseling plaats tusschen de Heeren Adriani, Kristensen, Six, Blok, te Winkel, Vürtheim en den Voorzitter, in welke bespreking verschillende verklaringen van het teeken der vijf vingers worden behandeld en verschillende opmerkingen der sprekers door de Heer Vogel worden beantwoord.

Hierna verkrijgt de Heer Six het woord tot het doen van

zijne mededeeling getiteld: „de steen die tot een hoofd des hoeks is geworden" (psalm CXVIII. 22).

Spreker wijst op het veelvuldig voorkomen in Mesopotamië van harde keien, ongeschikt tot bouwsteenen, waarin een rond gat geslepen werd om er de met brons beslagen spil der poortdeuren in te laten draaien, een inrichting die overeenkomt met die in de Mykeensche paleizen, waar zulk een gat in de harde drempels werd gemaakt en zelfs nog uit den taatspot onzer sluisdeuren.

Die steenen werden zeer vast gemetseld in de hoeken der deuropeningen en waren van de grootste beteekenis voor de poort. Zij plegen dan ook een opschrift te dragen waarbij zij door den vorst gewijd werden.

Van zulk een steen laat zich begrijpen dat hij om hardheid en vorm, zooals ook de Pastor Hermae het beeld uitwerkt, voor het bouwen der muren verworpen wordt en toch grondleggende beteekenis krijgt, wat voor een der steenen voor de hoeken van een gebouw minstens genomen, verwonderlijk klinkt, zelfs al ziet men niet over het hoofd dat voor die hoeken vaak grootere steenen plegen uitgezocht te worden dan voor de rest van den muur. Een steen daaronder aan te wijzen die meer dan andere als de hoeksteen kan gelden, valt bezwaarlijk.

Zoo zou dan van zulk een steen sprake zijn in Psalm CXVIII. 22: „De steen dien de bouwlieden hebben verworpen, is tot een hoofd des hoeks geworden."

De voorgestelde opvatting wordt bevestigd door het verband waarin het beeld bij den psalmdichter voorkomt, waar juist van een poort sprake is, en komt niet in strijd met de plaatsen bij Jesaia XXVIII.16 en Jeremia LI.26, terwijl die bij Job XXXVIII.6 verklaarbaar is, wanneer men bedenkt, dat allengs in deze uitdrukking de hoeksteen vrijwel gelijk van beteekenis met grondslag geworden was,

Spreker wijst er ten slotte op dat het beeld door Jezus overgenomen, aan aanschouwelijkheid wint door de nieuwe verklaring en van beteekenis is voor wie zich rekenschap geeft

van het belang oudtijds aan de *cardines* gehecht, zoodat ook bij den Pastor Hermae de vier hoofddeugden de hoeken van de deur, die Christus is, innemen, waarom zij nog in Latijnsche landen b.v. *vertues cardinales* heeten.

Naar aanleiding van deze mededeeling, die in meer uitgebreiden vorm door den heer Six zal worden gepubliceerd, worden eenige opmerkingen gemaakt door den Heer Wensinck.

Bij de rondvraag biedt de Heer Salverda de Grave namens dr. C. de Boer aan ter opneming in de Werken der Akademie het tweede deel van den door dezen bewerkten *Ovide Moralisé*. Dit stuk wordt in handen gesteld van eene commissie ter beoordeeling bestaande uit de Heeren Kluyver en Salverda de Grave.

De Heer Oppenheim deelt mede dat hij door het bereiken van den zeventigjarigen leeftijd overgaat tot de rustende leden. De Voorzitter den Heer Oppenheim gelukwenschend met de wijze op welke het hem gegeven was zijn zeventigsten geboortedag te herdenken, spreekt de hoop uit dat de Akademie nog langen tijd zich in zijn werkzame belangstelling moge verheugen.

De Secretaris deelt mede dat onder de ingekomen stukken nog moet worden vermeld een missive van de Hongaarsche Akademie te Buda-Pest inhoudend een protest tegen de aanvallen door politieke agitators gericht tegen de éénheid van Hongarije. Dit stuk wordt ter kennisneming gedeponeerd.

Hierna sluit de Voorzitter de vergadering.

THE SIGN OF THE SPREAD HAND OR 'FIVE-FINGER TOKEN' (PAÑCAṄGULIKA) IN PALI LITERATURE.

BY

J. Ph. VOGEL.

Especially interesting from an archaeological point of view are those chapters of the *Vinaya-piṭaka* which are devoted to the arrangement and architecture of the *Vihāra* or Buddhist monastery. [1]) The diffuseness which characterizes the Pali Canon so as often to become tedious and irritating, is here extremely welcome. There is no detail which is not minutely described, and thus we obtain a very full account of the various buildings which formed part of the 'Park' (*Vihāra, Ārāma*), as the Buddhist monastery was called.

In this portion of the *Vinaya-piṭaka* too we find throughout the naive conception that each and every rule originated with no less a personage than the Buddha himself.

„And the people heard, saying, 'Vihāras have been allowed by the Blessed One'. And they built Vihāras zealously. Those Vihāras had no doors, and snakes, scorpions, and centipedes got in. They told this matter to the Blessed One. I allow, O Bhikkhus, a door'. They made holes in the wall, and tied the door on with string or with creepers. These were eaten by mice and white ants; and when the things by which the doors had been tied on had been eaten away, the doors fell. They told this matter to the Blessed One. I allow, O Bhikkhus, door-posts and lintel, hollow like a mortar, for the door to

---

[1]) *Cullavagga*, VI; the immediately preceding chapter too deals with various monastic buildings. *Vinaya-piṭaka* (ed. Oldenberg). Vol. II, pp. 146 ff. *Vinaya Texts* (*Sacred Books of the East*, vol. XX) pp. 157 ff.

revolve in, and projections to the door for it to revolve on."

Now there is one particular point mentioned in connection with the door in the immediately preceding chapter, to which I wish to draw attention. [1]) In the excellent English translation which we owe to Professors Rhys Davids and Oldenberg the passage in question is rendered as follows: „Now at that time people came to the Ārāma, bringing perfumes and garlands. The Bhikkhus, fearing to offend, would not accept them. They told this matter to the Blessed One. I allow you, O Bhikkhus, to accept the perfume, and to apply it to the door for a space of five finger-breadths; and to accept the flowers, and put them on one side in the Vihāra".

In a footnote adjoined to this passage the translators remark that the commentator, Buddhaghosa, has failed to supply a note on the expression *kavāṭe pañcaṅgulikaṃ dātuṃ* rendered by them: „to apply it to the door for a space of five finger-breadths." Evidently, therefore, this rendering was meant to be only conjectural. It is the word *pañcaṅgulika* where the difficulty comes in. Its etymology is perfectly plain: it is composed of *pañca* „five" and *aṅguli* meaning „a finger", but also used to designate a lineal measure [2]) (cf. French *pouce*). In the latter sense it was taken by the translators. It will, however, be admitted that the rendering quoted above does not appear quite satisfactory, as it fails to lend an intelligible meaning to the original. It is by no means clear for what reason the monks should have been allowed to apply perfume to the doors of their cells for a space of five fingers. Why should they have applied perfume at all to so unsuitable a place as a door?

The true explanation will, I believe, present itself, if we recall a curious custom still largely prevalent in modern India. Anyone who has travelled in that country must have noticed the red hand-marks so often made on doors and white-washed walls. Such a hand-stamp is considered efficacious to avert

[1]) *Cullavagga* V, 18. *S. B. E.* XX, p. 116.

[2]) As a lineal measure, the word usually has the form *aṅgula*.

malevolent influences, particularly to counteract the action of the Evil Eye. [1]) May we not assume that this is the meaning to be assigned to the Pali word *pañcaṅgulika* in the passage quoted above? It would then be best defined as meaning the magic mark of the spread hand with the fingers extended which is made after the hand and five fingers have been immersed in some liquid, preferably a solution of sandal-wood (*gandha*). [2]) I now wish to consider whether this meaning suits the various places where the expression is met with in Pali literature. First of all let us consider the Jātaka Book, containing some 550 *jātakas* or stories of the Buddha's previous existences.

In the *Matakabhatta-jātaka* (n°. 18) [3]) we have the story of a goat which is to be sacrificed by a Brahmin. The latter addresses his pupils in the following terms: „My sons, take this goat down to the river and bathe it; then hang a garland round its neck, give it a *pañcaṅgulika* mark, adorn it, and bring it back." Here, therefore, the marking of the sacrificial animal with the spread hand is mentioned among the actions by which the victim is to be prepared for the sacrifice.

Something very similar is found in the *Nandivisāla-jātaka* (n°. 28). [4]) The hero of this amusing tale is a young bull, named Nandivisāla ('Big like Çiva's bull Nandi') in whom the Bodhisatta has come to life and who consequently is distinguished by extraordinary physical power. Wishing to make proof of his strength he induces his Brahmin master to go to some merchant rich in herds, and to wager him a thousand

---

[1]) W. Crooke. *The popular religion and folk-lore of Northern India*, 2nd ed. Westminster 1896. Vol. II p. 39.

[2]) The correct interpretation of the word *pañcaṅgulika* will be found in Kern's *Toevoegselen op 't Woordenboek van Childers* which was published by this Academy (Amsterdam 1916). Cf. Childers, *Pali Dict.* p. 612 and R. Morris, *Notes and Queries (Journal Pali Text Society*, 1884, p. 84).

[3]) *Jātaka* (ed. Fausböll) I p. 166. In my quotations from the Pali Jātaka I have freely used the excellent translation by Professor Cowell's pupils, except, of course, as regards the rendering of the word *pañcaṅgulika*.

[4]) *Jātaka* I p. 192.

pieces that he (Nandivisāla) will draw a hundred loaded carts. „This done, the Brahmin bathed Nandivisāla, gave him a palm-mark (*pañcaṅguli*) with sandal (*gandhena*), hung a garland round his neck, and harnessed him all alone to the leading cart." We see that here too there is a kind of consecration, though not in connection with a sacrifice.

In three other *jātakas* the mark of the spread hand is made mention of in connection with tree worship. In the *Dadhivāhana-jātaka* (n°. 186) [1]) it is a mango tree which is made the object of veneration. „Great was the worship paid to this tree; milk-water was poured about it; palm-marks of sandal were applied to it (*gandhapañcaṅgulikaṃ denti*); wreaths were festooned about it; a lamp was kept burning, and fed with scented oil; and all round it was a screen of cloth".

A similar mode of cultus is described in the *Palāsa-jātaka* (n°. 307) [2]), but here the object of worship is a *palāsa* tree (butea frondosa) or, to speak quite correctly, the spirit by whom the tree is haunted. This spirit is the Bodhisatta. In this and in the preceding reference the word *pañcaṅgulika* is compounded with the noun *gandha* which means „perfume", but is also used to indicate powdered sandal. [3]) I presume that the word is here used in the latter sense.

The *Dhonasākha-jātaka* (n°. 353) [4]) contains the account of a very peculiar fashion of tree worship. The tree is a ficus indica and the spirit by which it is haunted is propitiated by means of a human sacrifice, the entrails being used as garlands and palm-marks being made with blood (*lohitapañcaṅgulikāni*).

One more reference may be quoted from the Jātaka Book. The *Guttila-jātaka* (n°. 243) [5]) refers twice to palm-marks of sandal (*gandhapañcaṅgulikaṃ*) which are applied to a *cetiya*.

---

[1]) *Jātaka* II p. 104.

[2]) *Jātaka* III p. 23.

[3]) Böhtlingk-Roth, *Petersb. Dict.* i. v. *gandha* „pulverisirtes Sandelholz". Cf. Dubois, *Hindu manners*, 2nd ed. p. 150, and Crooke, *op. cit.* II p. 29.

[4]) *Jātaka* III p. 160.

[5]) *Jātaka* II p. 256.

In all probability this word is to be considered as a synonym of *thūpa* (Skt. *stūpa*).

In the Ceylonese chronicle *Mahāvaṃsa* the word *pañcaṅgulika* occurs in a connection similar to the last-mentioned instance quoted from the *Jātaka*. Chapters XXVIII—XXXI of this text are devoted to a very detailed account of the building of the Great Thūpa by King Duṭṭha-gāmani—a description which owing to its minuteness is of the greatest interest for the study of Buddhist archaeology. Now at the commencement of chapter XXXII it is related that the royal founder of the great monument was attacked by a mortal disease before the work had been brought to completion. The edifice had still to be plastered (*sudhākamma*) and to be adorned with the crowning parasol (*chattakamma*). The sick king sent for his youngest brother Tissa and enjoined him to have the great work completed. The prince in accordance with his royal brother's injunction caused the surface of the Thūpa to be decorated by painters (*cittakārehi*) with three-fold ornament, to wit, a railing (*vedikā*) — as, indeed, is often met with in low relief on sculptural representations of *thūpas* — a row of full vases (*panti puṇṇaghaṭānaṃ*) and, in the third place, a row of five-finger marks (*pañcaṅgulika-pantikaṃ*). Evidently what is meant here is not a row of real hand-stamps, but a series of imitations of such hand-palms applied to a sacred monument for the purpose of decoration. [1])

Now it is not a little interesting that such a 'row of five-finger marks' is actually shown on several reliefs among the Bharhut sculptures. In two cases it is the basement of a *thūpa* on which a series of seven (and nine respectively) such tokens is visible (Plate). A third example is afforded by the representation of a curious edifice in which Sir Alexander Cunningham has recognized a covered walk (*caṅkama*, Skt.

---

[1]) *Mahāvaṃsa* (ed. Geiger) XXXII, 4. *The Mahāvaṃsa* (transl. Geiger and Bode) London 1912, p. 220.

caṅkrama) of the Buddha (Plate, fig. *b*). [1]) It is decorated with no less than sixteen *pañcaṅgulika* signs. In the fourth instance the structure shown in the bas-relief is actually designated in an inscription (*Duḍanikamo ca[ṃ]kamo*) as such a 'promenade'. Finally it occurs twice on a throne surmounted by a parasol, being combined with other decorative devices.

In the Buddhist Sanskrit text *Mahāvastu* [2]) the five-finger mark (*pañcāṅgulika*) is mentioned likewise in connection with the stūpa. Here the faithful are urged to pay homage to these typical Buddhist sanctuaries by erecting flags, banners and a white parasol as well as by making a railing (*vedikā*) and five-finger marks. In view of the passage quoted from the *Mahāvaṃsa* we may safely assume that in the present instance too the author is thinking of painted or sculptured decoration in the shape of a row of hand-palms, such as we find actually figured in Bharhut sculpture. It should be noticed that these *pañcaṅgulika* tokens are plainly meant for effigies of impressions of the *right* hand.

In Brahmanical Sanskrit literature too the word is occasionally met with (in the forms *pañcāṅgula* and *pañcāṅguli*). [3]) Here I wish only to draw attention to a passage from a non-

---

[1]) A. Cunningham, *Stūpa of Bharhut*, London 1879; plates VIII, IX, XVI 1, 2 and 3, XXXI, 1 and 4, XLVII, 7. Cf. p. 143.
Cf. A. Cunningham, *Mahābodhi*, London 1892, pp. 9 f., plate V, 1. The word *caṅkama* occurs *Mahavagga* III, 5, 6; *Cullavagga* V, 14, 1—2; *Mahāvaṃsa* V, 226.

[2]) *Mahāvastu* (ed. Senart) Paris 1882, vol I p. 269. Cf. the editor's note on p. 579.

[3]) *Harṣacarita* (ed. Parab) pp. 63 and 157; 2nd ed. (Bombay 1897) pp. 57 and 142. *The Harṣa-carita of Bāṇa* transl. by Cowell and Thomas (London 1897) pp. 45 and 123 (footnote). *Vāsavadattā* (ed. F. Hall), Bibl. Ind., Calcutta 1859, p. 183, l. 3. The word appears to be omitted from the dictionaries. The Petersburg Dictionary has only *pañcāṅgula* as an appellation of the ricinus plant. Evidently the name has been applied to this shrub, not to indicate its measurement („fünf Finger lang") but on account of the resemblance of the leaf with its pronounced lobes to a hand with spread fingers.

Buddhistic work in which the five-finger mark is referred to under a different name (*hastaka*). It is the well-known drama *Mṛcchakaṭikā* „The Little Clay Cart." In the tenth and last act the hero of the play, the Brahmin Cārudatta, enters accompanied by two headsmen of the despised Caṇḍāla caste. Falsely accused and convicted of murder, he is being led away to be executed. In a number of very fine verses the unfortunate man laments his cruel fate; in one stanza he compares himself to a sacrificial animal which is about to be slaughtered.

„By hand-stamps of red sandal (*raktacandana-hastakaiḥ*) which are spread on all my limbs... I, a man, have been made into a beast of sacrifice." [1])

The passage reminds us of the story of the sacrificial goat quoted above from the *Matakabhatta-jātaka*. The agreement is all the more striking, as we find the hero of the *Mṛcchakaṭikā* referring also in particular to the wreath of oleander flowers which he is wearing. [2])

After having thus briefly reviewed the passages in which the word *pañcaṅgulika* occurs, I now wish to consider what conclusions they yield regarding the various usages of the five-finger token and the meaning underlying them. It will be well, first of all, to take as a basis the passage from the Pali Canon, which formed the starting-point of the present inquiry. We saw that in it Buddha allows his followers to make *pañcaṅgulika* signs on the doors of the monastery. This custom, we noticed, is not only prevalent in modern India but, as will be shown in the sequel of this paper, it is also very widely

---

[1]) *Mṛcch.* (ed. Stenzler) p. 157, l. 18. Böhtlingk (p. 159) rightly translates: „Mit Handspuren in rothem Sandel" etc. in agreement with the comm. *hastāḥ iva hastakāḥ hastacihnāni*. Cf. the expression *ātarpaṇahasta*, which is found in *Harṣacarita* p. 157 (2nd. ed. p. 142) and *Kādambarī* (ed. Peterson) p. 224, ll. 16 f.

[2]) Cf. *Mudrārākṣasa* (ed. Telang) p. 303, l. 8. (*vadhyasraj*) and *Rām.* I, 62, 19 in the episode of Çunaḥçepa (*raktamālyānulepanaḥ*). Cf. also *Jāt.* (Fausböll) III p. 41, where the headsman wears a red garland (*rattamaladharo*).

spread among other peoples in different parts of the world. Both in and outside India it is practised with the object of averting dangerous influences, in particular that of the Evil Eye. In the present instance we may, I believe, safely assume a similar motive. It need be no matter of surprise that the sons of the Çākya should have been imbued with such superstition. For, although the followers of the Buddha have felt no scruples in rejecting much that had been held sacred from times immemorial, such as the authority of Vedic lore, the Brahmanical sacrifice and ancestral worship, yet the Pali writings contain abundant evidence that in other respects where superstitional propensities were concerned, they stood by no means above the level of their contemporaries.

The Jātaka Book especially bears ample evidence to the prevalence in ancient India of animism, a form of primitive religion not wanting in that curious complexity of popular cults which now-a-days goes by the name of Hinduism. As regards the belief in the Evil Eye, it does exist in modern India and this circumstance alone would afford a very strong argument in favour of the assumption that it was known in ancient India too. [1])

In the second place we have seen that the five-finger mark was made on the sacrificial animal. Along with the bathing and garlanding it is mentioned among the actions by which the victim is consecrated previous to its being slaughtered. Perhaps we may assume that here the motive was the same as in the passage first quoted from the *Vinaya-piṭaka*, and that in the present case the *pañcaṅgulika* was meant to shelter the sacrificial animal against the evil spirits. We need only refer to the Brahmanical ritual of the animal sacrifice, as we

---

[1]) Dubois, *op. cit.* pp. 152, 230. Crooke, *op. cit.* vol. II ch. I. In *Atharvaveda* IV, 9, 6 I feel inclined to recognize a distinct reference to the Evil Eye. Whitney translates *durhārdaç cakṣuṣo ghorāt* „from the terrible eye of an enemy." I would prefer to consider *durhārdas* here too as an adjective and to render it: „from the terrible Evil Eye". Compare also *A.V.* II, 7, 5.

find it fully described in the *Çatapatha-brāhmaṇa.* [1]) There it is prescribed that the forehead of the victim should be touched with the *svaru* (i.e. the chip of the sacrificial stake) and with the slaughtering-knife, both these objects having been previously anointed with clarified butter (*ghī*), „lest the evil spirits should injure it." Next one of the priests, the *agnīdh,* carries a firebrand round the animal. „Why he carries the fire round", the text says, „is that he encircles it (the victim) by means of the fire with an unbroken fence, lest the evil spirits should seize upon it; for Agni is the repeller of the Rakshas; therefore he carries the fire round." Obviously these rules of the ritual are dictated by the fear that the evil powers might take possession of the animal which was intended to be offered up to the gods. It may be parenthetically noted that the Brahmanical ritual books mention neither the five-finger mark nor the wreath referred to in the *Matakabhatta-jātaka.* It would seem, indeed, that side by side with the priestly sacrifice described in so great detail in the ritualistic books of the Brahmins there existed in ancient India a popular form of sacrifice, the much simpler rites of which can only be surmised from such passing references in Pali literature.

The stanza quoted from the last act of the *Mṛcchakaṭikā* affords a plain indication that the five-finger mark was also applied to the body of individuals who had been condemned to death. It may, however, be questioned whether this was a universal custom in ancient India, as I have not found it mentioned in other passages where executions are described. In any case, as has been observed above, there seems to be a close relation between this use of the *pañcaṅgulika* and that connected with the animal sacrifice.

In those cases too in which we find the five-finger mark stamped on trees and sanctuaries, the motive may originally have been the same, namely, that of providing magical protection. It should be remembered that according to general

---

[1]) *Çatapatha-br.* III, 8, 5—6. *Sacred Books of the East* vol. XXVI pp. 186 f.

belief it is especially objects distinguished by great beauty which attract the Evil Eye. Hence the curious custom to protect such an object by disfiguring it. But the three passages relating to tree worship which have been quoted above from the Jātaka Book can leave no doubt that here another element comes in. The *pañcaṅgulika* is here resorted to as a means of adoration along with other practices mentioned in the text, such as the garlanding and burning of lamps. In the case of sacred monuments too both factors, protection and worship, may have co-operated. It should, however, be noticed, that in the *Guttila-jātaka* the application of five-finger tokens is distinctly designated as a mode of veneration (*pūjā*). In the *Mahāvaṃsa* (and most probably in the *Mahāvastu* too) we find a further development. The *pañcaṅgulika* is cited among certain decorative devices which are employed by painters and sculptors to adorn the surface of the monument. This accounts for the rows of hand-palms figured on the effigies of sacred buildings which we have noticed among the sculptures of the Bharhut railing.

To sum up our conclusions, we have been able to discern four leading motives — protection, consecration, worship, and adornment — which carry us from the realm of primitive superstition to that of decorative art. It may be safely assumed that in the popular conscience these elements were not always clearly distinguished; often they must have become more or less amalgamated. Indeed, the five-finger mark must have been made innumerable times by individuals who were merely led by a dark consciousness that they were following an old and consequently commendable custom.

As regards the use of the five-finger token in modern India, I now proceed to give a number of notes which have been collected by Mr. William Crooke, I. C. S. (ret.), the well-known authority on the folklore of Northern India. I here wish to give expression to my indebtedness to the writer for kindly allowing me to make use of them.

Among Brahmins in Gujarat, at marriages the priest brings a plate containing red powder mixed with water, and the bride's father and the father of the bridegroom dip their hands into the red water and rub it on each other's cheeks, chests, and backs. Then the bride and bridegroom dip their hands in the red powder, and with their red hands mark both of the door-posts. [1])

Among the Mādiga caste of Telugu workers in leather, on the wedding day a rite known as *pradhānam* is performed, in which a sheep is sacrificed to the marriage pots. The sacrificer dips his hands in the blood of the animal, and impresses the blood on his palms on the wall near the door leading to the room in which the pots are kept. [2])

It will be noticed that evidently here too the motive underlying the custom is the wish to protect the wedding vessels against malevolent spirit agency. It is a point of special interest that in the present instance the palm marks are made with the blood of a sacrificial animal. This obviously is a more primitive form of the custom under discussion. There is, in my opinion, good reason to assume that in the red substance which is preferably used in applying the five-finger mark we may see a reminiscence of the sacrificial blood originally employed. It will be remembered that in one of the places quoted from the Pali *Jātaka* the *pañcaṅgulika* is also described as being made with the blood of a victim.

The hand-mark of a *satī* (a widow who immolates herself on the pyre of her deceased husband) was apparently regarded as a very powerful protection. When General Hervey visited Bikaner in 1867, he saw on the palace gateway the impressions of several uplifted hands, made by queens and slave girls as they went to their death. [3])

---

[1]) *Bombay Gazetteer*, vol. IX, part I, p. 46.

[2]) E. Thurston, *Castes and Tribes of Southern India*. (Madras 1909) vol. IV p. 320. It deserves notice that in the *Harṣacarita* p. 63 (2nd ed. p. 57) the author refers to a vessel on which the five-finger mark is made (*piṣṭapañcāṅgulapāṇḍuram.... pūrṇakalaçam*).

[3]) C. Hervey, *Some records of crime*. London 1892. Vol. I, p. 154.

In some old Hindu houses, even to this day, may be seen, impressed with turmeric paste on the walls, the marks of the hands of women who became *satī.* [1])

The two last-mentioned notes are of much interest, because they afford an explanation of certain representations often found on *satī* monuments. It is well-known that in various parts of India it has been customary to set up rudely carved stone slabs in memory of such victims of conjugal faith. On some of those memorial stones we have a crude sculptured representation of the departed husband accompanied by the wife or wives who became *satī* on his death. The female figures are depicted with the right hand raised above the level of the head, the open palm being turned towards the spectator. Slabs of this type are found on the site of Vijayanagar the capital of the kingdom of the same name in the Dekhan. [2]) The date of these relics must lie between the year 1336 in which Vijayanagar was founded, and the year 1565 when it ceased to exist after the battle of Talikota.

The more common type of *satī* stones exhibits only a woman's right hand and part of the arm, the hand being raised with fingers erect, usually accompanied by a very primitive effigy of the sun and the moon. [3]) As far as I know, no satisfactory explanation has been offered of the emblems here briefly described. But if we consider what has been noticed above, it seems highly probable that they are due to the belief in the magical power of the raised palm *in effigie.*

We have pointed out on the strength of literary evidence that the sign of the spread hand is used not only as a means of protection, but also as a mode of worship. This twofold motive is observable in modern India too. A further development is that the impression or effigy of the spread hand

---

[1]) Dubois, *op. cit.* 3rd ed. Oxford 1906, p. 358, footnote.

[2]) A. H. Longhurst, *Hampi ruins described and illustrated*, Madras 1917, pp. 36 ff., figs. 11 and 12.

[3]) A. Cunningham, *Archl. Survey Report*, vol. III p. X. V. A. Smith, *Journal Asiatic Society of Bengal* vol. XLVI, Pt, I, pp. 234 sq.

becomes itself an object of veneration, especially when it is associated with the name of some saint.

„The Uchlas of Pūna [*vulgo* Poonah]", Mr. Crooke writes, „strew sand on the spot where the dead man breathed his last. They cover the spot with a basket, which they raise next morning in the hope of finding the mark of a palm, which shows that the dead man is pleased and brings vigour on the family; and the Thakurs on the fifth day after the birth of a child dip a hand in red powder and water and make a mark on the wall of the lying-in room, *which they worship.*" [1])

The Muhammadi Panth, a sect in Baroda, worship the *Panja* (hand-palm) of their leader, Hazrat Pīr Sāhib; it is generally made of silver or steel, mounted on a long stick and consecrated in their Masjids, called Rozas. They burn incense daily before it and offer sweet-scented flowers. [2])

According to a legend current among the Sikhs, a selfish priest named Bawa Wali refused to allow Guru Nānak to draw water from his well, and told him he ought to be able to find some for himself. The Guru bored a hole in the ground and obtained a supply, on which the Wali's well dried up. In his rage he hurled a hillock upon Guru Nānak's head. The Guru raised his right hand to protect himself, upon which the fall of the hillock was arrested. „The impression of the palm of the Guru was left on the descending mass, which is now known as 'Panja Sahib', and held in reverence by the Sikhs." [3])

But it is especially among Indian Moslims that the sign of the hand plays a prominent part. At the Muharram festival they carry about standards intended to be imitations of Husain's banner, to which they give such names as *panjah-i-Haidar* or *Haidarī panjah*, *panjah-i-murtazah-'Alī* („the palm of 'Alī the

---

[1]) *Bombay Gazetteer*, vol. XVIII pp. 473 and 426.
[2]) *Baroda Census Report* 1901, vol. I pp. 152 f.
[3]) M. B. Macauliffe, *The Sikh Religion*, Oxford 1909, vol. I p. 172. The word *panjah* is Persian and derived from the numeral *panj* („five").

Chosen"), *panjah-Sher-i-Khudā* („the palm of the Lion of God"), and so forth. [1])

Finally the sign of the hand-palm is used as a means of attestation. When people offer prayers at the Bandahpur temple, they make an impression of the hand in red ochre on the walls, fingers upwards, and if the prayer is answered, they return and make another impression fingers downward. [2]) A similar custom is reported in connection with another temple in the Central Provinces, namely that of Tilok Sendur in Hoshangabad.

In this connection we may also note the custom of making signatures with the hand in red colour. „The stamping of the hand and five fingers immersed in a solution of sandal-wood has always been regarded as a peculiarly solemn mode of attesting an important document". [3]) At Amritsar, in March 1846, when Gulāb Singh was formally inaugurated as Mahārāja of Jammu, he exhibited the engagement with the Dalai Lama of Lhassa, drawn out on his part in yellow, and on the part of the Tibetan Government in red ink, and each impressed with the open hand of the negotiators dipped in either colour, instead of a regular seal or written signature. [4])

Another instance from the Western Himālaya is afforded by a curious document preserved in the archives of the hill State of Chamba. It is a letter from Dayā Pāl, the ruler of Bhadarwāh, in which he acknowledges allegiance to Rājā Rāj Singh of Chamba (1764—1794). It plainly shows the saffron-colored mark of a hand-palm. [5])

In Southern India the custom was likewise known. It is said that Haidar 'Ali, the well-known sultan of Mysore, used his

---

[1]) G. A. Herklots, *Qanoon-e-Islam*, 2nd. ed. Madras, p. 115. The author, Jaffur Shurreef, refers to the royal insignia known as *Mahī murātib*.

[2]) R. V. Russell, *Gazetteer of Damoh District*, 1906, vol. I pp 184 f.

[3]) Crooke, *op. cit.* vol. II p. 40.

[4]) Edward Balfour, *Cyclopaedia of Islam*, London 1885. Vol. III p. 119, *i. v. panjah*.

[5]) Cf. my *Catalogue of the Bhuri Singh Museum at Chamba* (Chamba State, Panjab) Calcutta 1909, p. 71, no C 33.

hand smeared with ink as his attestation to important documents. Evidently the custom had been adopted by him from the earlier Hindu rulers. In the beginning of the seventeenth century the merchants of the Dutch East India Company concluded treaties with the princes of the Carnatic, to which they refer in their letters as „agreements with the hand of sandal." [1])

In the course of this paper I have observed that the five-finger sign is also known outside India. In his voluminous work on the Evil Eye the oculist, Dr. S. Seligmann, has collected a vast amount of information. He observes that in the whole Islamitic world the sign of the spread hand is looked upon as a powerful prophylactic against the Evil Eye. „Alle Mohammedaner," he says, „betrachten die Nachbildung einer Hand in Metall oder Glas, deren Abklatsch auf Hauswänden oder stilisierte Formen derselben als Amulet gegen den bösen Blick." The amulet in question is usually of a pronounced colour — white, black, yellow or green — but preferably it is red. The same author says: „In der Türkei, in Syrien, in Aegypten, Tripolis, Tunis, Fez und Marokko, bei den M'zab in Nordafrika, den Bambara im Sudan und den Manyéma in Zentralafrika, in Indien und Persien, sieht man gleicherweise das Handamulet an den Häusern von Muhammedanern, Juden und Christen, entweder in Stein gemeiszelt, oder aus Nägeln gezeichnet oder mit Farbe gemalt. Das letztere ist das gebräuchlichste; man verfährt dabei so, dasz man seine Hand in Ochsen-

[1]) Vice-admiral M'Leod has kindly supplied me with the following information drawn from the letters of Arent Maertsz in the Colonial Record Office at The Hague: On the 15th April of the year 1610 Arent Maertsz, captain and merchant on board the 'Cleyne Sonne' was at Gingi and obtained from the Naik an agreement confirmed by means of the hand of sandal impressed on a piece of cloth. On the 20th of the same month he wrote to the Naik Venkatapati of the Carnatic at Velore and sent him a draught agreement with the request that he should sign it, seal it and confirm it with the hand of sandal. On the 16th May on board the 'Cleyne Sonne' off Paleacatta he was put into possession of the agreement with the hand of sandal of the king of the Carnatic. Cf. *Bijdr. Kon. Inst.* vol. LVII (1907) pp. 85 n. 5 and 104.

blut, Kalkmilch oder irgend eine andere Farblösung taucht, und die feuchte Hand auf Mauern, Türen und Pfosten aufdrückt." [1])

An American lady-archaeologist, Miss Lucy Wilson, emphasizes „the universality of the hand sign across the ages and throughout the world." She refers to it as „a favorite symbol both in prehistoric and in primitive art" and quotes several instances in corroboration of this statement. Finally she mentions a curious custom which is found among the Dakota, the Winnebago and some northwestern Algonkian tribes. Among these Indians „it was a common practice to press a hand previously smeared with white or colored clay on the naked breast or shoulder or some other part of the body in order to prepare a dancer for the ceremony." [2]) This reminds us singularly of the use of the *pañcaṅgulika*, as we find it described in Pali literature, particularly in the story of the bull Nandivisāla in the *Jātaka* Book.

Attempts have been made to account for a custom so widely spread among different peoples from very remote times. The Dutch anthropologist, Professor G. A. Wilken, [3]) proposes to associate it with the well-known gesture, called *la fica* in Italian, the phallic significance of which may be regarded as certain. But at the same time he explains the spread hand as a symbol of the rising sun which in its turn has the significance of a heavenly phallus. I must confess that this interpretation little appeals to me, but I do not wish to venture any farther on a field which is too far removed from the domain of my ordinary studies.

---

[1]) S. Seligmann, *Der böse Blick und Verwandtes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens aller Zeiten und Völker*, Berlin 1910. Vol. II pp 168 f. Cf. also T. Canaan, *Aberglaube und Volksmedizin im Lande der Bibel.* (Abh. des Hamburgischen Kolonialinstituts, Bd. XX, Hamburg 1914, pp. 64 f.

[2]) Lucy L. W. Wilson. *Hand sign or avanyu. A note on a Pajaritan biscuit-ware motif.* (American Anthropologist. N. S. Vol. XX pp. 311 sq.

[3]) G. A. Wilken. *Iets over de beteekenis der ithyphallische beelden bij de volken van den Indischen archipel.* Bijdr. Ned. Indië, 5de volgr. dl. I (1886), pp. 393 ff. (= Verspr. Geschriften, dl. III p. 316, n. 10, and 318.

Other authors have suggested that the hand is to be regarded as the organ of action *par excellence* and hence as a symbol of power. In this connection it may be noticed that in ancient India the right hand raised with the palm turned forward had a very distinct meaning, namely, that of affording protection. It is this gesture which is peculiar to the earliest Buddha images of Gandhāra and Mathurā and which in Buddhist iconography was designated by the appellation of *abhayamudrā* i.e. the gesture of conveying protection (lit. absence of fear). [1])

Yet another point is to be considered. Obviously special significance is attached to the number five, expressed by the fingers of the hand, not only in India but also in other countries. „Natives will tell you", Mr. Crooke says with reference to Northern India, „that it is because the number five, that of the fingers, is lucky." [2]) Now the question rises whether it is not much more probable that the number five is considered as auspicious exactly because it represents the number of the fingers of the hand. This much, at any rate, is certain that some of the appellations by which the sign of the spread hand is designated in various languages, are derived from or compounded with the numeral five. For not only is this the case with the Pali word *pañcaṅgulika*, as was pointed out in the beginning of the present paper; but the Moslims of Northern Africa indicate the hand amulet by the Arabic *khams* meaning „five". [3]) Moreover, the Persian *panjah* by which the impression of the hand (and the figure of the hand in general) is now-a-days known in India, as was evident from the examples quoted above, is derived from the numeral *panj* („five").

---

[1]) A. Foucher, *L'art gréco-bouddhique du Gandhāra.* Tome II (Paris 1918) pp. 326 sqq. and *Iconographie bouddhique de l'Inde.* Tome I (Paris 1900), pp. 68 sqq.

[2]) W. Crooke, *op. cit.* p. 39. Cf. also E. Westermarck, *The magic origin of Moorish designs.* Journal Anthrop. Inst. vol XXXIV (1904) p. 213.

[3]) E. Doutté, *Magie et religion dans l'Afrique du Nord.* Alger 1909. p. 325.

It would be possible to pursue the subject in many directions, but this lies beyond the scope of the present investigation. The quotations borrowed from ethnological writings will suffice to show that the custom we are dealing with is both early and wide-spread. The main object, however, of my paper was to demonstrate its existence in ancient India, as is evidenced by various passages from Pali literature which had hitherto been misunderstood.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN 14 APRIL 1919.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VERDAM, HOLWERDA, DE LOUTER, TE WINKEL, VAN RIEMSDIJK, DE GROOT, OPPENHEIM, HOUTSMA, KLUYVER, BLOK, CALAND, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, BREDIUS, SIX, BOER, NABER, BAVINCK, COLENBRANDER, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, KALFF, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, VISSERING, WENSINCK, ADRIANI, DE VISSER, HEYMANS en BOISSEVAIN, waarnd. Secretaris.

Bij afwezigheid van den Secretaris, den heer Kuiper, die bericht heeft, verhinderd te zijn, wordt het secretariaat waargenomen door den onder-voorzitter, den heer Boissevain.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

a. Eene missive van zijne Exc. den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen d.d. 10 Maart 1919, n°. 820 K. W. met verzoek om advies aangaande een tot den Minister gericht schrijven met bijlage van de N.V. Martinus Nijhoff's boekhandel en uitgevers-maatschappij te 's Gravenhage, waarin deze uitgeefster een Rijkssubsidie van *f* 3000.— vraagt voor de uitgave van een werk van den Vice-admiraal Mac Leod over de Marinegeschiedenis van de O. I. Compagnie.

Door den Voorzitter werd dit schrijven met bijlage bereids gesteld in handen van de Heeren Blok, Van Riemsdijk en Muller met verzoek om prae-advies, dat in de buitengewone vergadering, welke gehouden zal worden na deze gewone vergadering, zal worden uitgebracht.

b. Een bij renvooi van denzelfden Minister d.d. 2 April 1919, n°. 1211 afd. K. W. met verzoek om bericht en raad aan de afdeeling gezonden request van commissarissen van het Frederik Muller-Fonds om een jaarlijksche Regeeringstoelage te mogen ontvangen van *f* 500.— als steun bij het bewerken en uitgeven van bibliografische werken.

Dit request werd door den Voorzitter bereids gesteld in handen van de Heeren Blok en Kalff met verzoek om prae-advies, dat eveneens in de buitengewone vergadering, te volgen op deze gewone vergadering, zal worden uitgebracht.

c. Een missive van denzelfden Minister d.d. 31 Maart 1919, n°. 1182, afd. K. en W., waarbij wordt toegezonden een afschrift van een door tusschenkomst van den Minister van Buitenlandsche Zaken ontvangen schrijven van den Secretaris-generaal van het Egyptische Instituut te Caïro met bijlage betreffende een uitgeschreven prijsvraag voor een verhandeling over Egypte tijdens de Regeering van den Khedive Ismaël.

Wordt ter visie gelegd voor de leden.

d. Een gedrukt, uitvoerig rondschrijven van hoogleeraren en docenten van de Vlaamsche Hoogeschool te Gent, inhoudende een protest en verweer tegen den inhoud van het manifest, waarmede de Senaat van de Fransche Hoogeschool aldaar zich tot de andere Universiteiten heeft gericht en waarvan een exemplaar was ingekomen in de vergadering der afdeeling van 10 Februari j.l.

Wordt ter visie voor de leden gelegd.

De heer Salverda de Grave brengt nu, mede namens den heer Kluyver, verslag uit over het in hunne handen gestelde manuscript van den Heer C. de Boer, getiteld: „Ovide Moralisé, Poème du 14me siècle d'après tous les manuscrits" (Deel II)

door hem in de Maart-vergadering ter uitgave in de Werken der Akademie aangeboden.

De conclussie van het rapport, strekkende tot opneming der verhandeling in de Werken der afdeeling, wordt door de vergadering goedgekeurd.

Vervolgens wordt door den heer van Wageningen, namens de *Commissie voor den wedstrijd in Latijnsche poëzie*, verslag uitgebracht over den jongsten wedstrijd.

Ingezonden waren 35 gedichten, waaronder 16 reeds voor den vorigen wedstrijd bestemd, doch toen te laat ingekomen om nog tot mededinging toegelaten te worden.

De gouden medaille wordt toegekend aan het gedicht „*Vercingetorix*". Bij opening van het bijgesloten naambriefje blijkt de dichter te zijn de heer Giuseppe Albini te Bologna.

Voor een eervolle vermelding komen bovendien in aanmerking de volgende gedichten:

1. „*Mundi creator, cuncta regens deus.*"
2. „*Pax Natalicia.*"
3. „*Lygdus ad matrem.*"
4. „*Epistola senis ad Juvenem.*"

De auteur van het gedicht „*Pax Natalicia*" heeft vergunning gegeven zijn naambriefje te openen. Na opening blijkt deze te zijn de heer Francesco Sofia-Alessio te Radicena.

Zoodra ook de schrijvers der overige eervol vermelde gedichten verlof tot opening der naambriefjes zullen gegeven hebben, zullen zij, met het bekroonde gedicht, voor rekening van het legaat-Hoeufft worden gedrukt en uitgegeven.

Thans wordt het woord gegeven aan den Heer Kristensen voor het houden van zijne voordracht: „De symboliek van de boot in den Egyptischen godsdienst. Spreker tracht het bewijs te leveren, dat de belangrijke plaats, die de boot in den Egyptischen godsdienst heeft ingenomen, geen bevredigende verklaring vindt, zoolang alleen gelet wordt op de beteekenis van den Nijl voor het vervoer in Egypte. De heilige boot blijkt

in velerlei verband als redder over het water des doods opgevat te zijn. Aldus geldt de boot zoowel in den tempelcultus als in den funerairen cultus. Ook de gegevens omtrent de boot der aarde wijzen in dezelfde richting. Zij was de boot der vegetatie, die aan Osiris, den god van den aardzegen, zijn verrijzenis uit den dood schenkt. Parallellen uit den Griekschen en Israelitischen godsdienst worden aangehaald.

De Voorzitter dankt den spreker voor zijne bijdrage, die ter opneming in de Verslagen en Mededeelingen wordt afgestaan.

Daar de bij het reglement bepaalde tijd verstreken is, kan door den Voorzitter geen debat over de voordracht worden toegelaten.

Bij de rondvraag wordt door den Heer Salverda de Grave ter uitgave in de Werken der Akademie aangeboden het manuscript van eene verhandeling, getiteld: „de Franse woorden in het Nederlands door J. J. Salverda de Grave. Alfabeties Register bewerkt door J. J. Becker Elzinga.

De Voorzitter sluit de vergadering, die door een buitengewone zal gevolgd worden.

VERSLAG

AAN DE

LETTERKUNDIGE AFDEELING DER KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

OVER EEN TEKSTUITGAVE VAN DEN HEER

C. DE BOER,

GETITELD:

„OVIDE MORALISÉ",

poème du quatorzième siècle, d'après tous les manuscrits.

Deel II.

De ondergeteekenden, aangewezen om verslag uit te brengen over het door dr. C. de Boer aan de Akademie ter uitgave aangeboden tweede deel zijner uitgave van *Ovide Moralisé,* Oudfransche vertaling uit de XIVe eeuw van de *Metamorphosen* van Ovidius, meenen in hoofdzaak te kunnen volstaan met een verwijzing naar hetgeen zij, in de vergadering dezer Akademie van 12 October 1914, naar aanleiding van het eerste deel van dit werk hebben gezegd.

Dit tweede deel bevat de boeken IV tot VI. Men zal er o.a. in aantreffen zoowel het, in 1911 door dr. de Boer in deze Akademie uitgegeven, fragment behelzende de geschiedenis van Pyramus en Tisbe, als de metamorfose van Tereus, Procne en Philomela (Ovidius, *Metam.,* VI, 424), vertaald door den beroemden Oudfranschen dichter Chrétien de Troyes, welke overzetting in 1909 door den heer de Boer als academisch proefschrift is gepubliceerd. De uitgever kondigt aan dat de orthografie dezer fragmenten zal afwijken van die van het overige werk; hoewel de motieven die hem tot deze ongelijke

behandeling brachten aan ondergeteekenden krachtig genoeg voorkomen om haar te billijken, betreuren zij dat hierdoor de eenheid van de uitgave als zoodanig wel eenigszins zal lijden.

Het komt hun voor dat, zoowel wegens de verdiensten van den arbeid zelf, als omdat het 't vervolg is van een reeds door deze Akademie in haar werken opgenomen tekst, dit tweede deel van de *Ovide Moralisé* eveneens recht heeft op een plaats daarin. Mitsdien hebben zij de eer voor te stellen dat het door de Akademie worde uitgegeven.

J. J. Salverda de Grave.
A. Kluyver.

Groningen, 21 Maart 1919.

VERSLAG DER COMMISSIE VOOR DEN WEDSTRIJD IN LATIJNSCHE POËZIE.

M. H.

Dit jaar had de Commissie voor den wedstrijd in Latijnsche poëzie 35 gedichten te beoordeelen, tegen 22 in het vorige jaar, maar onder die 35 waren er zestien, die reeds voor den wedstrijd van 1918 bestemd waren, doch toen te laat zijn ingekomen, om nog te kunnen meedingen. Het zal U niet verwonderen, dat verscheidene van de ingezonden gedichten op den wereldoorlog betrekking hebben. Onder deze oorlogspoëzie is veel banaals, maar er zijn ook gedichten bij, die in waarheid dien naam verdienen en aan een fraaien vorm een diep gevoel paren. Het gedicht, waaraan de Commissie U voorstelt de gouden medaille toe te kennen, behoort evenwel niet tot deze kategorie, maar is, zooals U aanstonds blijken zal, eerder romantisch-historisch te noemen.

Wij gaan thans tot een opsomming der gedichten over, waarbij telkens het volgende gedicht naar onze meening boven het voorafgaande te stellen is.

Buiten mededinging moest één gedicht, n°. 2, blijven *Psalmus quinquagesimus,* motto *a peste fame et bello libera nos,* omdat dit gedicht uit twee stukken bestaat, een Latijnsche bewerking van psalm 50 en een van psalm 45, waarvan geen van beide het vereischte aantal versregels telt.

Voorts werden door ons op grond van inhoud of vorm of van beide de volgende 11 gedichten ter zijde gelegd:

N°. 33 *Sub prima luce,* motto *nocet cantantibus umbra,* een gedicht van een ongeoefende, vol fouten in het Latijn.

N°. 3 *Egregius victor,* zonder motto, een ongelukkig gedicht in afschuwelijke verzen ter eere van Josephus Xifrerius.

N°. 5 *Aranea et nati,* motto *Aesopus auctor quam materiam repperit, hanc ego polivi versibus senariis,* maar de fabel is eindeloos en de senarii zijn houterig.

N°. 9 *Exspectantes Dei iudicium,* motto *Filius hominis veniet,* een beschrijving van in den oorlog gevallen Christenen, die *sub aethere caeli* den dag des oordeels afwachten. Het gedicht is zonder waardigheid of kunst, vol taalfouten. Zoo beschouwt de dichter o.a. het woord *aër* (lucht) als onzijdig.

N°. 18 *Et nunc reges intellegite,* zonder motto, een oproep tot de koningen der aarde om vrede te sluiten, een vervelend gedicht in slechte, onwelluidende, gewrongen verzen, vol fouten tegen het metrum en onbegrijpelijke constructies.

N°. 34 *Post bellum Europaeum,* motto *suso in Italia bella,* een duister gedicht, dat ondanks de door den dichter toegevoegde emendationes et variae lectiones nog onverstaanbaar blijft.

N°. 14 *Saltus Caprearum,* motto *culpari metuit fides,* een zonderling, weinig samenhangend verhaal van een op Capri door Tiberius begane gruweldaad. De verzen zijn hard en niet zonder fouten.

N°. 1 *Poeta Miles* motto *dulce et decorum,* een lofdicht op d'Annunzio in Alcaeische strophen, houterig en weinig treffend.

N°. 31 *De Baccho inimico,* motto *fuge litus avarum,* een slecht gedicht zoowel van vorm als van inhoud. Nu de oorlog ten einde is, zal Bacchus naar de meening van dezen poëet de groote vijand van het menschdom worden.

N°. 16 *Cornix in Capitolio elocuta,* motto *non silent inter arma musae,* een gedicht in disticha op den oorlog en den vurig verlangden vrede. Aan het slot wordt gezinspeeld op het verhaal, dat bij den dood van keizer Domitianus een ekster op het Kapitool ἔσται πάντα καλῶς schreeuwde. De dichter hoopt op een dergelijk gunstig voorteeken. Het geheel verraadt meer geoefendheid dan gevoel.

N°. 10 *Tristia,* motto *iusta querela mea est.* Ook dit gedicht geeft een beschrijving van de verschrikkingen van den oorlog

en den haat, die de oorlogvoerenden bezielt; het is erg kleurloos, hoewel de vorm vrij goed is.

Bij de lezing van de tot dusver behandelde gedichten kwam ons meermalen het woord van den ouden Muretus aan zijn jeugdigen vriend Riparius, die hem eenige Latijnsche verzen ter beoordeeling gezonden had, in de gedachte [1]): „malos versus facere turpe est, mediocres ingloriosum, bonos difficilius quam ut praestari possit ab iis, quibus aliud agendum est."

Hooger staan de 18 gedichten, die wij thans gaan bespreken. Naar het oordeel der Commissie behooren zij wel niet tot degene, die in den bundel mogen opgenomen worden, maar toch kunnen zij op meer waardeering en uitvoeriger behandeling aanspraak maken.

N°. 23 *Ad quendam sodalem de hodierno conflictu epistolium*, motto *qui nimis cupit, nihil capit*, een gedicht van een ouden, blinden man over den oorlog. Het is stroef en zonder eenige verheffing.

N°. 4 *Ad Marcum epistula*, motto *divini gloria ruris*, bestaat uit twee stukken, waarvan het eerste een niet onaardige beschrijving van het landleven bevat, terwijl het tweede deel *Pro discipulo votum*, motto *carmina non dant panem*, waarschijnlijk als dedicatie bedoeld, in zijn soort niet kwaad is, maar onbeduidend.

N°. 8 *In simiae amatores*, motto *sciolos facile insanire compertum est*, een gesprek tusschen een Italiaan en twee Engelschen over de theorie van Darwin, door den dichter als satire bedoeld, maar verre van geestig; de verzen zijn over 't algemeen niet te laken.

N°. 21 *Imago matris*, motto *tu mihi, ego tibi*, een gevoelvol gedicht, maar wat onbeholpen van vorm, terwijl ook de taal niet altijd gekuischt is.

N°. 24 *Incendium*, motto *iam dignum meritis pretium mercesque parantur*, een verhaaltje van een oud vrouwtje, dat met

---

1) Ep. II 27, p. 40 ed. Frey.

haar dochter in een stil dal van Servië woont en haar hutje door een bom, die erop geworpen wordt, in vlammen ziet opgaan. Zelf wordt zij gered door een jongen man, die tot nu toe tevergeefs naar de hand van haar dochter gedongen heeft, maar eenmaal, als hij uit den strijd teruggekeerd zal zijn, de gelukkige echtgenoot van het meisje zal worden. De vorm is vrij goed.

N°. 15 *Fiat pax*, motto *minuentur atrae carmine curae.* Het gedicht dateert van 1917, nog geen juichtoon op den vrede, maar een loflied op den toestand van de wereld, toen de krijg in 1914 uitbrak. De Sapphische verzen zijn goed gebouwd; slechts een enkele maal wordt de caesuur verwaarloosd, doch het gedicht is meer glad dan ontroerend.

N°. 28 *Super invasione Belgii*, motto *cuique suum*, een ode van 460 regels, waarvan de dictie meer heftig dan krachtig is, de vorm noch fijn noch zuiver.

N°. 12 *Pro pace exoptata*, motto *in magnis et voluisse sat est.* Deze bede om vrede laat zich met genoegen lezen, doch hier en daar is de taal wat gezocht. De hoop, dat paus Benedictus als vredestichter zal optreden, is in goede verzen uitgedrukt.

N°. 13 *Incursio Hellespontiaca*, motto *in magnis sat est.* Beschreven wordt een expeditie uit den oorlog van 1912 tusschen de Turken en de Italianen, waarbij eenige snelvarende Italiaansche schepen den Hellespont binnendringen, maar door den vijand ontdekt en beschoten worden. Als ze dan retireeren naar een veilige rede, duikt plotseling uit de zee de schim van den Venetiaan Dandolo op, den veroveraar van Constantinopel, die hun gebiedt hun onderneming te staken. Het gedicht bootst de taal van het epos op verdienstelijke wijze na, maar toont weinig verheffing.

N°. 29 *Colloquia Elysea*, motto *in tenui lusus, tenuis non inde voluptas*, een samenspraak in de onderwereld tusschen Plato, Xenophon, Horatius, Vergilius en Donatus over het verval der klassieke studiën. De schuld daarvan wordt aan de Duitschers gegeven. Daarom zal op de deur der Italiaansche school ge-

schreven worden „non hic Germanis locus”, terwijl Donatus voor het leeren van de eerste beginselen van het Latijn in eere zal hersteld worden. De dichter noemt deze samenspraak eene satire, maar zij is verre van geestig en fijn.

N°. 27 *Septuagenarii meditationes*, motto *vita nimis brevis est, nimis est via longa per artes.* Een brave zeventigjarige werpt een blik op het verledene en op de jaren, die hij nog te leven zal hebben. Een kalme berusting ademt uit zijn woorden, maar de verzen zijn zeer eentonig en missen het soepele van de Vergiliaansche dictie.

N°. 25 *In coenobii reliquias*, motto *multa petentibus desunt multa.* De dichter aanschouwt de overblijfselen van een klooster, dat thans door soldaten bewoond wordt. Daardoor herinnert hij zich den tijd, toen dat gebouw het verblijf was van vrome nonnen, toen hymnen en psalmen daar gezongen werden en de arme aan de poort zijn aalmoes ontving. Vooral is de komst van het jonge meisje, dat den sluier heeft aangenomen, en haar intrede in het klooster doet, goed geteekend. De dichter slaakt de verzuchting, hoe het tegenwoordig zoo geheel anders is:

tempora mutantur, poscunt sua iura puellae.

Jammer dat niet meer verzen zoo goed geslaagd zijn!

N°. 30 *Margaritae Edesiae martyrium*, motto *non vultus instantis tyranni mente quatit solida*, een poetische behandeling van het martelaarschap der heilige Margareta, die onder Diocletianus door den prefect Olibrius gemarteld en op den brandstapel gebracht werd. De verzen zijn goed, maar het gedicht kan als geheel niet behagen.

N°. 6 *In obitum matris dilectissimae*, motto *luctus domesticus*, een mooi gedicht in goeden vorm, waarin een zoon den dood van zijn moeder op gevoelvolle wijze beweent, bij wier sterven hij helaas niet heeft kunnen tegenwoordig zijn. Dit gedeelte herinnert sterk aan het slot van Tacitus' Agricola. Het best geslaagd is de beschrijving van de moeder in haar zorgen voor kinderen en kleinkinderen: *ipsam animam tradere percupiens*, zegt de dichter van haar, als zij de kleinen bij hun vertrek

uit grootmoeder's huis allerlei geschenken meegeeft. Het gedicht vertoont evenwel te weinig inventie, om het in den bundel te kunnen opnemen.

N°. 26 *Funera,* motto *lux perpetua luceat eis.* Over dit gedicht was het oordeel der commissieleden zeer uiteenloopend. Een ervan noemt het hartstochtelijk en de dictie kernachtig, maar de beide andere vinden het een langwijlig gedicht, waarin de taal wel geen oneffenheden vertoont, maar dat men met moeite kan doorlezen.

N°. 11 *Jesum puerum Maria quaeritans,* motto *malus mala cogitat,* een goed gedicht, waarin de angst van moeder Maria over het verdwijnen van haar kind tijdens het Paaschfeest te Jeruzalem in zuivere disticha beschreven wordt, maar waarvan de taal nu en dan wat gekunsteld is.

N°. 7 *Ecloga Hebraea Ruth,* motto *flumina amem et silvas.* Het verhaal uit het O. T. is tot een breedsprakig gedicht uitgewerkt, maar de verzen zijn op een enkele uitzondering na verdienstelijk.

N°. 32 *Julius Sabinus et Epponina,* motto *tu ne cede malis,* is onder de ingezondene het grootste gedicht (645 regels). Het bevat de uit Tacitus, Plutarchus en Dio welbekende geschiedenis van Julius Sabinus, die als vorst der Lingonen een opstand onder de Galliers tegen Vespasianus verwekte, maar verslagen werd en zich met zijn vrouw negen jaren lang in een onderaardsch grafmonument verborgen hield, totdat hij ontdekt, naar Rome gebracht en daar met zijn vrouw terecht gesteld werd. Het gedicht is zeer verdienstelijk als proeve van epische poezie, maar het heeft, behalve de reeds door den dichter verbeterde, nog te veel metrische fouten, om het te laten drukken.

Thans komen wij tot de gedichten, die naar het oordeel van de meerderheid der Commissie een plaats in den bundel ten volle verdienen. Het zijn er 5, waarvan de inhoud zeer uiteenloopend is. Ook deze wenschen wij zóó te behandelen, dat wij allengs tot het beste opklimmen.

N°. 17. *Epistola senis ad iuvenem*, motto *iunior fui, etenim senui*, een opgewekte brief, in opmerkelijk goeden vorm, van een grijsaard, die zijn geluk in lectuur vindt, aan een jongen man, die in het volle leven staat. Hoe de oude zijn dagen doorbrengt, hoe zijn levendige geest nog in alles deelneemt, maar vooral, hoe hij zijn troost in het lezen van den bijbel vindt, is in mooie verzen beschreven.

N°. 20 *Lygdus ad matrem*, motto *epistula non erubescit*, een goed gedicht, waarin Lygdus aan zijn moeder schrijft, dat zij hem niet als een ruw soldaat moet beschouwen, maar dat hij ondanks den verwilderenden invloed van den oorlog ook voor teedere gevoelens vatbaar is. Door een toeval is hij met een lief meisje, Nice geheeten, in aanraking gekomen, en de omgang met haar is de *culpa*, die hij zijn moeder te belijden heeft. In de toekomst zal zijn leuze zijn voor het vaderland, voor Nice, voor moeder! Het gedicht is zeer karakteristiek.

N°. 22 *Pax natalicia*, motto *at nobis pax alma veni spicamque teneto*. Een vader keert in den kerstnacht uit den oorlog naar huis terug. Reeds van verre herkent hem zijn vrouw aan het lied, dat hij zingt. De kinderen dringen zich om hem heen en toonen hem een afbeelding van het kindeke in de kribbe. Moeder zingt een kerstlied voor de kleinen en als het lied ten einde is, hoort men van uit de verte het *Gloria summa Domino, pax gentibus adsit*. De dichter beheerscht in dezen aangrijpenden zang alle maten: den gewonen hexameter, het distichon, de asclepiadeeën en den dimeter iambicus, maar de indruk, dien het geheele gedicht maakt, is niet zoo overweldigend als die van

N°. 19 *Mundi Creator*, motto hetzelfde. Deze ode in Alcaeische versmaat is onder de ons toegezonden oorlogspoezie zeker wel de mooiste, oprechtste, vloeiendste. De dichter paart aan Horatiaansche fijnheid van maatgevoel en dictie de kunst, den eenvoud van het middeleeuwsche kerklied te imiteeren, en deze twee in schoone harmonie te vereenigen. Wij veroorloven ons, de laatste strophe te citeeren:

Caelis in altis gloria sit tibi
Infraque terris pax sit in omnibus!
Pacem, deus, largire pacem,
Omnipotens, miserere nostri!

Eindelijk n°. 35 *Vercingetorix*, motto *dicamus bona verba, venit natalis*. Het is een eigenaardig, aangrijpend en spannend verhaal van het uiteinde van den jongen Gallischen vrijheidsheld. *Rex Vercingetorix, magni pars maxima belli* heeft zich als slachtoffer van zijn vaderland aan Caesar overgegeven. Nu zit hij gevangen en weet, dat hem de smaad van in den triumf te worden meegevoerd, en daarna de dood wacht. Hij wil dit lot door zich van voedsel te onthouden voorkomen (90)

respuit exiguam cererem, vix admovet urnae
labra rudi

maar zijn bewaker is bevreesd, dat aldus voor zijn meester Caesar de grootste pronk van zijn triomf zal verloren gaan. Immers (105)

hoc decus is valde vult, quo non valdius alter
velle solet.

Een onverwacht hulpmiddel bevrijdt hem van die zorg. Zijn patrones Quintilla wenscht den jongen held te zien, van wien zij in Caesar's commentarii zooveel schoons gelezen heeft, want zij is een hartstochtelijk bewonderaarster van Rome's grootsten veldheer en heeft diens werken steeds bij de hand. Daaruit leest zij Vercingetorix voor, om hem te doen begrijpen, hoe zijn ridderlijke vijand voor zijn onsterfelijken roem bij het nageslacht gezorgd heeft. Dat doet den Galliër berusten in den dood, dat doet hem, als hij dien tegemoet gaat, zeggen:

sed mihi vitam aufert, virtutem gentis honestat;
perpetior.

En nog eenmaal hooren wij dat:

Rex Vercingetorix, magni pars maxima belli,

die nu:

inde neci iugulum porrexit mitior agno,

en eindelijk:

famam praeter mox omnia caeca:
ut labente die vel tempestate coorta
immoriuntur aquis vitreis spectacula rerum.

Zoo eindigt dit voortreffelijk gedicht, dat den lezer steeds in spanning houdt en herhaaldelijk ontroert, niet het minst door de uitnemende dictie. Wij veroorloven ons daarom nog een paar voorbeelden te geven behalve de reeds genoemde.

In zijn droom (142) denkt Vercingetorix aan Ambiorix, van wien gezegd wordt, dat hij

usque prope, usque procul, nusquamst et paret ubique.

Wij wijzen op den prachtigen aanhef der beschrijving van den gevangene in den kerker (71):

quid miserabilius clauso Iovis alite?

en die kernachtige samenvatting van het lijden van den geketenden held (97):

tardior hora die, fit mensis longior anno.

Of wanneer de dichter vraagt (199): „waaraan denkt gij wel in uw laatsten nacht?"

quid misero tibi portendunt insomnia, Galle?

en hij daarop laat volgen (214—221): „aan uw vaderland, aan de Marne, aan de Aisne?"

anne tui memorem, te dignam, laudibus auctam
adspectas longe patriam, perque arma, per artes
eximia certum cursum virtute tenentem?
Matrona testis erit, flumen simul Axona testis,
ludĭcra út possint vel Caesaris ista videri
proelia, quam magno libertas constet amicis,
quanta hominum generi vix umquam credita moles
in reliquum maneat, dum bella furorque residant.

Maar wij kunnen onzen lof over de taal van dezen dichter in weinig woorden samenvatten: zij doet aan Pascoli denken.

Worden wij, om een enkel voorbeeld te noemen, als wij in den aanhef den dichter van Vercingetorix hooren klagen:

te, Galle, manebit
ver fluxum virtutis, hiems aeterna doloris

niet herinnerd aan dat vers van Pascoli, waardoor Pomponia Graecina aan haar diep berouw lucht geeft:

mortalis amor, dolor immortalis,

toen zij om haar kind te behouden, haar christelijk geloof verloochende?

Wij verzoeken dus den Secretaris het naambriefje van *Vercingetorix* (n°. 35) te openen, waaraan wij de gouden medaille wenschen toe te kennen, en tevens het naambriefje van *Pax natalicia* (n°. 22), omdat van dit laatste gedicht de dichter reeds bij voorbaat toestemming tot opening gegeven heeft voor het geval dat mocht besloten worden tot het laten drukken van zijn gedicht. Maar van *Mundi Creator* (n°. 19), *Lygdus ad matrem* (n°. 20) en *Epistula senis ad iuvenem* (n°. 17) verzoeken wij den Secretaris de naambriefjes te bewaren, totdat de dichters tot opening hun toestemming zullen gegeven hebben. Alsdan zullen ook deze gedichten in de hierboven aangeduide volgorde achter het bekroonde gedicht geplaatst worden.

Amsterdam, 14 April 1919.

J. van Wageningen.
J. J. Hartman.
J. van Leeuwen Jr.

PROGRAMMA

CERTAMINIS POETICI

AB ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEDERLANDICA
EX LEGATO HOEUFFTIANO
IN ANNUM MCMXX INDICTI

Quatuor carmina ad certamen admitti non potuerunt utpote quae iusto serius ad nos essent perlata. Eorum tituli erant hi: 1 Volsinii urbis veteris aedes Cathedralis 2 Pus vaccinum 3 Maternus amor 4 Monstrum horrendum informe, ingens.

De ceteris, XXXV numero, sic est pronuntiatum: Unum (c. t. *Psalmus* L) admitti non potuit quia e duobus constabat carminibus, quorum neutrum iustum L versuum implebat numerum.

Undecim carmina statim sunt seposita quae luce publica digna non videbantur. Eorum erant tituli hi: 1 Sub prima luce 2 egregius victor 3 aranea et nati 4 expectantes Dei iudicium 5 et nunc, reges, intelligite 6 post bellum Europaeum 7 Saltus Caprearum 8 poeta miles 9 de Baccho inimico 10 Cornix in Capitolio locuta 11 tristia.

Post breviorem longioremve dubitationem haec quoque XVIII non recipienda visa sunt in volumen sumptibus legati edendum:

1 ad quendam sodalem epistolium 2 ad Marcum epistola 3 in simiae amatores 4 imago matris 5 incendium 6 fiat pax 7 super invasione Belgii 8 pro pace exoptata 9 incursio Hellespontiaca 10 colloquia Elysea 11 septuagenarii meditationes 12 in coenobii reliquias 13 Margaritae Edesiae Martyrium 14 in obitum matris dilectissimae 15 funera 16 Iesum puerum Maria queritans 17 Ruth 18 Iulius Sabinus et Eponina.

Restant quinque carmina egregia, verorum poetarum vera poemata. Ea ita hic enumerantur (quemadmodum et in aliis carminibus factum est) ut adscendatur ad optimum: 1 epistola senis ad iuvenem 2 Lygdus ad matrem 3 pax natalicia 4 mundi Creator 5 Vercingetorix.

Horum carmini c. t. Vercingetorix (poetam eius esse

GIUSEPPE ALBINI

Bononiensem aperta scidula apparuit) praemium Aureum est adiudicatum. Praeterea sumptibus legati hoc ordine post illud in volumen recipientur haec carmina, si poetae eorum scidularum aperiendarum ante kalendas Iulias dederint veniam: 1 Mundi Creator 2 Pax natalicia 3 Lygdus ad matrem 4 epistola senis ad iuvenem.

Ad novum certamen cives et peregrini invitantur his legibus ut carmina Latina non ex alio sermone versa nec prius edita, argumentive privati nec L versibus breviora nitide et ignota iudicibus manu scripta sumptu suo ante kal. Ian A.MCMXX mittant ad: „het Bestuur der Koninklijke Academie van Wetenschappen, Trippenhuis, Amsterdam", munita sententia item inscribenda scidulae obsignatae quae nomen et domicilium poetae indicabit. Ceterum iudicibus gratum erit si poetae in transscribendo portabile prelum Britannicum („type-writer") adhibuerint, et si, quemadmodum in editionibus antiquorum poetarum fieri solet sextum quemque versum numero insigniverint.

Praemium victoris erit nummus aureus quadringentorum florenorum. Carmen praemio ornatum sumptibus ex legato faciendis typis describetur eique subiungentur alia laude ornata, quando scidulae aperiendae venia dabitur. *Id autem ante Kal. Iul. proximas fieri debebit.*

Exitus certaminis in conventu Ordinis mense Aprili pronuntiabitur, quo facto scidulae carminibus non probatis additae Vulcano tradentur.

Amstel. die XIV m. Apr.
A. MCMXIX.

C. Snouck Hurgronje,
Ord. lit. acad. reg. præses.

DE SYMBOLIEK VAN DE BOOT IN DEN EGYPTISCHEN GODSDIENST.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

W. B. KRISTENSEN.

De boot in den cultus.

Wie een publicatie van Egyptische tempelschilderingen doorbladert of de vignetten van een funerairen papyrus beziet, zal zich er spoedig van kunnen overtuigen, dat de boot in de godsdienstige voorstellingen van dat volk een belangrijke plaats heeft ingenomen. Telkens weer wordt zij afgebeeld en vaak op eene in het oog vallende wijze. Haar beeld prijkt in den tem-

Fig. 1.

pel op de muren van het allerheïligste; offeranden zijn daar vóór haar opgestapeld en ritueele handelingen worden voor haar verricht. Bij de plechtige godsdienstige ommegangen dra-

gen talrijke priesters haar op hun schouders, en zij vormt het centrum van den geheelen optocht. Niet minder vallen de teekeningen van de boot in de funeraire papyri op; hare rol is daar blijkbaar even belangrijk als in den tempelcultus.

Wat het uiterlijk betreft verschilt de heilige boot in den regel niet veel van de gewone Nijlschepen. Haar bijzonder karakter wordt vooral door den vorm en de versiering van beide stevens aangeduid. Vele tempelbooten vertoonen op den vóór- en achtersteven het hoofd van den god aan wien de boot behoort; in andere gevallen draagt alleen de hooge en met geweven stoffen versierde vóórsteven het goddelijk symbool. Dikwijls bevindt zich midden op de boot een hut of een troon, soms van zeer karakteristieken vorm. Maar naast het gewone boottype komen ook fantastische vormen voor, waarbij de godsdienstige symboliek een overwegenden invloed heeft geoefend.

De meest voor de hand liggende gegevens omtrent de heilige boot spreken zonder twijfel ten gunste van de opvatting, die zich algemeen gevestigd heeft, namelijk dat zij de eigenlijke verblijfplaats, den troon van god voorstelt. Dat heeft begrijpelijkerwijze tot de onderstelling geleid, dat het godenbeeld of een ander heilig symbool zich in de bootshut moet hebben bevonden. Evenwel is dat beeld voor ons in den regel verborgen en zal bij de processie ook voor de toeschouwers verborgen zijn geweest. De hut is gesloten; zware gordijnen vallen langs de zijwanden neer, dekken haar bijna geheel en versterken nog den indruk van geheimzinnige geslotenheid. [1]) Zelfs in het allerheiligste van den tempel wordt de boot, die toch de verblijfplaats van god is, meestal zonder godenbeeld voorgesteld. Dat is wel eigenaardig en valt te meer op, wanneer men zich herinnert, dat de Egyptische kunst een bij uitstek vertellende kunst is, die niet in de eerste plaats een realistisch beeld van de werkelijkheid tracht te geven, maar veeleer een illustratie wil zijn van alles wat men als wezenlijk

---

1) Zie fig. 1, naar Erman, Aegypten blz. 374.

aan het voorwerp beschouwde. Ook wanneer het heilige beeld zich inderdaad achter gesloten deuren bevond, moest men verwachten, dat de teekenaar het zou vertoonen. De vraag is daarom niet ongemotiveeerd, of de tempelbooten werkelijk godenbeelden hebben bevat. Mocht dat niet het geval zijn hoe hebben wij ons dan de aanwezigheid van god in de boot te denken?

Alvorens op die kwestie in te gaan moeten wij evenwel onze aandacht op het bootmotief zelf vestigen en de vraag stellen: waarom heeft de Egyptische god een boot tot verblijfplaats gekozen?

Zoover ik weet meenen alle moderne onderzoekers het eigenaardig verband, dat tusschen god en boot ongetwijfeld bestaat, te kunnen verklaren met een verwijzing naar de natuurlijke gesteldheid van Egypte. De Nijl is de groote weg van het vervoer; de meeste plaatsen zijn met de boot makkelijk te bereiken, zoodat allerlei transporten in den regel te water hebben plaats gehad. Ook in den cultus speelt de reis op den Nijl een groote rol. Locale goden, die volgens de mythe verwant of verbonden waren, bezochten elkander op bepaalde feestdagen, waarbij dan steeds van groote schepen gebruik werd gemaakt; de afbeeldigen van deze boottochten in de tempels van Karnak en Luxor zijn overbekend. Ook werden godsdienstige feesten soms op het water gevierd, hetzij op den Nijl, hetzij op de groote vijvers die tot het tempelgebied behooren. De schepen bij deze verschillende gelegenheden gebruikt, waren van aanzienlijke afmetingen; zoo was het schip van Amon, door Ramses III gebouwd, ruim 70 meter lang. Zij hadden een vaste bemanning; zekere Hor-necht uit de 20 dyn. noemt zich „commandant der matrozen van de *Nešemt*-boot van Osiris te Abydos". En in het oude Oude Rijk treft men den titel „chef der twee heilige booten" meermalen aan.

Het spreekt vanzelf dat de beteekenis van den Nijl voor het verkeer inderdaad van invloed moet zijn geweest op de voorstellingen van de heilige boot. Zoo in de mythe van den strijd tusschen Horus en zijne vijanden. De god zet ze in zijn boot

achterna en overwint ze op allerlei plaatsen in Egypte. De voorstelling is duidelijk ontleend aan de oorlogsberichten van Pharao, die met zijn vloot opstandelingen bestrijdt en zegevierend van plaats tot plaats voortdringt. Zelfs zou het niet ongerijmd zijn op de beteekenis van het verkeer te water te wijzen, wanneer men het de moeite waard vond theorieën te vormen over den historischen oorsprong der voorstellingen van de boot in den cultus. Maar hoe belangrijk dat alles ook moge zijn, evenmin kan ontkend worden, dat tal van gegevens — en in godsdienstig opzicht juist de centrale gegevens — onverklaard blijven, zoolang de aandacht alleen daarop gevestigd blijft. Indien de boot van den god alleen als vervoermiddel bij bepaalde gelegenheden heeft gediend, is het moeilijk te begrijpen, dat zij in de cella van den tempel het voornaamste, soms het eenige teeken van de aanwezigheid van den god heeft kunnen zijn. Dat feit wijst op een inniger verband tusschen god en boot dan de gewone opvatting onderstelt. Daarbij komen andere, zeer bekende gegevens, die, naar het mij voorkomt, even moeilijk met die opvatting te rijmen zijn.

De boot als goddelijk wezen en redder uit den dood.

Ik denk aan de vele gevallen, waarin de boot als een zelfstandig goddelijk persoon wordt beschouwd. Op een stele uit Abydos in het museum te Cairo is een godin met het teeken van een boot op het hoofd afgebeeld; volgens het opschrift stelt de godin de *Nešemt*-boot van Osiris voor. [1]) Hier is dus de boot werkelijk een goddelijk wezen. En dat wij daarbij niet hebben te denken aan een kleurlooze personificatie, zonder godsdienstigen inhoud, blijkt wel overtuigend uit de niet zelden voorkomende personen-namen „zoon (of dochter) van de *Nešemt*-boot" [2]). Bovendien hadden deze booten hare eigen priesters en genoten gewone godsdienstige vereering. Propheten van de *Weser-hat* boot van Amon en priesters van de *Nešemt*

[1]) Mariette, Catal. d'Abydos n°. 1200.

[2]) Plaatsen aangehaald door Lefébure, Rites Égypt. p. 88.

van Osiris zijn in verschillende opschriften genoemd. Vóór de *Nešemt*-boot en den zittenden Osiris knielt de afgestorvene Hor-necht neer met dit gebed: „Geprezen zij de groote *Nešemt*, gegroet de Heer van Abydos (Osiris). Moge de boot mij doen leven; moge zij geven, dat mijne oogen haar zien en dat mijne armen zich in vereering naar haar uitstrekken, iederen dag." [1]) Hier is van geen schijngod sprake; voor den geloovige was de boot een levende god.

Hoe is men tot die opvatting gekomen? Welke goddelijke kracht kon men aan de boot toeschrijven? Ik geloof dat er gegevens zijn, en wel godsdienstige, niet geographische gegevens, die zeer duidelijk vertellen in welke richting wij het antwoord moeten zoeken.

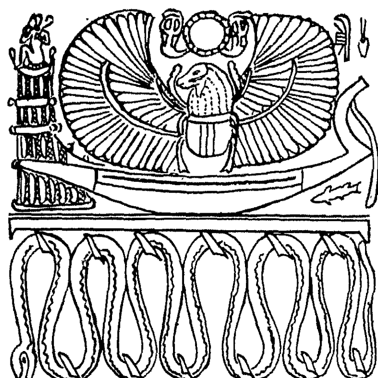

Fig. 2.

Daartoe behooren vooreerst plaatsen in de funeraire teksten, waar sprake is van de boot, die de afgestorvene noodig heeft om de gevaren in het doodenrijk te ontgaan. Hij verlangt dat „de boot van Nun" (de oerwateren of chaoswateren) hem gebracht zal worden, de boot die „over den rug van de slang Apap voert." [2]) Apap is de slang in de oerwateren, de vijand van den zonnegod Re of Tum; hij is tevens de demoon der duisternis, wegens den uit alle oude kosmogoniën bekenden samenhang tusschen scheppingswateren en de nachtelijke duisternis. En de boot is de boot van den zonnegod, die inderdaad over den rug van Apap reist en hem bij zonsopgang — zoowel bij de schepping als elken morgen — overwint. Apap duikt dan in de oerwateren onder „naar de plaats waar zijn vader (waarschijnlijk Tum zelf) zijn vernietiging beveelt." [3])

[1]) Ib. pag. 88 (Daressy, Rec. de Trav. 11 (1889) p. 92.)
[2]) Doodenb. 99. 2—6.
[3]) Doodenb. 39, 2 vg.

De scene is herhaaldelijk afgebeeld, zoo op verschillende mummiekisten in Leiden, waar wij Re met ramskop — dus als zonnegod in het doodenrijk — zien, gezeten in de boot waaronder de slang zich in groote bochten kronkelt, met talrijke messen doorstoken. [1])

De doode verlangt in deze boot te stappen om gelijk Re den vijand te overwinnen en met den god uit het doodenrijk te verrijzen. Men had daarom kunnen verwachten, dat hij zich tot den god zou richten en diens hulp of bescherming op de gevaarlijke reis inroepen. Dat doet hij echter niet. Hij richt zich tot de boot en tracht haar voor zich te winnen. Haar, en niet den god, beschouwt hij als den eigenlijken overwinnaar. Het gesprek met de boot is heel merkwaardig. De doode mag niet in de boot stappen, voordat hij getoond heeft, dat hij de mystieke namen van al hare deelen kent. „Vertel mijn naam," zeggen de mast, het zeil, de steven, de kiel, enz.; waarop de doode de zonderlingste benamingen, bestaande uit mythologische en kosmographische zinspelingen, opgeeft, ten bewijze dat hij het mysterieuze wezen der boot kent. Daardoor maakt hij zich tevens van haar meester, want wie den geheimen naam van iemand kent, heeft hem in zijn macht. De boot moet dan den doode dienen en hem „langs den weg der zon" [2]) door het doodenrijk heen brengen, opdat hij „uit dit booze land moge opgaan" [3]).

De godsdienstige beteekenis van de heilige boot is in dit geval duidelijk. Zij is de werkelijke redder uit het doodenrijk, omdat zij den god en den afgestorvene over de wateren des doods weet te brengen. Haar mysterieuze wezen waarvan de tekst spreekt, is juist dit vermogen om zich zelve en anderen uit den dood te redden. Zij heet ook „de mysterieuze boot" [4]); haar geheim is dat, waarvan alle mysteriegodsdiensten spreken, kennis van den weg door den dood naar de plaats der opstanding.

---

[1]) Fig. 2, naar Sarc. Leiden M. 5, pl. 6.

[2]) Doodenb. 108. 2 vg.

[3]) Ib. 99. 9.

[4]) Ib. 99. 7.

Wij begrijpen dat deze boot als goddelijk wezen vereerd kon worden, en dat de afgestorvene Hor-necht tot haar het gebed kon richten: „moge de *Nešemt*-boot mij doen leven."

Het denkbeeld van de reddende werkzaamheid van de boot past men zelfs op den eigelijken strijd tegen den vijand toe: de boot wordt aangevallen, zij bindt den strijd aan en behaalt de overwinning op de machten des doods. De voorstelling daarvan in de lichtmythe zullen wij straks leeren kennen; hier haal ik alleen aan wat van de *Nešemt* van Osiris verteld wordt. Volgens de Osiris-mythe in haren meest bekenden vorm hebben Set en zijne makkers den god gedood; Horus treedt als wreker van zijn vader op, verslaat de vijanden en stelt daardoor den god in staat uit den dood te verrijzen. Maar in den cultus is de voorstelling soms eenigszins anders. De boot wordt de hoofdpersoon, waartegen de vijanden zich richten; zij voert den strijd en wordt na de overwinning met jubelkreten begroet. Beide voorstellingen kunnen naast elkander staan [1]), maar wij moeten op het karakteristieke verschil letten. Zoo in de beschrijving die Ichernofert geeft van de Osiris-spelen te Abydos, de bekende Osiris-mysteriën. Als „chef der mysteriën" leidt hij de heilige handelingen, die den dood en de opstanding van Osiris voorstellen; zelf neemt hij aan den strijd deel en „slaat — zoo lezen wij — de vijanden af, die tegen de *Nešemt*-boot (variant: tegen Hare Majesteit) opkomen, en werpt de tegenstanders van Osiris neer" [2]). Deze „vijanden van de boot van Osiris" komen in de teksten meermalen voor [3]); zoo ook de uitdrukking „de boot die voor Osiris strijdt" [4]). En het laatste bedrijf bij de mysterie-spelen is, dat de boot „de schoonheid van Osiris omhoog heft", een bekende uitdrukking, waarvan de beteekenis, zooals wij straks zullen zien, is, dat zij den god laat verrijzen. Daarna landt zij onder toejuiching der feestvierende

---

[1]) Zoo doorgaande in het „Boek van de bescherming der goddelijke boot" Rec. 16 (1894) p. 108 vgg.

[2]) Schäfer, Mysteriën des Osiris p. 22.

[3]) Ib. p. 23; Rec. de Trav. 16 (1894), 109, r. 10 en 22.

[4]) Doodenb. 1. 4.

menigte, en brengt den verrezen god naar zijn tempel terug [1]).

De boot die den doode en den zonnegod over den weg van Apap redt, werd „de mysterieuze boot" genoemd. De Osiris-mysteriën te Abydos leeren ons den vollen inhoud van dien term kennen. Zij is de overwinnaar op den demoon des doods; de vijand moge Apap of Set heeten, het komt in dit verband op hetzelfde neer. [2])

De zondvloed.

Ook in het zondvloedbericht speelt de boot de rol van redder. Van een eigenlijke zondvloedmythe zijn in Egypte alleen fragmenten bewaard gebleven; toch stellen zij ons in staat de Egyptische formuleering van de mythe met voldoende duidelijkheid te leeren kennen [3]). Tum, de God der oerwateren en de scheppergod, zendt den vloed. Hij zegt: „Ik wil alles uitroeien wat ik geschapen heb; deze aarde zal door overstrooming een chaos-water (Nun) worden, gelijk in den beginne. Ik zelf en Osiris blijven alleen over." In de gedaante van een onzichtbare slang redt Tum zich uit den werelddood, terwijl Osiris in „de boot van millioenen jaren" plaats neemt.

Zooals te verwachten was is de Egyptische zondvloed niet door stortregens veroorzaakt; die komen in het grootste deel van Egypte zoo goed als niet voor. Het model van den mythischen vloed is ontleend aan de jaarlijksche overstrooming van den Nijl, die al het leven der Egyptische aarde tijdelijk doet verdwijnen. En de mythe vertelt ons uitdrukkelijk, wat men uit parallele sagen bij andere volken ook wel heeft kunnen afleiden, dat de zondvloedwateren identiek zijn met de chaos-

---

[1]) Schäfer, Mysteriën p. 30 vg.

[2]) In het „Boek van de bescherming der goddelijke boot" zijn Apap en Set als vijanden van dezelfde boot genoemd. Dus Re- en Osiris-voorstellingen door elkaar gemengd. Rec. de Trav. 16 (1894), 108 vgg. (r. 28 vg. van den tekst).

[3]) Naville, Proceed. 26 (1904) 251 vgg. en 287 vgg.

wateren vóór de schepping: „deze aarde zal door overstrooming (ḥwḥw, de overstrooming van den Nijl) een chaoswater (*Nun*) worden gelijk in den beginne." De aanstichter van den vloed is daarom Tum, de god in het oerwater. De zondvloedwateren zijn dus, mythologisch beschouwd, dezelfde als de wateren van Apap, waar de zonnegod over heen reist. Blijkbaar heeft de jaarlijksche overstrooming van den Nijl de voorstelling van deze verschillende kosmische wateren aan de hand gedaan; onder de vele namen der Nijloverstrooming komt inderdaad ook *Nun* voor [1]). Gelijk de Nijl ieder jaar alles laat verdwijnen, om alles te doen herleven, zoo is het chaos-water, dat met universeelen dood gelijk staat, tegelijkertijd scheppingswater.

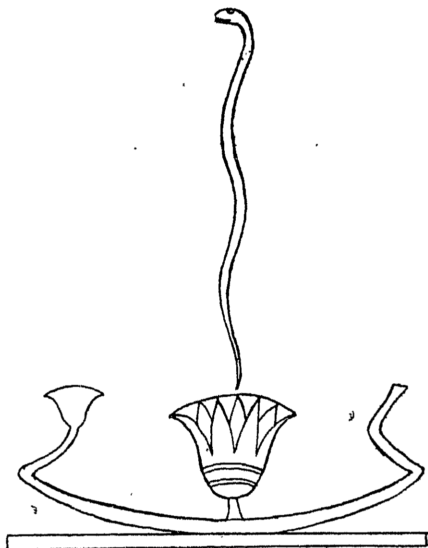

Fig. 3.

Volgens het zondvloedbericht zijn Tum en Osiris de scheppers of redders van het nieuwe wereldleven. En beiden bedienen zich daarbij van de boot. De kleine slang waarin Tum zich verandert, is namelijk identiek met de slang, die volgens de bekende voorstelling, uit een lotusbloem in een boot opgaat [2]). Zij heet in den regel *Sa-to*, „zoon der aarde", of eenvoudig „aard-slang", en vertegenwoordigt meestal Hor-sam-toui, den opgaanden zonnegod [3]), maar is ook de belichaming van Tum. Hor-sam-toui en Tum, de laatste met een slangenkop voorgesteld, zijn namelijk samen

[1]) Brugsch, W. B, Suppl. p. 676.
[2]) Fig. 3, naar Mariette, Dendera II pl. 49.
[3]) Mariette, Dend. II 48 en 49; IV. 65.

met Osiris in Pitom (de „stad van Tum”) vereerd [1]), en het heilige symbool der stad is de slang boven den lotus [2]). Volgens verschillende afbeeldingen drijft de lotus ook direct op de oerwateren, en in poëtische bewoordingen is beschreven, hoe het eerste licht uit zijn geopenden kelk te voorschijn komt. Wordt de bloem in de boot voorgesteld dan is het omdat de boot, evenals de lotus, de verrijzenis uit de wateren des doods tot stand brengt.

Wat de boot van Osiris in het zondvloedbericht betreft, haar naam duidt ook haar wezen aan. Zij heet „de boot van millioenen jaren” of volgens een anderen tekst „de *Nešemt*-boot der eeuwigheid” [3]). De beteekenis van dien term blijkt uit de regels die onmiddelijk aan het zondvloedbericht voorafgaan. Osiris vraagt Tum: „Hoe lang zal mijn leven duren?” waarop Tum antwoordt: „Gij blijft millioenen en millioenen jaren bestaan”. De boot der eeuwigheid of der millioenen jaren schenkt dus aan Osiris haar eigen oneindig leven, in telkens herhaalde verrijzenis, iederen dag, ieder jaar, tot in de eeuwigheid toe [4]); zij is de redder uit den zondvloed, omdat zij dit mysterie der verrijzenis kent. De naam der boot bevat tevens een directe zinspeling op het doodenrijk, waar volgens Egyptische opvatting het spontane leven zetelt. De graftempel van Seti I te Qurna, die natuurlijk de werkelijke verblijfplaats van den gestorvene — dus het doodenrijk — voorstelt, heet namelijk naar analogie van de zondvloedboot „huis van millioenen jaren” [5]). Osiris is de koning van dat rijk van eeuwig leven; maar zijn boot drukt de idee daarvan uit. Wij zullen zien dat zij inderdaad de boot van het doodenrijk is, en dat zij dat rijk zelf, de plaats van het spontane leven, vertegenwoordigt.

---

[1]) Naville Pithom pl. 9 r. 3.

[2]) Brugsch, Rel. u. Myth. p. 288 vg.

[3]) Lepsius, Todtenb. 142, 19.

[4]) Het woord *rnp.t*, „jaar”, bevat reeds de idee van vernieuwing en opstanding.

[5]) Mariette, Abydos I pl. 28, c; Champollion, Notices I p. 694; Brugsch, Dict. Géogr. 530 vg.

„Omhoogheffer der schoonheid".

Het is wel duidelijk dat in de hier genoemde gevallen de eigenaardige beteekenis van de heilige boot uit godsdienstige, veel meer dan uit geographische, oorzaken verklaard moet worden. Zij speelt in de aangehaalde voorbeelden een actieve rol bij de goddelijke opstanding. Maar nu kan aangetoond worden, dat deze gevallen geen uitzonderingen vormen; het gezegde geldt niet alleen de *Nešemt* en de met haar gelijkstaande funeraire boot. Alle heilige booten bezitten dezelfde kracht der verrijzenis, en van allen geldt, dat die kracht hare meest karakteristieke eigenschap uitmaakt.

Het bewijs daarvan vind ik in den term die keer op keer voor de heilige boot in 't algemeen gebezigd wordt: *weṭes neferu*, „die de schoonheid (van den god) omhoog heft." De beteekenis van die eigenaardige uitdrukking is, naar ik meen, met zekerheid vast te stellen. Met de voorstelling van „omhoogheffen, oprichten" was in Egypte de idee van „levend maken, uit den dood opwekken" telkens weer verbonden. Daarom is b.v. de overeind gezette mummie steeds het beeld van den tot leven verrezenen doode. Deze ook voor ons gevoel heel begrijpelijke symboliek — wij hoeven maar aan woorden als „opstanding" en „verrijzenis" te denken — bestond in Egypte sinds de oudste tijden; in de pyramideteksten komen spreuken als „richt U op, want Gij zijt levend", of: „richt U op, Gij zijt niet dood" herhaaldelijk voor. En wat nu „de schoonheid" betreft, die door de boot omhoog geheven of levend gemaakt wordt, ook de beteekenis daarvan staat vast. De „schoonheid" blijkt in tal van gevallen het leven te beteekenen, dat zich handhaaft en ontplooit. „De schoonen" zonder meer zijn de afgestorvenen die het eeuwige leven hebben bereikt; „de plaats der schoonen" is een uitdrukking voor het graf [1]). Bepaaldelijk is met het begrip „schoon" de voorstelling van het jonge leven verbonden. Een knaap, een veulen, een jonge loot kunnen allen *nefer*, „de schoone", heeten. En de Egyptische koning

[1]) Rec. de Trav. 30 (1908) p. 110.

noemt zich „de schoone god'', wanneer hij zich als god-zoon, den jongen verrijzenden Horus, wil aanduiden. De algemeene naam van de heilige boot, „die de schoonheid omhoog heft'', geeft dus als het wezen der boot aan, dat zij het jonge leven doet opgaan. Zij is de boot der wedergeboorte van goden en afgestorvenen, en zelfs, zooals wij straks zullen zien, van de vegetatie der aarde. Variant van den naam is de „omhoogheffer der goden'' [1]): de boot doet de goden verrijzen.

Deze omhoogheffing werd ook als cultushandeling ten uitvoer gebracht. Op nieuwjaarsdag werd de opgang of de herleving van den god met een processie gevierd; priesters tilden de boot — en dus ook den god in haar aanwezig — op hun schouders en droegen haar naar het tempeldak, waar zij op een hoogen troon werd neergezet. Nu blijkt dat de term voor dit optillen was „de omhoogheffing van de schoonheid van den god'' [2]), juist de naam van de boot. De dragende priesters verrichten dus feitelijk een magisch-godsdienstige handeling; zij doen hetzelfde als de heilige boot, of juister: zij realiseeren het wezen van de boot en zorgen op dien eersten dag van het jaar voor de opstanding van den god.

Behalve de boot kan ook de draagbare troon en de draagstoel van goden en vorstelijke personen *wetes neferu* heeten. De inhoud en de strekking van den term blijft toch dezelfde; het optillen symboliseert ook dan den opgang des levens. Ik zal er in dit verband niet over uitweiden en vermeld alleen, wat ik elders nader hoop toe te lichten, dat de troon heilig werd geacht, omdat zij, gelijk de tempelboot, de plaats der verrijzenis voorstelt. De troon is het graf van den gestorven koning, waaruit zijn zoon bij de troonsbeklimming als Horus verrijst, of waar hij — volgens de Egyptische uitdrukking — „opgaat'', gelijk de zon uit het doodenrijk opgaat. Er bestaat dus wezen-

---

[1]) Mariette, Mastabas p. 112.

[2]) Champollion, Notices I p. 594 vg., uit het Ramesseum. *Wetes neferu* (van Chonsu, Amon, enz.), dat men daar bij al de gedragen booten leest, heeft nergens de boot als determinatief, en kan dus alleen op de handeling der priesters betrekking hebben.